

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ ΙΧΘΥΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΥΔΑΤΙΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Θέμα Διπλωματικής Εργασίας:
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ - ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ»

Όνομα Φοιτήτριας: Πλιάκα Στυλιανή

A.M.: M031924064

Επιβλέπων Καθηγητής: Μαρτίνης Αριστοτέλης

ΒΟΛΟΣ 2025

UNIVERSITY OF THESSALY
DEPARTMENT OF ICHTHYOLOGY AND AQUATIC ENVIRONMENT AND
DEPARTMENT OF SPECIAL EDUCATION

**JOINT POSTGRADUATE PROGRAMME «EDUCATION FOR
SUSTAINABILITY AND THE ENVIRONMENT»**

JOINT POSTGRADUATE MASTER'S THESIS

**«Educational tourism and sustainable development:
the case study of mount Pelion – Magnesia»**

Styliani Pliaka

VOLOS 2025

© ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, 2025. Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία (Μ.Δ.Ε.), η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών: Εκπαίδευση για την Αειφορία και το Περιβάλλον και τα λοιπά αποτελέσματα αυτής αποτελούν συνιδιοκτησία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης και αναπαραγωγής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και το συγγραφέα και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, όπου εκπονήθηκε η Μ.Δ.Ε. καθώς και τον Επιβλέποντα Καθηγητή και την Επιτροπή Αξιολόγησης.

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Αριστοτέλης Μαρτίνης καθηγητής τμήματος Περιβάλλοντος Ιονίου Πανεπιστημίου

Μινώτου Χαρίκλεια εντεταλμένη καθηγήτρια, Διδάκτορ Αειφορίας Ιονίου Πανεπιστημίου

Παρασκευόπουλος Στέφανος καθηγητής Παιδαγωγικού τμήματος Ειδικής αγωγής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Περιεχόμενα:

Πίνακας εικόνων.....	viii
Πίνακας πινάκων.....	ix
Περίληψη.....	x
Λέξεις κλειδιά:.....	x
Abstract.....	xi
Key Words:.....	xi
Εισαγωγή.....	1
Σκοπός της εργασίας.....	4
Κεφάλαιο 1 ^ο : Μεθοδολογία.....	6
1.1 Ποιοτική Ανάλυση Δεδομένων.....	8
1.2 Σχεδιασμός της έρευνας.....	9
1.3 Σκοπός και ερωτήματα της έρευνας.....	11
1.4 Δείγμα της έρευνας.....	12
1.5 Ερευνητικά εργαλεία.....	12
1.6 Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας.....	14
Κεφάλαιο 2 ^ο : Ορισμοί.....	16
2.1 Ο τουρισμός ως έννοια.....	16
2.2 Επιπτώσεις του τουρισμού σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο.....	18
2.2.1 «Υπερτουρισμός» και «φέρουσα ικανότητα» μιας περιοχής.....	22
2.3 Βιώσιμη ανάπτυξη.....	26
2.3.1 Οι 17 Παγκόσμιοι Στόχοι της Βιώσιμης Ανάπτυξης.....	27
2.3.2 Σχέση «φέρουσας ικανότητας» και βιωσιμότητας.....	31
2.4. Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.....	32
2.5. Εναλλακτικές μορφές τουρισμού.....	34
2.6. Πολιτιστικός τουρισμός.....	37
2.6.1 Θρησκευτικός Τουρισμός.....	39
2.7. Χειμερινός, Χιονοδρομικός τουρισμός ή Τουρισμός χειμερινών σπορ και Ορεινός στο Πήλιο.....	40
2.7.1 Χειμερινός τουρισμός στο Πήλιο.....	41
2.8. Φυσιολατρικός τουρισμός.....	43
2.9. Γαστρονομικός τουρισμός.....	44

2.10. Εκπαιδευτικός/επιστημονικός τουρισμός.....	45
2.10.1 Νομοθετικό πλαίσιο του Εκπαιδευτικού/Μαθητικού Τουρισμού στην Ελλάδα..47	
Κεφάλαιο 3°. Μελέτη περίπτωσης: Ο Εκπαιδευτικός τουρισμός στο βουνό των Κενταύρων: το Πήλιο.....	50
3.1. Η ευρύτερη περιοχή του νομού Μαγνησίας.....	50
3.2. Πήλιο: φυσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά.....	53
3.3. SWOT Analysis της περιοχής του Πηλίου.....	55
3.3.1. Πλεονεκτήματα του Πηλίου ως προορισμού (Strengths).....	55
3.3.2. Αδυναμίες του Πηλίου ως προορισμού.....	57
3.3.3. Ευκαιρίες του Πηλίου ως προορισμού (Opportunities).....	58
3.3.4. Απειλές του Πηλίου ως προορισμού (Threats).....	59
3.4. Υπερτουρισμός και φέρουσα ικανότητα του νομού Μαγνησίας.....	50
Κεφάλαιο 4°. Αποτελέσματα έρευνας.....	52
4.1 Ερωτηματολόγια.....	52
4.2 Παρουσίαση και ανάλυση δημογραφικών στοιχείων.....	55
4.3 Παρουσίαση και ανάλυση συνεντεύξεων.....	58
4.4 Παρουσίαση και ανάλυση ζητημάτων, που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις.....	63
Κεφάλαιο 5°: Προτάσεις για την υλοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης στην περιοχή του Πηλίου μέσω του εκπαιδευτικού τουρισμού.....	65
5.1. Εκπαιδευτικές διαδρομές με λεωφορείο στο Πήλιο με διάρκεια 4 ημερών.....	65
5.1.1 Κεντρικό – Δυτικό Πήλιο.....	65
5.1.2. Βόρειο – Δυτικό Πήλιο.....	70
5.2. Οφέλη του εκπαιδευτικού τουρισμού ως προς τη βιωσιμότητα της περιοχής του Πηλίου.....	77
5.3. Οφέλη των τουριστών/μαθητών από την επίσκεψή τους στην περιοχή του Πηλίου.....	79
Κεφάλαιο 6°. Συμπεράσματα.....	81
Βιβλιογραφία.....	88
Παράρτημα Ι. Παραχωρητήριο.....	113
Παράρτημα ΙΙ. Ερωτηματολόγιο.....	114
Παράρτημα ΙΙΙ. Υπόμνημα κάλυψης ερωτήσεων ερωτηματολογίου.....	116
Παράρτημα ΙV. Υπόμνημα κάλυψης ερωτήσεων εκτός ερωτηματολογίου.....	118
Παράρτημα V. Φωτογραφίες από τους χώρους των επιχειρήσεων.....	119

Πίνακας εικόνων.

Εικόνα 1: Ετήσια αναφορά για το ΑΕΠ, την εργασία και το σύνολο εγχώριων και διεθνών τουριστών για το 2023 – 2024.	1
Εικόνα 2: Συμβολή του τουρισμού στο ελληνικό ΑΕΠ για το 2023 – 2024.	2
Εικόνα 3: Αναλυτικά οι στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης..	20
Εικόνα 4: Στάδια τουριστικής ανάπτυξης ενός προορισμού.	22
Εικόνα 5: Χάρτης δημοτικών ενοτήτων του Δήμου Βόλου.	39
Εικόνα 6: Ο «Μουτζούρης» στην πεντάτοξη γέφυρα του Καλορέματος. i.	52
Εικόνα 7: Η προτεινόμενη κυκλική πεζοπορική διαδρομή Μηλιές – Γέφυρα Ντε Κίρικο – Σπηλιά Κενταύρου Χείρωνα – Μηλιές.	54
Εικόνα 8: Ιππασία στη φύση. Πηγή: Ιππικός και Φυσιολατρικός Όμιλος Μηλεών.	55
Εικόνα 9: Η προτεινόμενη κυκλική πεζοπορική διαδρομή: Σταγιάτες – Μακρινίτσα – Σταγιάτες.	57
Εικόνα 10: Εσωτερικό της οικίας Κοντού, όπου στεγάζεται το Μουσείο Θεόφιλου στην Ανακασιά Βόλου.	59
Εικόνα 11: Παναγία Οξείας Επισκέψεως από το Βυζαντινό Μουσείο Μακρινίτσας.	60
Εικόνα 12: Η πλατεία της Μακρινίτσας..	61

Πίνακας πινάκων.

Πίνακας 1: Συνιστώσες της «φέρουσας ικανότητας» μιας περιοχής. Συλλογή στοιχείων και επεξεργασία του πίνακα: Στυλιανή Πλιάκα.....	14
Πίνακας 2: Πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Μαγνησίας το 2021.....	40
Πίνακας 3: SWOT Analysis.....	49
Πίνακας 4: Μέγεθος φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής.....	50

Περίληψη.

Η εν λόγω διπλωματική εργασία καλείται να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στον εκπαιδευτικό τουρισμό και τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, με μελέτη περίπτωσης το Πήλιο. Αφετηρία αποτελεί η ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού διεθνώς και η επίδραση αυτής της ανάπτυξης στους τόπους υποδοχής σε περιβαλλοντικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο. Παρότι συχνά συνδέεται με βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και τη σημαντική συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, εγείρονται προβληματισμοί για επιπτώσεις από αλόγιστη ανάπτυξη, ιδίως στο πρότυπο μαζικού τουρισμού, που μπορεί να οδηγήσει σε υπερτουρισμό και εξάντληση τοπικών πόρων. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται η έννοια της φέρουσας ικανότητας ως εργαλείο ορισμού ορίων πίεσης στο φυσικό και κοινωνικό σύστημα, σε συνάρτηση με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ως απάντηση, προωθούνται εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες επιδιώκουν σεβασμό στο περιβάλλον, ενίσχυση της τοπικής κοινωνίας και γόνιμη πολιτισμική ανταλλαγή. Ειδικότερα, ο εκπαιδευτικός τουρισμός, συνδέει το ταξίδι με τη βιωματική μάθηση και την κοινωνικοπεριβαλλοντική ευαισθητοποίηση, απευθυνόμενος σε μαθητές/φοιτητές και εκπαιδευτικούς μέσω οργανωμένων επισκέψεων σε τόπους με φυσικό, πολιτιστικό ή ιστορικό ενδιαφέρον. Το Πήλιο, με τη θέση του, τη βιοποικιλότητα και την πολιτισμική του κληρονομιά, προσφέρεται για καινοτόμες εκπαιδευτικές διαδρομές, που συνδυάζουν φύση, πολιτισμό και γαστρονομία, καλλιεργώντας παράλληλα αξίες συνεργασίας, σεβασμού στη φύση και πολιτισμικής συνείδησης.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να αναδείξει τη δυναμική, που παράγεται από τη συνάντηση εκπαίδευσης, τουρισμού και τοπικής ανάπτυξης στο Πήλιο, αξιοποιώντας θεωρητικά εργαλεία και πρωτογενές υλικό. Η εργασία δομείται σε έξι κεφάλαια: τα τρία πρώτα συνιστούν το θεωρητικό πλαίσιο/δευτερογενή έρευνα, ενώ το δεύτερο μέρος αποτελεί πρωτογενή έρευνα με ποιοτική ανάλυση συνεντεύξεων επαγγελματιών από την περιοχή, που εξετάζουμε Ακολουθούν τα αποτελέσματα, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις πολιτικής/πρακτικής, και τέλος, εκτενής βιβλιογραφία.

Λέξεις κλειδιά:

Βιωσιμότητα, εκπαιδευτικός τουρισμός, φέρουσα ικανότητα, εναλλακτικές μορφές τουρισμού, πολιτιστικοί και φυσικοί τουριστικοί πόροι.

Abstract.

This master's thesis examines the relationship between educational tourism and sustainable tourism development, using Pelion as a case study. It takes as its point of departure the rapid global growth of tourism and the effects of this growth on host destinations across environmental, social, economic, and cultural dimensions. Although tourism is often associated with improvements in living standards and significant contributions to GDP and employment, concerns arise about the impacts of unrestrained development—especially under the mass-tourism model—which can lead to overtourism and the depletion of local resources. In this context, the concept of carrying capacity emerges as a tool for defining the limits of pressure on natural and social systems, in line with the principles of sustainable development.

As a response, alternative forms of tourism are promoted, seeking respect for the environment, the strengthening of local communities, and fruitful cultural exchange. Educational tourism in particular links travel with experiential learning and socio-environmental awareness, targeting pupils/students and educators through organised visits to places of natural, cultural, or historical interest. Pelion—with its location, biodiversity, and cultural heritage—lends itself to innovative educational routes that combine nature, culture, and gastronomy, while cultivating values such as cooperation, respect for nature, and cultural consciousness.

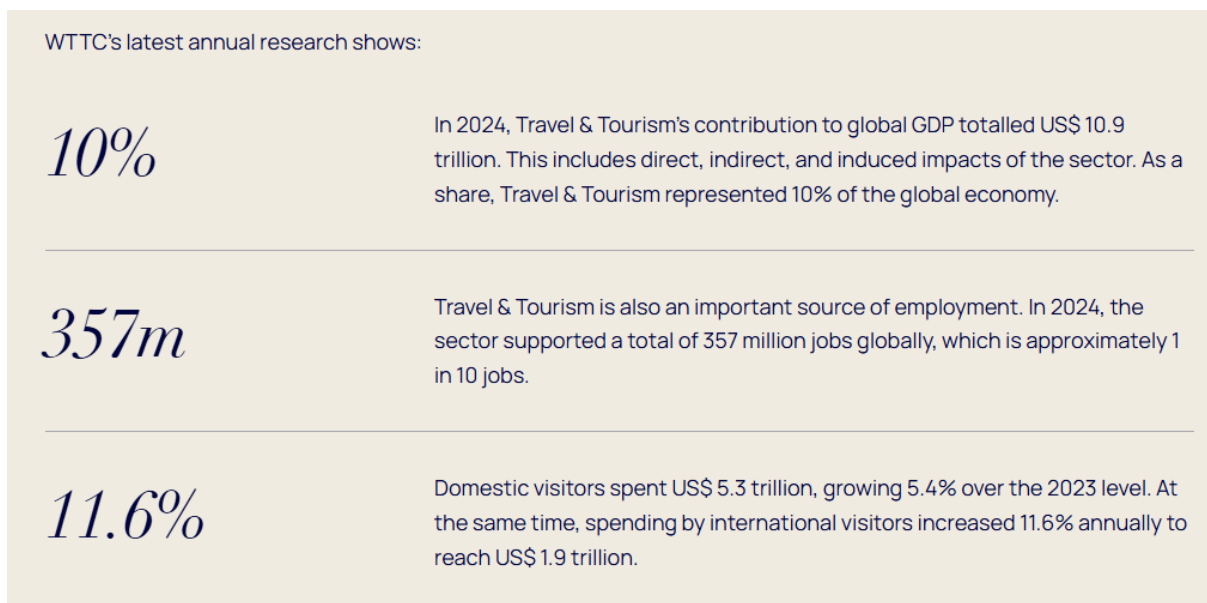
The aim of the present study is to highlight the dynamics generated by the encounter of education, tourism, and local development in Pelion, drawing on theoretical tools and primary data. The thesis is structured in six chapters: the first three constitute the theoretical framework/secondary research, while the second part presents the primary research with a qualitative analysis of interviews with professionals from the area under study. Subsequent chapters present the findings, the conclusions and policy/practice recommendations, and, finally, an extensive bibliography.

Key Words:

Sustainability, educational tourism, carrying capacity, alternative forms of tourism, cultural and natural tourism resources.

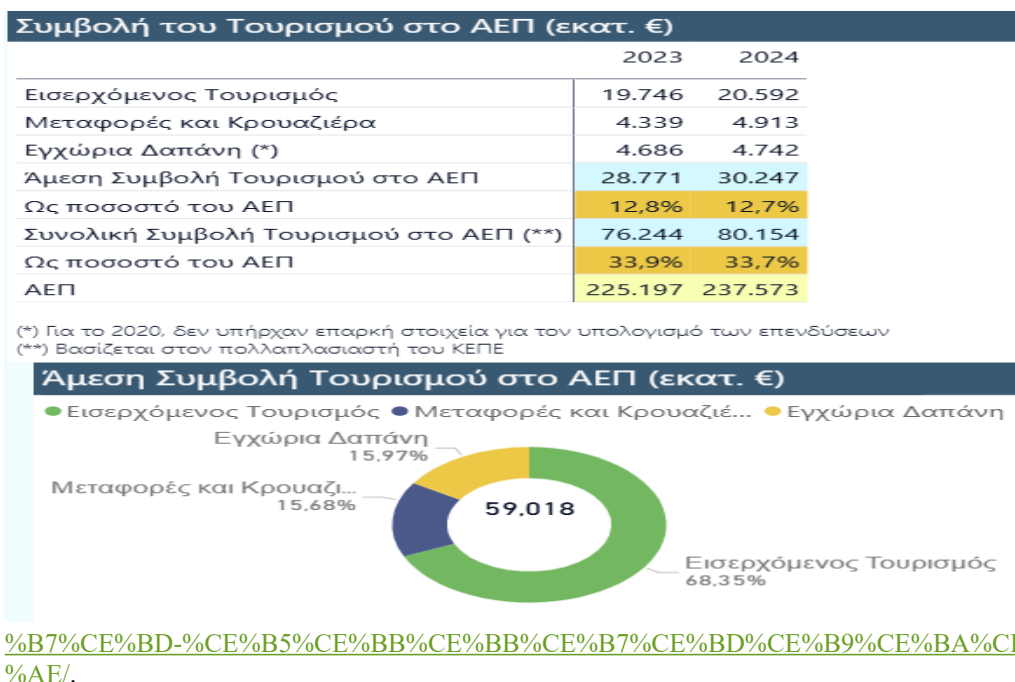
Εισαγωγή.

Ο τουριστικός κλάδος αναπτύσσεται ραγδαία διεθνώς με απότοκο την άμεση και ιδιαίτερα σημαντική επίδρασή του στους τύπους υποδοχής σε περιβαλλοντικό, κοινωνικό, οικονομικό, και πολιτιστικό επίπεδο (Ικκος & Κουτσός, 2022). Επιπλέον, η τουριστική δραστηριότητα ασκεί μεγάλη επίδραση στη μεταβολή, συνήθως με θετικό πρόσημο, του βιοτικού επιπέδου των γηγενών των προορισμών (Trajkon, et al., 2016). Χαρακτηριστικά, το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) αναφέρει ότι ο τουρισμός προσέφερε το 2024 στην παγκόσμια οικονομία περίπου το 10% και το ίδιο ποσοστό ισχύει και για τις θέσεις εργασίας, εφόσον 1 στις 10 θέσεις εργασίας σχετίζεται με τον τουριστικό τομέα (WTTC, 2025; OECD, 2024^a).

Εικόνα 1: Ετήσια αναφορά για το ΑΕΠ, την εργασία και το σύνολο εγχώριων και διεθνών τουριστών για το 2023 – 2024. Πηγή: WTTC, 2025. Διαθέσιμο στο: <https://wttc.org/research/economic-impact>.

Στο ελληνικό σύγχρονο γίνεσθαι, ο τουρισμός θεωρείται η «βαριά βιομηχανία» της χώρας και το 2024 συνέβαλε το 12,7% στο ΑΕΠ, δηλαδή περίπου € 30,2 εκατομμύρια, ενώ η συμβολή του σε θέσεις εργασίας κινήθηκε μεταξύ 36,3% και 43,7% ανάλογα με την περίοδο (Ικκος & Κουτσός, 2025).

Ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους τομείς και για την παγκόσμια οικονομία και ασκεί σημαντική επίδραση στην κοινωνική, την οικονομική, την πολιτισμική και την περιβαλλοντική πραγματικότητα κάθε τουριστικής περιοχής (Gough & Scott, 1999). Ιδιαίτερα στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, ο τουρισμός δεν αντιμετωπίζεται, πλέον, μόνο ως μια ευκαιρία οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και ως παράγοντας διαμόρφωσης ταυτοτήτων, γνώσης και κοινωνικής συνείδησης. Παράλληλα, εγείρονται ερωτήματα ως προς τις επιπτώσεις του στο φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον, καθώς η αλόγιστη τουριστική ανάπτυξη, ειδικότερα όσον αφορά στο πρότυπο του μαζικού τουρισμού, οδηγεί, συχνά, σε φαινόμενα υπερτουρισμού και εξάντλησης των τοπικών πόρων (Šimková et al., 2023). Αυτός είναι και ο λόγος, για τον οποίο ήρθε στο προσκήνιο η έννοια της φέρουσας ικανότητας, που εισήχθη, ήδη, στον τομέα της τουριστικής επιστήμης, από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα. Στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής διαχείρισης, η έννοια αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πεδίο του τουρισμού, προσδιορίζοντας τα όρια που μπορεί να αντέξει ένας τόπος χωρίς να διακυβεύεται η φυσική και κοινωνική του ισορροπία όχι μόνο για τη γενιά, που διαβιώνει στην εν λόγω περιοχή, αλλά και για τις επερχόμενες γενιές και τις ανάγκες τους (Saveriades, 2000).

Η σύνδεση φέρουσας ικανότητας και βιωσιμότητας αποτελεί ζητούμενο σε κάθε σχεδιασμό τουριστικής ανάπτυξης, καθώς η τελευταία ορίζεται ως η ισόρροπη ικανοποίηση των αναγκών του παρόντος, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών

να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες (Santos, 2023). Έτσι, η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη αποτελεί βασική προτεραιότητα πολιτικών και ερευνητικών πρωτοβουλιών, προωθώντας μορφές τουρισμού, οι οποίες σέβονται το περιβάλλον, ενισχύουν την τοπική κοινωνία και προάγουν την πολιτισμική ανταλλαγή. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο πολιτιστικός, ο θρησκευτικός, ο ορεινός, ο φυσιολατρικός, ο γαστρονομικός και ο εκπαιδευτικός τουρισμός αναδύονται ως απαντήσεις σε αυτή την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του τουριστικού φαινομένου (Choudhary, et al., 2022).

Ειδικότερα, ο εκπαιδευτικός τουρισμός εντάσσεται σε μια ευρύτερη λογική σύνδεσης του ταξιδιού με τη μάθηση και την βιωματική εμπειρία, προσφέροντας ευκαιρίες για εκπαίδευση μέσω βιωμένων εμπειριών και ανάπτυξη κοινωνικής και περιβαλλοντικής ευαισθησίας (Farsari, 2022). Πρόκειται για μια μορφή τουρισμού, που απευθύνεται κυρίως σε μαθητές, φοιτητές και εκπαιδευτικούς και περιλαμβάνει οργανωμένες επισκέψεις σε περιοχές με φυσικό, πολιτισμικό ή ιστορικό ενδιαφέρον. Το Πήλιο, με τη μοναδική του γεωγραφική θέση, το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον, την πλούσια βιοποικιλότητα και την πολιτισμική του κληρονομιά, αποτελεί έναν ελκυστικό προορισμό, που μπορεί να αποτελέσει ιδανικό προορισμό με εκπαιδευτικό χαρακτήρα, καθώς διαθέτει δυνατότητες ανάπτυξης καινοτόμων εκπαιδευτικών διαδρομών και παρουσιάζει ιδιαίτερο γαστρονομικό, πολιτιστικό και φυσιολατρικό ενδιαφέρον (Savelides, et al., 2021). Η εκπαίδευση για τον βιώσιμο τουρισμό, στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, διαμορφώνει ενεργούς πολίτες με γνώση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών διαστάσεων του τουριστικού φαινομένου (Richards, 2003). Ειδικότερα, η ενσωμάτωση της βιωσιμότητας σε προγράμματα εκπαιδευτικού τουρισμού ενισχύει τη σύνδεση μεταξύ μάθησης και κοινωνικής δράσης, προσφέροντας στα παιδιά και στους νέους τη δυνατότητα να αναπτύξουν αξίες, όπως η συνεργασία, ο σεβασμός προς τη φύση και η πολιτισμική συνείδηση (Tomasí, et al., 2020).

Η εν λόγω εργασία χωρίζεται σε έξι κεφάλαια, με τα τρία πρώτα να αποτελούν τη δευτερογενή έρευνα και το θεωρητικό μέρος της εργασίας, ενώ τα τρία τελευταία κεφάλαια αφορούν καθαρά στην πρωτογενή έρευνα. Αναλυτικότερα, το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει τη μεθοδολογία της έρευνας, η οποία έχει ποιοτικό χαρακτήρα, καθώς αποτελείται από συνεντεύξεις εργαζόμενων και ιδιοκτητών επιχειρήσεων, που έχουν την έδρα τους στο Πήλιο. Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε στην ποιοτική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας, στον σχεδιασμό της, στον σκοπό και τους στόχους της, στο δείγμα, καθώς και στα ερευνητικά

εργαλεία, που χρησιμοποιήθηκαν. Αντίστοιχα, το δευτρο κεφάλαιο ασχολείται με τους ορισμούς των εννοιών με τις οποίες ασχολείται η παρούσα μελέτη, όπως η έννοια του τουρισμού με αναφορά στις επιπτώσεις του σε κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο, η έννοια του υπερτουρισμού και της φέρουσας ικανότητας κάθε προορισμού, η βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς και η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Επίσης, γίνεται αναφορά στον εναλλακτικό τουρισμού και ιδιαίτερα σε κάποιες από τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, που μπορούν εύκολα να αναπτυχθούν στην περιοχή του Πηλίου, όπως ο πολιτιστικός και ο θρησκευτικός τουρισμός, ο ορεινός και ο χειμερινός τουρισμός, ο φυσιολατρικός και ο γαστρονομικός τουρισμός και τέλος, ο εκπαιδευτικός τουρισμός.

Στο τρίτο κεφάλαιο, θα ασχοληθούμε με την περιοχή του Πηλίου, η οποία αποτελεί, άλλωστε, και τη μελέτη περίπτωσης της συγκεκριμένης εργασίας. Ξεκινώντας από την ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας, θα προχωρήσουμε στα ειδικά χαρακτηριστικά του Πηλίου, δηλαδή, τα φυσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά του, ενώ θα κάνουμε και μια SWOT ανάλυση της περιοχής. Επίσης, θα εξετάσουμε τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής του Πηλίου και την πιθανότητα υπερτουρισμού. Στο τέταρτο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας, θα γίνει αναφορά στα ερωτηματολόγια, στην παρουσίαση και την ανάλυση των δημογραφικών στοιχείων των συμμετεχόντων και θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν οι συνεντεύξεις τους.

Στο κεφάλαιο πέντε, θα επιχειρήσουμε να σχεδιάσουμε εκπαιδευτικές διαδρομές στην περιοχή του Πηλίου, εστιάζοντας κάθε φορά σε κοντινά σημεία με πολιτιστικό και φυσιολατρικό ενδιαφέρον. Στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε τα οφέλη, που μπορεί να προσφέρει ο εκπαιδευτικός τουρισμός στη βιωσιμότητα της περιοχής του Πηλίου, αλλά και να διαπιστώσουμε το κατά πόσο θα ωφεληθούν οι τουρίστες/μαθητές από την επίσκεψή τους στην εν λόγω περιοχή. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα, οι προτάσεις και η συζήτηση, ενώ, ακολουθεί εκτενής και αναλυτική παρουσίαση της βιβλιογραφίας, που χρησιμοποιήθηκε.

Σκοπός της εργασίας.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στον εκπαιδευτικό τουρισμό και τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη χρησιμοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης την

περιοχή του Πηλίου. Ειδικότερα, εξετάζεται πώς ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός τοπικής βιωσιμότητας μέσα από συνδυασμό βιβλιογραφικής επισκόπησης και ποιοτικής έρευνας (συνεντεύξεις), καταλήγοντας σε τεκμηριωμένες προτάσεις για τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών διαδρομών και τη βελτίωση πρακτικών των εμπλεκόμενων φορέων.

Αναλυτικότερα, θα επιχειρηθεί να γίνει μια αναγνωριστική χαρτογράφηση σε μικρό εύρος της περιοχής των μορφών/πρακτικών εκπαιδευτικού τουρισμού και των διαθέσιμων φυσικών-πολιτιστικών πόρων της, ενώ θα επιχειρηθεί καταγραφή των αντιλήψεων και των εμπειριών επαγγελματιών και φορέων του Πηλίου μέσα από τις συνεντεύξεις. Ακόμα, θα επιχειρηθεί μια συνοπτική αξιολόγηση της συμβολής των εκπαιδευτικών εκδρομών στην βιώσιμη τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, να εντοπιστούν οι παράγοντες εκείνοι, που διευκολύνουν ή παρεμποδίζουν την αειφορική ανάπτυξη του Πηλίου, ενώ θα εξεταστεί και η φέρουσα ικανότητα της περιοχής σήμερα, ώστε να λαμβάνεται υπόψη σε μελλοντικούς τουριστικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς.

Κεφάλαιο 1^ο: Μεθοδολογία.

Στη συγκεκριμένη έρευνα, έπειτα από εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση και εντοπισμού του ελλείματος της βιβλιογραφίας σχετικά με τον εκπαιδευτικό τουρισμό και την αειφορία και ειδικότερα όσον αφορά στην περιοχή του Πηλίου, επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος. Αυτό έγινε επειδή η μελέτη επικεντρώνεται στη διερεύνηση των απόψεων των επαγγελματιών της περιοχής του Πηλίου, ώστε να γίνουν αντιληπτά τα ζητούμενα εκ των έσω και να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Η μεθοδολογική προσέγγιση, που εστιάζει στην κατανόηση σε βάθος των εμπειριών, των κοινωνικών φαινομένων και των σχέσεων είναι η ποιοτική έρευνα, η οποία, πέραν των άλλων, επικεντρώνεται στο νόημα, που δίνει κάθε άτομο στις πράξεις και στον κόσμο του (Creswell & Poth, 2018; Creswell, 2013; Creswell & Creswell, 2018). Αντιθετικά με την ποσοτική έρευνα, η οποία έχει τη βάση του στην στατιστική επεξεργασία και τη μέτρηση, η ποιοτική έρευνα επικεντρώνεται στη συλλογή πλούσιων δεδομένων, που προέρχονται από περιγραφή και την ερμηνεία τους (Denzin & Lincoln, 2018).

Παρόλο που η ποσοτική ερευνητική μέθοδος δίνει πιο συγκεκριμένα και αριθμητικά μετρήσιμα δεδομένα στην συγκεκριμένη μελέτη είναι πιο δόκιμη η προσωπική άποψη και ο ευέλικτος χαρακτήρας της ποιοτικής μεθόδου όσον αφορά στη συλλογή δεδομένων δημιουργεί πλεονεκτήματα σε σχέση με την ποσοτική μέθοδο. Πιο συγκεκριμένα, η ποιοτική μέθοδος προσφέρει τη δυνατότητα να διερευνά εις βάθος τις απαντήσεις προσφέροντας πιο ολοκληρωμένες και λεπτομερείς περιγραφές, ενώ, οι αναλύσεις τους προκύπτουν από τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες των ερωτώμενων. Επιπλέον, σε ερωτηματολόγια ανοικτού τύπου ερωτήσεων ο ερευνητής έχει την ευκαιρία να λαμβάνει απαντήσεις πέρα από τις αναμενόμενες και να καταγράφει εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις (Guest et al., 2012; Creswell, 2013).

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας αφορούν, αρχικά, στο φυσικό περιβάλλον των συμμετεχόντων, ώστε οι εμπειρίες τους να καταγραφούν αυθεντικά (Patton, 2002). Επίσης, οι απαντήσεις μιας ποιοτικής έρευνας χαρακτηρίζονται από αναστοχαστικότητα και υποκειμενικότητα, καθώς κάθε ερωτηθέντας αναγνωρίζει το γεγονός ότι ο ερευνητής συμβάλλει ενεργά στην παραγωγή γνώσης, εφόσον προάγει τον αναστοχασμό (Charmaz, 2014). Ακόμα, στην ποιοτική έρευνα χρησιμοποιείται η επαγωγική λογική, καθώς τα νοηματικά μοτίβα και οι θεωρίες προέρχονται από τα δεδομένα, που προκύπτουν και δεν τίθενται εκ των προτέρων (Braun & Clarke, 2006). Επιπλέον, Στην ποιοτική ερευνητική

μέθοδο, χρησιμοποιείται μια ευρεία κλίμακα τεχνικών, όπως οι δομημένες, οι ημιδομημένες και οι ελεύθερες συνεντεύξεις, τα ημερολόγια, η ανάλυση κειμένων και η παρατήρηση (Mason, 2017).

Οι βάσεις της ποιοτικής έρευνας ανάγονται σε διάφορα θεωρητικά πλαίσια, όπως ο ερμηνευτισμός, ο κονστρουκτιβισμός και η κριτική θεωρία, εφόσον, αυτή η ερευνητική μέθοδος δεν είναι μόνο ένα σύστημα τεχνικών, αλλά μια φιλοσοφική προσέγγιση βασισμένη στις παραπάνω θεωρίες, που καθοδηγούν τον τρόπο διαμόρφωσης και ερμηνείας των ερευνητικών ερωτημάτων από τον ερευνητή και καθορίζουν τον τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας (Denzin & Lincoln, 2018). Η θεωρία του ερμηνευτισμού (Interpretivism) θεωρεί την πραγματικότητα πολλαπλή και κοινωνικά κατασκευασμένη και όχι μία, αντικειμενική και σταθερή και σύμφωνα με αυτή τη θεωρία ο ερευνητής εξερευνά και κατανοεί τον τρόπο, με τον οποίο ο συμμετέχων στην έρευνα νοηματοδοτεί τις εμπειρίες τους και τον κόσμο, που τον περιβάλλει. Πρακτικά, ο ερευνητής δεν θα αρκεστεί στη συλλογή δεδομένων, αλλά επιχειρεί να εισέλθει στο σκεπτικό και την κουλτούρα των συμμετεχόντων, ώστε να κατανοήσει σε βάθος τις αξίες, τα σύμβολα και τη σημασία, που δίνει καθένας από αυτούς στις πράξεις τους. Για να επιτευχθεί αυτό χρησιμοποιείται η παρατήρηση, οι συνεντεύξεις σε βάθος, η ανάλυση περιεχομένου και η συμμετοχική παρατήρηση (Denzin & Lincoln, 2018; Creswell & Poth, 2018; Charmaz, 2014).

Σε συνέχεια του ερμηνευτισμού, η θεωρία του κονστρουκτιβισμού (Constructivism) εστιάζει ακόμα περισσότερο στην συνεξέλιξη της γνώσης, μεταξύ συμμετέχοντα και ερμηνευτή, ώστε ο δεύτερος να μην θεωρείται «ουδέτερος παρατηρητής» αλλά εκμαιεύοντας τη γνώση από τον πρώτο μπορεί να γίνει συν-δημιουργός της γνώσης. Τα ευρήματα αναλύονται διαλογικά, καθώς αντανακλώνται σε αυτά οι συμμετέχοντες και ο ερευνητής στοχεύει στην ενσωμάτωση της προσωπικής τους οπτικής, αλλά και ενός κοινού νοήματος. Απότοκο αυτής της διαδικασίας είναι η δυναμική κατανόηση της πραγματικότητας και ερευνητικά αποτελέσματα, τα οποία αντανακλούν τις απόψεις των συμμετεχόντων (Denzin & Lincoln, 2018; Creswell & Poth, 2018; Charmaz, 2014). Τέλος, η κριτική θεωρία (Critical Theory) αντιμετωπίζει την έρευνα ως μηχανισμό κοινωνικής αλλαγής, εφόσον πρεσβεύει ότι οι σχέσεις ισχύος και οι κοινωνικές δομές ασκούν επίδραση στις εμπειρίες των ατόμων και σε πολλές περιπτώσεις οδηγούν σε αποκλεισμούς και ανισότητες. Σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής δεν στοχεύει απλά στην κατανόηση της πραγματικότητας, αλλά στην αποκάλυψη

των σχέσεων εξουσίας και στην ενίσχυση των απόψεων ομάδων, που συνήθως βρίσκονται στο περιθώριο με αποτέλεσμα η έρευνα να αποκτά χειραφετημένο χαρακτήρα (Denzin & Lincoln, 2018; Creswell & Poth, 2018; Charmaz, 2014).

Συχνά, τα τρία αυτά θεωρητικά πλαίσια της ποιοτικής έρευνας αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς ο ερμηνευτισμός παρέχει το υπόβαθρο της κατανόησης, ο κονστρουκτιβισμός καλλιεργεί τη συν-δημιουργία της γνώσης και η κριτική θεωρεί προσφέρει τη διάσταση της δικαιοσύνης και της κοινωνικής αλλαγής (Denzin & Lincoln, 2018; Creswell & Poth, 2018; Charmaz, 2014). Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η ποιοτική ερευνητική μέθοδος δεν αποτελεί, απλά, μια «συλλογή ιστοριών», αλλά στοχεύει στην παραγωγή θεωρίας, στην ενδυνάμωση της κατανόησης πολύπλευρων κοινωνικών καταστάσεων και στη διαμόρφωση πολιτικών. Επιπλέον, αναπτύσσει τις πλούσιες περιγραφές και την συνειδητοποίηση διαφορετικών οπτικών, καθώς δημιουργεί μηχανισμούς σε τομείς, όπως η κοινωνιολογία, η εκπαίδευση, η ψυχολογία και ο τουρισμός.

1.1 Ποιοτική Ανάλυση Δεδομένων.

Η ποιοτική ανάλυση δεδομένων είναι ο τρόπος ερμηνείας ερευνητικών δεδομένων, που δεν είναι αριθμητικά, δεν αντιστοιχούν, δηλαδή, σε ποσοτικές μετρήσεις και εστιάζει στις αιτίες της συμπεριφοράς του ανθρώπου και όχι στο αποτέλεσμα, που προκύπτει από αυτή. Βασικά χαρακτηριστικά της ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων είναι η χρήση μικρού ερευνητικού δείγματος, σε αντίθεση με το πολύ μεγαλύτερο σε ποσότητα δείγμα, που χρησιμοποιεί η ποσοτική ανάλυση, ακόμα, η σε βάθος μελέτη του δείγματος αυτού με τεχνικές, που σε κάποιες περιπτώσεις αγγίζουν την κλινική ψυχολογία. Επιπλέον, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο ερευνητής οφείλει να προσπαθήσει να διερευνήσει τις απόψεις/σκέψεις των ερωτηθέντων και όχι τις πράξεις τους. Ταυτόχρονα, παρατηρείται μεγάλη δυσκολία στην εγκυρότητα των δεδομένων, που έχουν συγκεντρωθεί μέσω της ποιοτικής έρευνας, καθώς είναι εντελώς υποκειμενικά, ενώ είναι ιδιαίτερα δύσκολο να τα επεξεργαστεί κάποιος με τη στατιστική μέθοδο, επειδή συνήθως παρουσιάζουν έντονη ομοιομορφία (Χρήστου, 1999; Denzin & Lincoln, 2018; Charmaz, 2014; Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Επιπρόσθετα, τα δεδομένα μέσω της ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων δεν είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε γενικεύσεις, εφόσον στοχεύουν στην ερμηνεία και την κατανόηση των

νοημάτων, που προσφέρει στον ερευνητή ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο (Denzin & Lincoln, 2018). Σημαντικό στοιχείο είναι η χρήση της επαγωγικής προσέγγισης, κατά την οποία μοτίβα και κατηγορίες δεδομένων προκύπτουν από τα ίδια τα δεδομένα, αντιθετικά με τις προϋπάρχουσες προσεγγίσεις (Braun & Clarke, 2006). Αρκετές φορές στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιούνται μέθοδοι, όπως η ανάλυση περιεχομένου, η θεματική ανάλυση και η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (IPA = Interpretative Phenomenological Analysis), που βοηθούν στο να βρεθούν νοηματικές δομές και θεματικές ομάδες ανάμεσα στις διαφορετικές απαντήσεις των συμμετεχόντων (Smith, et al., 2009).

1.2 Σχεδιασμός της έρευνας.

Η συγκεκριμένη έρευνα ξεκίνησε με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και την εύρεση του ερευνητικού κενού στο θέμα της συμβολής του εκπαιδευτικού τουρισμού στην αειφορία μιας περιοχής και ειδικότερα, στη βιωσιμότητα της περιοχής του Πηλίου. Παρόλο που το Πήλιο αποτελεί μια περιοχή με φυσικό, ιστορικό και πολιτισμικό πλούτο και έχει τη δυνατότητα να είναι επισκέψιμο καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου και αυτή η περιοχή, όπως και πολλές άλλες, παρουσιάζει εποχικότητα και έρχεται αντιμέτωπο με περιόδους, που τα έσοδα από τον τουρισμό είναι σχεδόν μηδενικά. Παράλληλα, υπάρχουν μήνες, που η τουριστική ζήτηση αυξάνεται σε υπερβολικά μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα συγκεκριμένες περιοχές να δέχονται περισσότερο τουριστικό φορτίο από όσο μπορεί η κοινωνία και το περιβάλλον να αντέξουν για μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ σε άλλες περιοχές του Πηλίου την ίδια περίοδο η ζήτηση είναι ελάχιστη.

Μετά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, ξεκίνησε επιτόπια έρευνα στα αξιοθέατα, τα μουσεία, τα πολιτιστικά, τα θρησκευτικά και τα ιστορικά μνημεία της περιοχής, αλλά και στους φυσικούς πόρους του Πηλίου, που μπορούν να προσφέρουν πλήθος δραστηριοτήτων στη φύση, όπως το δίκτυο μονοπατιών, ο γαστρονομικός πλούτος της περιοχής, που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη φύση (μανιτάρια, βότανα, βρώσιμα αυτοφυή χόρτα, κ.α.), η οποία διάρκεσε περίπου τρεις μήνες. Έπειτα, η έρευνα επεκτάθηκε σε επιχειρήσεις, που δεν έχουν άμεση σχέση με τον τουρισμό, όπως τα τουριστικά καταλύματα και οι ξενοδοχειακές μονάδες, όμως εξαρτώνται από τον τουρισμό, καθώς παρέχουν υπηρεσίες σχετικές με αυτόν, όπως ο ιππικός

όμιλος, το κέντρο έρευνας και προστασίας αυτοφυούς ορχιδέας, η φάρμα Καραϊσκού, το χιονοδρομικό κέντρο, κ.α.

Από τη συγκεκριμένη έρευνα προέκυψαν ερωτήματα για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου στο Πήλιο, κατά πόσο ο εκπαιδευτικός τουρισμός θα μπορούσε να βοηθήσει σε αυτό, αν η βιωσιμότητα της περιοχής θα μπορούσε να βελτιωθεί, χάρη στον εκπαιδευτικό τουρισμό σε οικονομικό, περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο. Αυτό οδήγησε την ερευνήτρια στην αναζήτηση απαντήσεων από τους ίδιους τους επαγγελματίες της περιοχής στους οποίους τέθηκαν διάφορα ερωτήματα σύμφωνα με ερωτηματολόγιο, που είχε ετοιμαστεί εκ των προτέρων. Τα ερωτήματα αυτά στόχευαν στο ανιχνευθεί η γνώση για του τι είναι βιωσιμότητα, αν ο τουρισμός του Πηλίου είναι βιώσιμος, αν γνωρίζουν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της περιοχής τους, κ.α. Οι ερωτήσεις ήταν κλειστού και ανοικτού τύπου και οι συνεντεύξεις είχαν ελεύθερη μορφή και αυτό είχε σαν συνέπεια την όχι και τόσο αυστηρή μορφή των απαντήσεων, καθώς κάθε ερωτώμενος εξέφραζε την προσωπική του άποψη, η οποία αφορούσε κυρίως την περιοχή, στην οποία απασχολούνταν. Όπως είναι εύλογο, αυτού του τύπου η συνέντευξη έκανε τους συμμετέχοντες να νιώθουν άνετα και να ανοίγουν διαρκώς νέα θέματα, εφόσον είχε τη μορφή διαλογικής συζήτησης. Επιπλέον, αποτέλεσε ένα ευέλικτο εργαλείο εκμείευσης πληροφοριών και η ερευνήτρια προσάρμοσε τις ερωτήσεις ανάλογα με τον ερωτηθέντα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις αναγκάστηκε να παραλείψει κάποιες, όταν το έκρινε απαραίτητο (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Αντίθετα με τον αυστηρό χαρακτήρα της ποσοτικής μεθόδου, η ποιοτική μέθοδος, λόγω της ευελιξίας της, παρέχει περισσότερα πλεονεκτήματα στην ανάλυση των αποτελεσμάτων, καθώς μετά τη συλλογή και την εξέταση των απαντήσεων προσφέρει περισσότερο λεπτομερείς και ολοκληρωμένες αναλύσεις και περιγραφές, που προέρχονται από τις αντιλήψεις, τις απόψεις και τις εμπειρίες των συμμετεχόντων (Guest et al., 2012). Έτσι, η ερευνήτρια κατορθώνει να προβάλλει σχέσεις και συσχετίσεις ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες και υποκείμενα, ενώ η διαδικασία, με την οποία συλλέχθηκαν τα δεδομένα δίνει τη δυνατότητα εξασφάλισης της εγκυρότητας της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, η ερευνήτρια κατέβαλλε σημαντικές προσπάθειες να ακολουθήσει σταθερό σύνολο ερωτήσεων, γεγονός όχι απόλυτα εφικτό, εξαιτίας των περιορισμένων γνώσεων ορισμένων από τους συμμετέχοντες σε συγκεκριμένους τομείς της έρευνας. Ακόμα, στα πλαίσια της ποιοτικής έρευνας προέκυψαν νέες θεματικές περιοχές μέσα από την αλληλεπίδραση με τους ερωτηθέντες με αποτέλεσμα ένα μη

προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα, όπως στην προκειμένη περίπτωση η συζήτηση με τον υπεύθυνο του Κέντρου διάσωσης και προστασίας της αυτοφυούς ορχιδέας, ο οποίος έθεσε επί τάπητος διάφορα θέματα, που αφορούν την περιοχή, που εδράζεται το κέντρο (Creswell, 2013; Silverman, 2016).

Επομένως, ακολουθήθηκαν όσο πιο πιστά γινόταν τα έξι στάδια της ποιοτικής έρευνας των Fraenkel & Wallen (2009), δηλαδή, αρχικά, έγινε η επιλογή του ερευνητικού θέματος, έπειτα, ο καθορισμός του δείγματος, ο προσδιορισμός των υποθέσεων, η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων, ακολούθησε η ανάλυση των δεδομένων και τέλος, έγινε η εξαγωγή των συμπερασμάτων, η οποία, όμως είχε ξεκινήσει, ήδη από το τέταρτο και το πέμπτο στάδιο (Fraenkel, et al., 2012). Όλα τα παραπάνω υποδεικνύουν την ποιοτική έρευνα ως την καταλληλότερη για την ικανοποίηση τριών συγκεκριμένων στόχων, δηλαδή τον εντοπισμό των υφιστάμενων γνώσεων επί του θέματος, την εξέταση των απαντήσεων των συμμετεχόντων σε βάθος και την όσο πιο ακριβή και πλήρη περιγραφή των δεδομένων, που συλλέχθηκαν από την ερευνήτρια (Guest et al., 2012).

1.3 Σκοπός και ερωτήματα της έρευνας.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει στο να αναδείξει τη συμβολή του εκπαιδευτικού τουρισμού ως μέσο ανάδειξης μιας περιοχής, στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου στην εν λόγω περιοχή και στη βιωσιμότητα των επιχειρήσεών της, ενώ, θα καταγραφούν τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματά της, που επηρεάζουν με θετικό ή αρνητικό τρόπο την βιωσιμότητά της. Ως πεδίο μελέτης χρησιμοποιήθηκε η περιοχή του Πηλίου, η οποία παρουσιάζει φυσιολατρικό, ιστορικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον, ενώ έχει τεράστιες δυνατότητες ανάπτυξης για πολλά είδη εναλλακτικού τουρισμού και για τις τέσσερις εποχές του χρόνου. Παρόλα αυτά ο ρυθμός τουριστικής ανάπτυξης της εν λόγω περιοχής παραμένει ιδιαίτερα χαμηλός συγκριτικά με τη «φέρουσα ικανότητά» της. Οι συνεντεύξεις των συμμετεχόντων έδωσαν εκ των έσω πληροφορίες για τα προαναφερθέντα ζητήματα και ανέδειξαν σημαντικά θέματα, που αφορούν τις περιοχές τους.

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, που ανέδειξε το κενό στη βιβλιογραφία, τη μελέτη της περιοχής, που υπέδειξε τους τουριστικούς πόρους της περιοχής και τις συνεντεύξεις, που αποκάλυψαν τα προβλήματα και τα θετικά της περιοχής τους, καθώς και τον τρόπο λειτουργίας

τους σε σχέση με τον εκπαιδευτικό τουρισμό και τα εκπαιδευτικά προγράμματα, που οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις έχουν δημιουργήσει, προέκυψαν συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία διαμορφώθηκαν ως εξής:

1. Μπορεί ο εκπαιδευτικός τουρισμός να συμβάλει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου στο Πήλιο;
2. Ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της περιοχής του Πηλίου;
3. Ο εκπαιδευτικός τουρισμός είναι δυνατόν να βοηθήσει στη βιωσιμότητα μιας επιχείρησης;
4. Ποια είναι τα μειονεκτήματα και ποια τα πλεονεκτήματα του Πηλίου, που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη βιωσιμότητα του τουρισμού της περιοχής;

1.4 Δείγμα της έρευνας.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας έγιναν αρκετές προσεγγίσεις μέσω τηλεφώνου σε επαγγελματίες της περιοχής του Πηλίου προκειμένου να προκύψουν συναντήσεις για συνεντεύξεις εκ του σύνεγγυς. Παρόλα αυτά παρουσιάστηκαν αρκετές δυσκολίες στο να επιτευχθούν κοινές ώρες μεταξύ ερευνήτριας και πιθανών συμμετεχόντων, εξαιτίας του φόρτου εργασίας, που επιφέρει η αυξημένη τουριστική ζήτηση, τη συγκεκριμένη περίοδο. Εν τέλει, οι συμμετέχοντες ήταν οκτώ, επτά από τους οποίους ήταν άνδρες και μία γυναίκα. Οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν στον χώρο τους για να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη άνεση και να αποφευχθούν στρεσογόνες καταστάσεις, εξαιτίας της νέας συνθήκης, που προκαλεί η συνέντευξη. Οι απαντήσεις καταγράφηκαν με ειδικό πρόγραμμα σε συσκευή κινητού τηλεφώνου, με το οποίο οι πλείστοι ήταν εξοικειωμένοι.

1.5 Ερευνητικά εργαλεία.

Όπως αναφέραμε, ήδη, η έρευνα διενεργήθηκε στην περιοχή του Πηλίου, από τον Ιούνιο του 2025 έως και τα μέσα Αυγούστου της ίδιας χρονιάς. Κατά τη διάρκεια της έρευνας έγιναν επισκέψεις από την ερευνήτρια στα περισσότερα χωριά του Πηλίου και δημιουργήθηκαν οι συνθήκες και οι επαφές, για την διενέργεια των συνεντεύξεων. Δυστυχώς, η περίοδος αυτή,

ήταν περίοδος αυξημένης τουριστικής ζήτησης και τα περιθώρια χρόνου ήταν ιδιαίτερα περιορισμένα για τους επαγγελματίες. Παρόλα αυτά επιτεύχθηκαν συναντήσεις με οκτώ επαγγελματίες, με τους οποίους η ερευνήτρια συναντήθηκε στην περιοχή τους και ειδικότερα, στον χώρο τους, προκειμένου να δημιουργηθεί κλίμα ασφάλειας και να κατορθώσει να φέρει σε πέρας τις συνεντεύξεις, αλλά και να εκμαιεύσει περαιτέρω πληροφορίες, που ξεπέρασαν τα όρια του ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο αποτέλεσε το κύριο ερευνητικό εργαλείο της ποιοτικής έρευνας, το οποίο αποτελούνταν από ερωτήσεις ανοικτού και κλειστού τύπου οι οποίες στόχευαν στη δημιουργία ημιδομημένων συνεντεύξεων, που είχαν ως στόχο την πολυπρισματική διερεύνηση των ερωτημάτων. Η επιλογή της ποιοτικής ερευνητικής μεθόδου επέτρεψε την εκ βάθρων κατανόηση των απόψεων, ερμηνειών, στάσεων και εμπειριών των ερωτηθέντων (Mason, 2017; Denzin & Lincoln, 2018). Επιπλέον, οι λεπτομερείς περιγραφές των εμπειριών όσων συμμετείχαν στην έρευνα αναδεικνύουν τα προβλήματα, αλλά και τις δυνατότητες της περιοχής του Πηλίου (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Αναλυτικότερα, το κύριο ερευνητικό μας εργαλείο, δηλαδή η ημιδομημένη συνέντευξη αποτελεί μια εν μέρει κατευθυνόμενη μορφή συζήτησης, η οποία οδηγείται να μην από τις προκαθορισμένες ερωτήσεις, όμως δεν προϋποθέτει την απάντηση όλων των ερωτήσεων, αλλά αναζητά νέες πληροφορίες επί των ερωτημάτων, που προκύπτουν μέσα από τη συζήτηση. Αντιλαμβανόμαστε, επομένως, ότι ο συνδυασμός της αναλυτικότητας προκαθορισμένων ερωτήσεων και της ευελιξίας μιας ανοιχτής συνομιλίας προσφέρει τη δυνατότητα να γίνουν αντιληπτές σε βάθος τα συναισθήματα, οι εμπειρίες, οι στάσεις και οι απόψεις των συμμετεχόντων (Cohen et al. 2018). Για αυτού του είδους την έρευνα οι ημιδομημένες συνεντεύξεις θεωρήθηκαν ως το καταλληλότερο εργαλείο, καθώς δίνει τη δυνατότητα να εξερευνηθούν περισσότερα θέματα, που προτείνει η εκ των έσω εμπειρία των επαγγελματιών, εφόσον, όμως, έχει τεθεί ένα σαφές πλαίσιο εκ μέρους της ερευνήτριας και έχουν επιτραπεί, παράλληλα, ορισμένες ελευθερίες στους συμμετέχοντες, ώστε να είναι πλουσιότερος ο λόγος τους (Robson & McCartan, 2011).

Πιο αναλυτικά, το ερωτηματολόγιο, από το οποίο προέκυψαν οι ημιδομημένων συνεντεύξεων (βλ. Παράρτημα Ι) περιλάμβανε 25 ερωτήσεις και ήταν οργανωμένο σε δύο θεματικές ενότητες:

- Δημογραφικά Στοιχεία,

και

- Χαρακτηριστικά του Πηλίου και Βιωσιμότητα του τουρισμού

Οι πλείστες από τις ερωτήσεις ήταν ανοιχτού τύπου και διευκόλυνε τους συμμετέχοντες να εκφράζονται με ελευθερία και να εκφέρουν τη γνώμη τους, παρέχοντας ποιοτικές και πολύτιμες πληροφορίες, για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων (Kvale & Brinkmann, 2009). Καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, η ερευνήτρια προσπάθησε να διασφαλίσει την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό μεταξύ των συμμετεχόντων και εκείνης λειτουργώντας με ουδετερότητα και ενσυναίσθηση (Patton, 2015). Ταυτόχρονα, η ημιδομημένη συνέντευξη διαμόρφωσε μια πιο σφαιρική εικόνα της κατάστασης και της πραγματικότητας στην περιοχή του Πηλίου και ανέδειξε τα χαρακτηριστικά εκείνα, που μπορούν να δημιουργήσουν βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στην περιοχή, χωρίς να αλλοιωθούν τα πολιτιστικά και τα φυσικά χαρακτηριστικά της.

1.6 Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας.

Η ποιοτική έρευνα οφείλει να διασφαλίσει την αξιοπιστία, την ακεραιότητα και την προστασία κάθε συμμετέχοντα και αυτό σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας, που διέπουν τη συγκεκριμένη έρευνα. Τα ζητήματα αυτά άπτονται τις προστασίας των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων, δηλαδή την τήρηση τις ανωνυμίας τις, τη διαφάνεια των αποτελεσμάτων και την αντικειμενικότητα εκ μέρους τις ερευνήτριας. Εξίσου σημαντικός είναι και ο συνυπολογισμός των επιπτώσεων τις συγκεκριμένης έρευνας για την κοινότητα με την ευρύτερη έννοια, αλλά και για την κοινότητα αναφοράς. Επιπλέον, η συναίνεση όσων συμμετέχουν, θα πρέπει να δίνεται εθελοντικά, εφόσον, πρωταρχικά τις γίνει ενδελεχής ενημέρωση για τη διαδικασία, τις στόχους και αν υπάρχουν τυχόν κίνδυνοι από τη συμμετοχή τις στην έρευνα αυτή (Pope & Mays, 2020; Hennink, et al., 2020; Sieber, 1992).

Θα πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο ότι η προστασία των προσωπικών δεδομένων των ερωτηθέντων είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη δεοντολογία και την ηθικής τις έρευνας και παίζει καθοριστικό ρόλο για την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των συμμετεχόντων. Ταυτόχρονα, είναι καίρια η διασφάλιση ότι τα προσωπικά δεδομένα των συμμετεχόντων δεν θα χρησιμοποιηθούν πέρα από τα όρια τις έρευνας, αλλά με κανέναν άλλο τρόπο ή με οποιονδήποτε τρόπο μπορεί να ενέχει κίνδυνο ή βλάβη για τις τις (Diener & Crandall, 1978;

Lodico, et al., 2010). Εξίσου σημαντικές για την έρευνα είναι η αντικειμενικότητα και η διαφάνεια, καθώς είναι ηθικά ορθό οι ερευνητές να διέπονται από αντικειμενικότητα κατά τη διάρκεια τις ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων και επιπλέον, να διασφαλίζουν ότι τα αποτελέσματα θα είναι ανεπηρέαστα από προσωπικά πιστεύω, προκαταλήψεις και πεποιθήσεις. Ακόμα, τις σημαντικούς παράγοντες τις έρευνας συγκαταλέγονται η αξιοπιστία τις έρευνας και η διαφάνεια στην ανάλυση και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων (Hammersley & Atkinson, 2007).

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι είναι πιθανό, οποιαδήποτε έρευνα, συμπεριλαμβανομένης και τις προκείμενης να επιφέρει συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις σε κοινωνικό, οικονομικό ή πολιτικό επίπεδο, για αυτό καλό θα ήταν να εξετάζεται οποιαδήποτε συνέπεια θα μπορούσαν να επιφέρουν τα αποτελέσματα μιας έρευνας, ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν θα υπάρξει αρνητικός αντίκτυπος ή κίνδυνος για την κοινότητα αναφορά ή ακόμα και για την ευρύτερη κοινωνία τις περιοχής (Israel & Hay, 2006; Guillemin & Gillam, 2004). Από τις σημαντικότερες συνιστώσες τις έρευνας είναι η επιστημονική υπευθυνότητα, η οποία είναι ορθό να συνυπολογίζεται όσον αφορά στη δεοντολογία και την ηθική τις έρευνας, εφόσον κάθε ερευνητής υποχρεούται να είναι υπεύθυνος για τα δεδομένα, που συλλέχθηκαν, αλλά και για τη μετέπειτα χρήση τις, ενώ οποιοιδήποτε περιορισμοί ή αβεβαιότητες θα πρέπει να τονίζονται μέσα στο ερευνητικό υλικό (Resnik, 2015; Beskow et al., 2014).

Έτσι, όσο διήρκεσε η έρευνα, η ερευνήτρια τήρησε τις παραπάνω βασικές αρχές ηθικής δεοντολογίας τις ποιοτικής έρευνας και όλοι οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν πλήρως, για τον σκοπό τις έρευνας, τα δικαιώματά τις, τη δυνατότητα παύσης/διακοπής τις συμμετοχής τις οποτεδήποτε, τις και για τον τρόπο με τον οποίο θα αξιοποιηθούν και θα διατηρηθούν τα δεδομένα. Επιπλέον, δόθηκε στην ερευνήτρια παραχωρητήριο συναίνεσης (Παράρτημα Ι), για τη μαγνητοφώνηση και διασφάλισης τις ανωνυμίας και τις εμπιστευτικότητας των δεδομένων, τα οποία συλλέχθηκαν, σύμφωνα με τις αρχές του General Data Protection Regulation (GDPR) και των αρχών, που προτείνουν οι Mason (2011) και Robson & McCartan (2011).

Κεφάλαιο 2^ο: Ορισμοί.

2.1 Ο τουρισμός ως έννοια.

Ο τουριστικός τομέας ή κατά πολλούς η «τουριστική βιομηχανία» αποτελεί ένα σύστημα δραστηριοτήτων, που θεωρείται πολυεπίπεδο και πολύπλοκο και συνδέεται με πολλούς τρόπους με την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Ιδιαίτερα για την Ελλάδα, ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους βασικότερους τομείς εισδοχής εθνικών εσόδων, ενώ, και σε διεθνές επίπεδο, όπως και εντός ελληνικών συνόρων η τουριστική δραστηριότητα αναπτύσσεται ραγδαία. Αποτέλεσμα αυτής της έντονης ανάπτυξης είναι η ανάδυση αμφίδρομων επιδράσεων στον πολιτισμό, την οικονομία, την κοινωνία, την πολιτική και το περιβάλλον κάθε χώρας υποδοχής (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001). Τουρισμός είναι ένα σύνολο σχέσεων και φαινομένων, τα οποία είναι απότοκα της αλληλεπίδρασης τουριστών και επιχειρηματιών, κυβερνήσεων και τοπικών κοινωνιών των χωρών υποδοχής, κατά τη διαδικασία και τη διάρκεια προέλευσης και φιλοξενίας των επισκεπτών (Βαρβαρέσσος, 2000).

Ουσιαστικά, ο τουρισμός αφορά στην έμφυτη τάση του ανθρώπου για αλλαγή του περιβάλλοντος, στο οποίο διαμένει μόνιμα, αλλά και τη διαφοροποίηση των καθημερινών συνηθειών του, προκειμένου να επιτευχθεί σωματική και ψυχική ικανοποίησή του. Επιπλέον, οι τουρίστες είναι σύνηθες να μετακινούνται, για σύντομα χρονικά διαστήματα, έχοντας εκ των προτέρων αποφασίσει για τον τόπο υποδοχής, αλλά και για το χρονικό διάστημα, που θα διαρκέσει η διαμονή τους εκεί (Λαγός, 2018). Δεν είναι εύκολο σε ένα τόσο σύνθετο φαινόμενο να δοθεί ένας αυστηρός ορισμός και οι πλείστοι μελετητές αποφεύγουν να τον περιγράψουν ως «βιομηχανία» (Mill & Morrison, 1998). Χαρακτηριστικά, ο Wells (1989) θεωρεί ότι ο τουρισμός είναι ένα σύνολο επιχειρήσεων, οι οποίες παράγουν παρεμφερείς υπηρεσίες και αγαθά και αυτό συνεπάγεται μεταξύ τους ανταγωνισμό (Wells, 1989). Αν και ο τουριστικός τομέας διακρίνεται για το ανταγωνιστικό του πνεύμα, όμως, σε αρκετές περιπτώσεις, η διαφορετικότητα των δραστηριοτήτων τους λειτουργεί συμπληρωματικά όσον αφορά το ταξίδι, για παράδειγμα ένα ξενοδοχείο, ένα αξιοθέατο, μια αεροπορική εταιρεία και ένα εστιατόριο δεν είναι δυνατόν να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά μεταξύ τους. Αντίθετα, ο συνδυασμός τους μπορεί να προσφέρει μια ικανοποιητική ταξιδιωτική εμπειρία στον επισκέπτη (Mill & Morrison, 1998).

Οι Mill & Morrison (1998) θεωρούν ότι κάθε τουριστική δραστηριότητα συνεπάγεται ταξίδι, χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι κάθε ταξίδι αποτελεί και τουριστική δραστηριότητα, παρόλα αυτά αναφέρουν ότι όλα τα ταξίδια αναψυχής είναι τουρισμός (Mill & Morrison, 1998). Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (United Nations World Tourism Organization), στο διεθνές συνέδριο για τον τουρισμό το 1991 όρισε ως τουρισμό τη δραστηριότητα ανθρώπων, οι οποίοι ταξιδεύουν και διαμένουν σε τόπους, που δεν είναι ο τόπος μόνιμης διαμονής τους, για περίοδο, η οποία δεν ξεπερνά τον έναν χρόνο και αφορά σε σκοπούς, επαγγελματικούς, αναψυχής ή και άλλους (Beech & Chadwick, 2005). Αρκετοί μελετητές προτιμούν να βλέπουν τον τουρισμό ως σύστημα, το οποίο ενσωματώνει αλληλεξαρτώμενα στοιχεία, που συνδέονται μεταξύ του σε ένα ενιαίο σύνολο, όπου συμπεριλαμβάνονται επιχειρήσεις, τοπικές κοινωνίες, προμηθευτές, τοπικοί παράγοντες, ταξιδιώτες, κυβερνήσεις και άλλοι ενδιαφερόμενοι (Mill & Morrison, 1998).

Χαρακτηριστικά, ο Leiper (1990) θεωρεί ότι ένα τουριστικό σύστημα εμπεριέχει πέντε στοιχεία, την περιοχή προέλευσης, την ενδιάμεση διαδρομή, τον προορισμό και τα περαιτέρω τουριστικά στοιχεία, όπως οι μεταφορές, οι εγκαταστάσεις, τα αξιοθέατα, κ.α. Επιπλέον, διαχωρίζει τις τουριστικές επιχειρήσεις με το γενικότερο φαινόμενο του τουρισμού, το οποίο έχει πολύ ευρύτερη διάσταση (Leiper, 1990). Ένας άλλος ορισμός του τουρισμού αναφέρει ότι αφορά σε οτιδήποτε συνδέεται με την προετοιμασία και την υλοποίηση ενός ταξιδιού στοχεύοντας στην παραμονή στον τόπο υποδοχής και τη δημιουργία ευχάριστων αναμνήσεων επιστρέφοντας (Mill & Morrison, 1998). Κατανοούμε, επομένως, ότι η έννοια του τουρισμού εμπεριέχει οποιαδήποτε δράση αναπτύσσεται από τον τουρίστα μακριά από τον μόνιμο τόπο διαμονής του. Παρόλα αυτά τα κίνητρα της μετακίνησης για κάθε τουρίστα είναι διαφορετικά, όμως ο ταξιδιώτης, ανεξάρτητα από το κίνητρο του ταξιδιού του, ενισχύει την οικονομία του τόπου υποδοχής, γνωρίζει διαφορετικές περιοχές και επηρεάζει, σαφώς, την κοινωνία του τόπου, που επισκέπτεται (Getz, 1986).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UWTO) αναφέρει ότι «εγχώριος τουρισμός» αφορά στους κάτοικους μιας χώρας, οι οποίοι ταξιδεύουν εντός της επικράτειας, ενώ ο «εξερχόμενος τουρισμός» αναφέρεται σε όσους ταξιδεύουν εκτός της χώρας διαμονής τους. Υπάρχουν και άλλες κατηγορίες τουρισμού, όπως ο «εισερχόμενος», που αφορά σε αλλοδαπούς, που εισέρχονται για λόγους τουρισμού σε μια άλλη χώρα, ο «διεθνείς», που περιλαμβάνει τον «εξερχόμενο» και τον «εισερχόμενο» τουρισμό μαζί, αλλά και ο «εθνικός»,

που καλύπτει εγχώριο και εξερχόμενο μαζί (UWTO, 2019^a; European Union, 2019). Κατανοούμε, επομένως, ότι ο τουρισμός ως έννοια μπορεί να λάβει ερμηνείες ανάλογα με την οπτική κάθε μελετητή ή κάθε ενδιαφερόμενης πλευράς. Άλλωστε, η εννοιολογία του όρου προέρχεται από το γαλλικό «tour», που μεταφράζεται ως «γύρος» με την έννοια του κυκλικού ταξιδιού και μάλιστα, η λέξη αυτή έχει χρησιμοποιηθεί ως ρίζα στις πλείστες γλώσσες (Βενετσανοπούλου, 2006). Από την άλλη, οι Hunziker & Krapf (1942) θεωρούν ότι ο τουρισμός είναι το σύνολο των γεγονότων και των σχέσεων, που σχετίζονται με τη μετακίνηση και τη διαμονή επισκεπτών σε περιοχές εκτός του τόπου διαμονής τους, χωρίς την ύπαρξη οικονομικών κινήτρων (Hunziker & Krapf, 1942).

Παρατηρούμε ότι ο ορισμός του τουριστικού φαινομένου εμπλέκει διαφορετικές πτυχές της ζωής, της κοινωνίας, του περιβάλλοντος, της οικονομίας, του πολιτισμού, κ.λπ., ενώ κάθε μελετητής, που προσπαθεί να διασαφηνίσει την έννοια, συνήθως, προσθέτει στους ήδη υπάρχοντες «ορισμούς». Ακόμα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο τουρισμός έχει άμεση συσχέτιση με τον ελεύθερο χρόνο του ανθρώπου, την οικονομική δυνατότητα του ταξιδιώτη, αλλά και τις θετικές επιπτώσεις στη χώρα υποδοχής. Ταυτόχρονα, η τουριστική δραστηριότητα προσδίδει κοινωνική αποδοχή και κοινωνική καταξίωση στο άτομο, που ταξιδεύει, καθώς ανεβαίνει στην οπτική του κοινωνικού του περίγυρου (Walker & Carr, 2013).

Οι Λαλούμης και Ρούπα (1998) θεωρούν το τουριστικό φαινόμενο πηγή βιωσιμότητας και ανάπτυξης διεθνώς (Λαλούμη & Ρούπα, 1998), μια πιο φιλοσοφική άποψη αναφέρει τον τουρισμό ως ιδεολογικό μόρφωμα της παράδοσης, της ιστορίας και της φύσης (Mac Cannell, 1992), ενώ, ένας πιο ποιητικός ορισμός αναφέρει τον τουρισμό ως «εργοστάσιο ονείρων» (Touloupa, 2010). Η ραγδαία ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου είναι εύλογο να προκαλεί το ερευνητικό ενδιαφέρον, ήδη από τη δεκαετία του 1980, εμπλέκοντας ένα ευρύ φάσμα επιστημών, όπως η κοινωνιολογία, η γεωγραφία, η ανθρωπολογία, η διοίκηση επιχειρήσεων, η ψυχολογία, το μάρκετινγκ, κ.α. (Γαλάνη – Μουτάφη, 2002).

2.2 Επιπτώσεις του τουρισμού σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο.

Οι κοινωνικές αλλαγές, που προκαλεί ο τουρισμός στις χώρες υποδοχής διερευνάται, ήδη από το 1960 και μετά, ιδιαίτερα σε αναπτυσσόμενες χώρες και η έρευνα αυτή βαθμιαία

διευρύνθηκε, εφόσον το ενδιαφέρον για το πώς επιδρά το φαινόμενο του τουρισμού στον πολιτισμό και την κοινωνία της χώρας υποδοχής αυξάνεται συνεχώς. Οι επιπτώσεις του τουριστικού φαινομένου έχουν διεπιστημονικό ενδιαφέρον, εφόσον εμπλέκονται σε αυτές επιστήμες, όπως η οικονομολογία, η κοινωνιολογία, η γεωγραφία, κ.α. (Τσάρτας, et al., 2020). Θεωρείται, πλέον, δεδομένο ότι ο τουρισμός, ως δραστηριότητα, διαφοροποιεί πλήρως, οικονομικά και κοινωνικά τις περιοχές υποδοχής, των οποίων η ανάπτυξη είναι δεδομένη και για χάρη της, οι επιπτώσεις, που προέρχονται από τον τουρισμό δεν χαρακτηρίζονται με θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Έτσι, ως επιπτώσεις του τουρισμού μπορούν να οριστούν όσες μεταβολές συντελούνται σε οικονομικό, πολιτιστικό, περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο, εξαιτίας των τουριστικών δραστηριοτήτων της εκάστοτε περιοχής (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001).

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθούμε στο πρότυπο του μαζικού τουρισμού, το οποίο για πολλές δεκαετίες είχε υιοθετηθεί από τις περισσότερες χώρες, καθώς αποτελούσε έναν από τους βασικούς πυλώνες ενίσχυσης της οικονομίας τους. Οι σύγχρονες μελέτες για τον τουρισμό, όμως, διαπίστωσαν ότι τα οικονομικά οφέλη ήταν μικρότερα από τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον, τον πολιτισμό και την κοινωνία. Σε βάθος χρόνου, ο υπερτουρισμός σε μια τουριστική περιοχή μπορεί να την υποβαθμίσει, καθώς ο έντονος ανταγωνισμός έχει την τάση να μειώνει την ποιότητα των τουριστών, που έλκονται από τη συγκεκριμένη περιοχή και αυτό να έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης (Κοκκώσης, et al., 2020).

Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι περισσότερο ευάλωτες στις κοινωνικές αλλαγές, που επιφέρει ο τουρισμός, από ότι οι αναπτυγμένες χώρες και μάλιστα, οι αλλαγές αυτές είναι πιο διευρυμένες και πιο έντονες, ενώ, εξαιρούνται οι αγροτικές περιοχές, οι οποίες κατέχουν εκτεταμένους τουριστικούς πόρους. Σε αρκετές των περιπτώσεων, οι κοινωνικές μεταβολές, που υφίσταται ένας τουριστικός προορισμός, μπορεί να μεταβάλλει εντελώς την κοινωνική δομή και τα χαρακτηριστικά του. Η ευρύτητα και η ένταση αυτών των μεταβολών καθορίζεται από παράγοντες, όπως το κατά πόσο εξαρτάται οικονομικά η συγκεκριμένη περιοχή από τον τουρισμό, οι θεσμοί ελέγχου, οι οποίοι καθορίζουν την ανάπτυξή της, το μέγεθος αυτής της ανάπτυξης, αλλά και των υπολοίπων οικονομικών τομέων της περιοχής, καθώς και την επιρροή, που ασκούν οι παράγοντες της τουριστικής ανάπτυξης σε αυτή. (Τσάρτας, et al., 2020).

Παρόλα αυτά δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι ο τουρισμός αποτελεί έναν μηχανισμό αναπτυξιακής και οικονομικής αναζωογόνησης μιας περιοχής, προσφέροντας θέσεις εργασίας και έσοδα σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Έτσι, η διαδικασία της ανάπτυξης επισπεύδεται ως απόρροια της συγκέντρωσης οικονομικών πόρων και γίνεται επανενίσχυση της οικονομίας της χώρας υποδοχής εξαιτίας των επενδύσεων σε τουριστικές δομές και της ενθάρρυνσης νέων επιχειρηματικών δραστηριοποιήσεων (Page, 2006; Τσάρτας, et al., 2020). Οι οικονομικές επιπτώσεις του τουρισμού αναφέρονται κατά κύριο λόγο στο ισοζύγιο πληρωμών, τον πληθωρισμό, τα έσοδα, που προκύπτουν από τη φορολογία, την περιφερειακή ανάπτυξη και την τοπική οικονομία, όπου οι επιδράσεις έχουν συσσωρευτική δράση και διαμορφώνουν, συνήθως, με αυξητικό πρόσημο την τιμή της γης, του τόπου, που έχει τουριστική ανάπτυξη (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001).

Σε μια περιοχή, που αναπτύσσεται τουριστικά, αυξάνονται σημαντικά οι καινούριες θέσεις εργασίες, που στις πλείστες των περιπτώσεων έχουν εποχικό ή και περιστασιακό χαρακτήρα, ενώ οι εργαζόμενοι δεν έχουν ιδιαίτερη ειδίκευση. Επιπλέον, η αυτοαπασχόληση και ενίσχυση στην απασχόληση κλάδων τροφοδοσίας του τουρισμού ενδυναμώνονται και συχνά, παρατηρείται αύξηση της ανάπτυξης περιοχών γεωγραφικά απομονωμένων ή αποβιομηχανοποιημένων, με απότοκο τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου τους (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001; Τσάρτας, et al., 2020). Ακόμα, η εισροή εσόδων και συναλλάγματος έχουν θετική επίδραση στην οικονομική πίεση, που ασκούν οι εισαγωγές ειδικών προϊόντων, για την εξυπηρέτηση των τουριστών (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001). Η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας αποτελεί μια από τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού, η οποία συνεπάγεται και χαμηλή εξειδίκευση και απολαβές των εργαζόμενων. Επίσης, το φαινόμενο του τουρισμού είναι ευάλωτο σε κρίσεις, στην κλιματική αλλαγή, τα φυσικά φαινόμενα και την πολιτική κατάσταση στις χώρες υποδοχής (Page, 2006), ενώ αρκετές υφιστάμενες επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων εγκαταλείπονται και οι μόνιμοι κάτοικοι εξαρτώνται επαγγελματικά μόνο από τον τουρισμό (Page, 2006; Κοκκώσης et al., 2020).

Αντίστοιχα, οι κοινωνικές επιδράσεις της τουριστικής δραστηριότητας είναι ικανές βαθμιαία να προκαλέσουν σημαντικές αλλαγές στους μόνιμους κατοίκους του τόπου υποδοχής, όπως διαφοροποιήσεις στο σύστημα κοινωνικών αξιών, στις οικογενειακές σχέσεις, στη συμπεριφορά κάθε ατόμου, στην κοινοτική οργάνωση, στο συλλογικό γίγνεσθαι, στα ήθη, τα έθιμα και τις παραδοσιακές τελετές (Milman & Pizman, 1988; Page, 2006). Η

αλληλεπίδραση γηγενών και τουριστών έχει ως απότοκο τις κοινωνικές και τις πολιτισμικές επιπτώσεις στις περιοχές υποδοχής και η έκταση και η φύση τους επηρεάζεται από τις διαφορές, που υπάρχουν μεταξύ τους, την αναλογία ανάμεσα στους τουρίστες και τους ντόπιους, την ταχύτητα και το μέγεθος της ανάπτυξης, την κατανομή της ανάπτυξης αυτής και την απασχόληση (Page, 2006). Αυτού του είδους οι επιπτώσεις επικεντρώνονται στην επαγγελματική κινητικότητα, την κοινωνική δομή, την επικοινωνία ανάμεσα σε μόνιμους κάτοικους και επισκέπτες της περιοχής, στα τοπικά ήθη και έθιμα, στην αλληλεγγύη μεταξύ των γηγενών, στη μεταβλητότητα των κοινωνικών σχέσεων, καθώς και στη μετουσίωση σε προϊόντα υλικών και άυλων αγαθών, όπως τα τοπικά προϊόντα, οι παραδοσιακές δραστηριότητες και ο εν γένει παραδοσιακός πολιτισμός (Τσάρτας, et al., 2020; Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001).

Ο τουρισμός διαφοροποιεί τον τρόπο λειτουργίας της κοινότητας και ιδιαίτερα των αγροτικών περιοχών, που αστικοποιούνται και μάλιστα, διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό και οι κοινωνικές της δομές. Αντίστοιχα, η επαγγελματική κινητικότητα εστιάζει στον τουρισμό, με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη σημαντικών κλάδων του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα παραγωγής. Οι αντιλήψεις, η διατήρηση των παραδοσιακών αξιών και η συμπεριφορά των ντόπιων διαφοροποιούνται εξαιτίας της επαφής τους με τους επισκέπτες, ενώ βαθμιαία αστικοποιούν τον τρόπο ζωής τους. Επίσης, όλες οι εκδηλώσεις πολιτισμού, τα παραδοσιακά προϊόντα και τα τεχνουργήματα αποκτούν εμπορικό χαρακτήρα (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001; Τσάρτας, et al., 2020). Η αύξηση ζήτησης προσωπικού εξαιτίας της τουριστικής δραστηριότητας αυξάνει τις μεταναστευτικές τάσεις προς τις περιοχές αυτές και όπως είναι εύλογο αυτό αυξάνει τη χρήση γλωσσών με διεθνή χαρακτήρα έναντι των τοπικών γλωσσών και διαλέκτων, που υποχωρούν. Επιπλέον, φαίνεται ότι αυξάνεται η προσφορά εργασίας για ανειδίκευτο προσωπικό και ιδιαίτερα γυναίκες, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις, όπου στις περιοχές, που αναπτύσσονται τουριστικά διογκώνεται το φαινόμενο του παράνομου ή νόμιμου τζόγου, η πορνεία και κατ' επέκταση η εγκληματικότητα (Page, 2006; Τσάρτας, et al., 2020).

Ένας ακόμα τομέας, στον οποίο η τουριστική δραστηριότητα μπορεί να επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις είναι το φυσικό περιβάλλον, καθώς μπορεί να αλλοιωθεί ή να καταστραφεί ή ακόμα και να ληφθούν σημαντικά μέτρα προστασία, για να προστατευθούν οι περιβαλλοντικοί πόροι, οι οποίοι είναι ικανοί να αυξήσουν την τουριστική ανάπτυξη της

περιοχής και με αυτόν τον τρόπο να αυξηθεί και η οικονομική ευημερία του τόπου υποδοχής. Κατανοούμε ότι ο τρόπος χρήσης των περιβαλλοντικών πόρων μπορεί να υπερβεί την αντοχή της εν λόγω περιοχής σε διαφοροποιήσεις, καθώς η άνευ μέτρου τουριστική ανάπτυξη μπορεί να έχει ολέθρια αποτελέσματα για την περιοχή και το περιβάλλον, εφόσον μπορεί να αυξηθεί η εν γένει ρύπανση, να εμφανιστούν απόβλητα στο υδάτινο περιβάλλον, να γίνουν διαβρώσεις στο έδαφος, ακόμα και να αυξηθούν οι δασικές πυρκαγιές με αποτέλεσμα την ολική απώλεια φυσικών οικοσυστημάτων (Καρβούνης & Γεωργάκελλος, 2003). Επιπρόσθετα, οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με συγκρούσεις για τη χρήση γης, με τα προβλήματα, που αφορούν στη διαχείριση και τη λειτουργία των τουριστικών περιοχών, με την αλλαγή χωρικών περιοχών και οικισμών σε τουριστικές περιοχές, αλλά και με τη «φέρουσα ικανότητα» κάθε περιοχής, που αναπτύσσεται τουριστικά (Κοκκώσης & Τσάρτας, 2001; Τσάρτας, et al., 2020).

2.2.1 «Υπερτουρισμός» και «φέρουσα ικανότητα» μιας περιοχής.

Ο όρος «υπερτουρισμός» εμφανίζεται για πρώτη φορά από τον Rafat (2016), για να περιγράψει σε άρθρο του τις επιπτώσεις του τουρισμού στην Ισλανδία και περιγράφει την υποβάθμιση της ποιότητας της συγκεκριμένης περιοχής εξαιτίας του υπερβολικού αριθμού επισκεπτών. Δύο χρόνια αργότερα, ο UNWTO ορίζει σε έκθεσή του ότι «υπερτουρισμός» είναι: «η επίδραση του τουρισμού σε έναν προορισμό, ή σε τμήματά του, η οποία επηρεάζει υπερβολικά και με αρνητικό τρόπο την αντιλαμβανόμενη ποιότητα ζωής των κατοίκων και/ή την ποιότητα της εμπειρίας των επισκεπτών» (UNWTO, 2018: 4). Παρόλο που ο όρος «υπερτουρισμός» είναι ένας σύγχρονος όρος, ουσιαστικά αφορά σε ένα όχι και τόσο σύγχρονο ζήτημα μελέτης για τον τουρισμό, εφόσον, ήδη, από το 1960 διεξάγονται ακαδημαϊκές μελέτες για τις αρνητικές συνέπειες του τουρισμού στις κοινωνίες των τουριστικών περιοχών (UNWTO, 2018).

Σε αρκετές περιπτώσεις ο όρος «υπερτουρισμός» ταυτίζεται λανθασμένα με όρους, όπως ο «συνωστισμός» ή η «τουριστοφοβία», η οποία αναφέρεται στην αποστροφή ή τη δυσπιστία των γηγενών ως προς το φαινόμενο του τουρισμού ή ως προς τους ίδιους τους τουρίστες και μπορεί να εκδηλωθεί με σωματικές ή λεκτικές επιθέσεις προς αυτούς ή προς τις υποδομές του τουρισμού (Mantecon & Huete, 2008). Αντίστοιχα, με τον όρο «συνωστισμό» περιγράφεται

ένα φαινόμενο, κατά το οποίο δημιουργείται αρνητική εμπειρία από την προσέλευση μεγάλου όγκου τουριστών στην ίδια περιοχή κατά το ίδιο χρονικό διάστημα. Αντίθετα, ο όρος «υπερτουρισμός» αναφέρεται σε ένα πιο πολυδιάστατο φαινόμενο, όπου οι επιπτώσεις του τουρισμού σε συγκεκριμένη περιοχή, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα ξεπερνά τα όρια της φέρουσας ικανότητας της περιοχής σε επίπεδο περιβαλλοντικό, κοινωνικό, φυσικό και οικονομικό (Peeters, et al., 2018).

Η εμφάνιση του όρου «φέρουσα ικανότητα» γίνεται μετά το 1960 και αρχικά αφορά στο μέγεθος του πληθυσμού των ζώων, που είναι βιώσιμος για ένα οικοσύστημα, ενώ μετέπειτα, χρησιμοποιήθηκε για τη διαχείριση εθνικών πάρκων συσχετίζοντας τους φυσικούς πόρους με τη φθορά εξαιτίας του τουρισμού, που συμβαίνει σε αυτά, όπως η καταστροφή της βλάστησης, η συμπίεση του εδάφους, κ.α. («οικολογική φέρουσα ικανότητα»). Σε σύντομο χρονικό διάστημα, διαπιστώθηκε ότι η «φέρουσα ικανότητα» μιας περιοχής δεν αφορά μόνο περιβαλλοντικά θέματα, αλλά και κοινωνικά («κοινωνική φέρουσα ικανότητα»), η οποία καθορίζεται από το πόσο ποιοτική εν τέλει ήταν η εμπειρία του τουρίστα (Saveriades, 2000). Η συζήτηση για την «Τουριστική Φέρουσα Ικανότητα» («ΤΦΙ») ξεκίνησε μετά το 1960, καθώς η ανάπτυξη της υπαίθριας αναψυχής δημιούργησε την ανάγκη της μείωσης των αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον και την κοινωνία κάθε περιοχής (Manning, et al., 2002).

Η «Τουριστική Φέρουσα Ικανότητα» συγκροτείται από δύο στοιχεία, αρχικά, το συμπεριφορικό και το βιοφυσικό, με το πρώτο να σχετίζεται με την ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας σε επίπεδο ψυχαγωγικό και το δεύτερο να αντικατοπτρίζει τη διατήρηση της ακεραιότητας των πόρων και τη θέσπιση ενός ελάχιστου ορίου ανοχής, του οποίου η υπέρβαση θα έχει αρνητικές επιδράσεις στο περιβάλλον (Saveriades, 2000). Ο UNWTO ορίζει ως «φέρουσα ικανότητα» τον μέγιστο αριθμό επισκεπτών, που μπορούν να βρίσκονται ταυτόχρονα σε μια τουριστική περιοχή, χωρίς να προκληθούν αρνητικές επιπτώσεις σε οικονομικό, κοινωνικό, φυσικό και πολιτιστικό επίπεδο σε αυτή, ενώ, παράλληλα, δεν θα πρέπει να υπάρξει μείωση της ικανοποίησης των επισκεπτών (Navarro Jurado, et al, 2011). Επομένως, γίνεται αντιληπτό, ότι η «φέρουσα ικανότητα» εξαρτάται, αρχικά, από τα χαρακτηριστικά της τουριστικής περιοχής και του ντόπιου πληθυσμού, αλλά και από τα χαρακτηριστικά των επισκεπτών, που επιλέγουν τον εν λόγω προορισμό (Weaver, 2006).

Η «φέρουσα ικανότητα» ενός προορισμού μπορεί να επηρεάσει σημαντικά χαρακτηριστικά του, όπως η πολιτική οργάνωση και η πολιτική δομή, δηλαδή να

διαφοροποιηθούν οι κανονισμοί, που αφορούν στον σχεδιασμό και τα μέτρα της τουριστικής ανάπτυξης ή ο ρόλος των τουριστικών φορέων και των οργανισμών, που διαμορφώνουν τα αποτελέσματα του τουρισμού στον εν λόγω προορισμό. Ακόμα, είναι πιθανό να αλλάξει η κοινωνική δομή και η κοινωνική οργάνωση του προορισμού, καθώς η επαφή με τους επισκέπτες διαφοροποιεί την κοινωνική του οργάνωση, τις ηθικές αξίες και τις αντιλήψεις του γηγενούς πληθυσμού, την ποιότητα και τη διαθεσιμότητα των υπηρεσιών και των εγκαταστάσεων, κ.λπ. Επιπλέον, η φέρουσα ικανότητα μιας τουριστικής περιοχής μπορεί να επηρεαστεί από την οικονομική ανάπτυξη και διάρθρωση, που επιφέρει ο τουρισμός, από το είδος και το επίπεδο της τουριστικής ανάπτυξης, αλλά και από τα φυσικά, τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής (Jovicic & Dragin, 2008).

Επιπρόσθετα, η «φέρουσα ικανότητα» μπορεί να επηρεαστεί από το είδος της τουριστικής δραστηριότητας, τον χρόνο παραμονής των επισκεπτών και το μέγεθος της τουριστικής κίνησης, τον βαθμό ικανοποίησης των επισκεπτών, τα κοινωνικά, τα ψυχολογικά και τα οικονομικά χαρακτηριστικά του τοπικού πληθυσμού και των επισκεπτών, που καθορίζουν το μεταξύ τους επίπεδο επικοινωνίας, και τέλος, το επίπεδο και τη συχνότητα επισκεψιμότητας, που αφορά στον αριθμό των τουριστών, που επισκέπτονται έναν συγκεκριμένο προορισμό και τη διανομή τους κατά τη διάρκεια του χρόνου, ώστε να γίνεται δυνατή η εκτίμηση του επιπέδου χρήσης της (Jovicic & Dragin, 2008). Ο Κοκκώσης (2000) αναφέρει ότι η «φέρουσα ικανότητα» μιας τουριστικής περιοχής βασίζεται στο προφίλ των τουριστών, που έλκονται από την περιοχή, τον τύπο της περιοχής, δηλαδή στο φυσικό περιβάλλον, τον πληθυσμό, τους πόρους, κ.α., καθώς και στον τύπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν το περιβάλλον και ο τουρισμός (Κοκκώσης, 2002).

Στον παρακάτω πίνακα συγκεντρώνονται διάφορες απόψεις μελετητών για τις συνιστώσες της «φέρουσας ικανότητας» (Πίνακας 1).

Πίνακας 1: Συνιστώσες της «φέρουσας ικανότητας» μιας περιοχής. Συλλογή στοιχείων και επεξεργασία του πίνακα: Στυλιανή Πλιάκα.

Ερευνητής	Συνιστώσες Φέρουσας Ικανότητας μιας περιοχής	
	Φυσική	Ο αριθμός των τουριστών, που μπορεί να φιλοξενηθούν από μια περιοχή, χωρίς να δημιουργηθεί πρόβλημα από τις ανθρώπινες δραστηριότητες ή να μειωθούν οι φυσικοί πόροι.

John Swarbrooke (1999: 29).	Περιβαλλοντική ή οικολογική	Η εξυπηρέτηση συγκεκριμένου αριθμού τουριστών σε μια περιοχή, χωρίς να επέλθει αλλοίωση στα οικοσυστήματά της, ώστε να επιβιώσουν μακροπρόθεσμα.
	Κοινωνικοπολιτισμική	Το σημείο, όπου η παρουσία τουριστών προκαλεί κοινωνική αναστάτωση ή μη αναστρέψιμες πολιτισμικές αλλαγές.
	Οικονομική	Ο αριθμός των επισκεπτών, που μπορεί να αντέξει ένας προορισμός πριν η τοπική κοινότητα αρχίσει να υφίσταται αυξήσεις στις τιμές των κατοικιών και των προϊόντων.
	Αντιληπτική	Αφορά στην ποιότητα της εμπειρίας των επισκεπτών, εφόσον ο μέγιστος αριθμός επισκεπτών, που μια περιοχή μπορεί να δεχθεί και να φιλοξενήσει καθορίζει το κατά πόσο θα είναι ευχαριστημένοι. Η θετική τουριστική εμπειρία έχει ως απότοκο την επιστροφή στον προορισμό, ενώ η αρνητική αυξάνει τη ζήτηση του ανταγωνισμού.
	Υποδομών	Αφορά στους επισκέπτες, που έχει τη δυνατότητα να εξυπηρετήσει μια περιοχή με τις υπάρχουσες υποδομές ή εάν χρειαστούν περαιτέρω υποδομές, εξαιτίας μεγάλης προσέλευσης θα πρέπει να γίνεται ορθώς σχεδιασμός.
Douglas Pearce (1989: 152 – 175).	Φυσική Περιβαλλοντική	Φυσική: ο αριθμός τουριστών, που μπορεί να φιλοξενήσει φυσικά οποιοσδήποτε προορισμός.
		Οικολογική: η δυνατότητα του φυσικού περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων ενός προορισμού να μην επηρεάζεται, να μην απειλείται ή να μην καταστρέφεται η φυσική μελλοντική τους ανάπτυξη από την τουριστική ανάπτυξη.
		Χωρική: η διαχείριση και η επιλογή χωροθέτησης υποδομών σύμφωνα με τους περιβαλλοντικούς πόρους και η αναβάθμιση των υφιστάμενων υποδομών, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι τουρίστες.
	Κοινωνική Περιβαλλοντική	Πολιτιστική: η συμπεριφορά και ο συγχρονισμός της τουριστικής δραστηριότητας με τους μόνιμους κάτοικους, η οποία δεν αλλοιώνει το τοπίο και το κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον.
		Ψυχολογική: η σχέση ποιότητας –

		ικανοποίησης του τουρίστα, ώστε να υπάρχει μελλοντική αξιοποίηση της περιοχής.
	Οικονομική Περιβαλλοντική	Αφορά στην συσχέτιση τουρισμού και τοπικής κοινωνίας σε επίπεδο ενίσχυσης τοπικών επενδυτικών προγραμμάτων και αξιοποίησης του γηγενούς εργατικού δυναμικού.
	Αντιληπτική	Αφορά στον αριθμό των ατόμων, που είναι δυνατόν να φιλοξενηθούν σε έναν προορισμό, συμπεριλαμβανομένων της κάλυψης των αναγκών των επισκεπτών και της ανάπτυξης νέων δραστηριοτήτων και εμπειριών, οι οποίες θα επιφέρουν μεγαλύτερη ανάπτυξη της περιοχής.
Stephen Wearing & John Neil (1999: 48).	Βιοφυσική	Σχετίζεται με τις επιπτώσεις του τουρισμού στο φυσικό περιβάλλον.
	Κοινωνικοπολιτική	Σχετίζεται με τις επιπτώσεις του τουρισμού στον γηγενή πληθυσμό, στις τοπικές κοινωνίες και στις σχετικές πολιτικές αποφάσεις.
	Υποδομών	Αφορά στην ποιότητα της εμπειρίας του επισκέπτη από τον προορισμό και το είδος της τουριστικής προσφοράς.

2.3 Βιώσιμη ανάπτυξη.

Σύμφωνα με την επιτροπή Brundtland η βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται ως η ανάπτυξη, που δίνει τη δυνατότητα ικανοποίησης των αναγκών του σήμερα, χωρίς να απειλείται η ικανοποίηση των αναγκών των μελλοντικών γενεών (Choi & Sirakaya, 2006). Η βιώσιμη ανάπτυξη ως έννοια δεν είναι κάτι καινούριο, καθώς, ήδη από τη μεταπολεμική περίοδο, αποτέλεσε απάντηση στους προβληματισμούς για τις επιπτώσεις της υπερβολικής οικονομικής μεγέθυνσης ως προς το φυσικό περιβάλλον. Άλλωστε, αρχικά, η οικονομική μεγέθυνση στηρίχθηκε, κατά κύριο λόγο, στην άκριτη κατανάλωση ενέργειας και φυσικών πόρων, χωρίς να ληφθεί ιδιαίτερη μέριμνα για τις επιπτώσεις στο περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή. Σήμερα, είναι πια σαφές ότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι μονόδρομος για την ανθρώπινη επιβίωση και την ευημερία της ανθρωπότητας (Williams, 1998). Η αύξηση της κατανάλωσης και κατ' επέκτασης της παραγωγής, που συντελέστηκε μεταξύ 1800 και 1970,

δηλαδή μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση, ουδέποτε υπήρξε τόσο μεγάλη και δραστική, καθώς σε αυτό το χρονικό διάστημα ο πληθυσμός διεθνώς τριπλασιάστηκε και η οικονομική ανάπτυξη ήταν ιδιαίτερα υψηλή. Παρόλα αυτά, από το 1970 και έπειτα, η βιωσιμότητα επανέρχεται στο επίκεντρο και επισημαίνεται μια καινούρια αναπτυξιακή κατεύθυνση, δηλαδή η αειφόρος ανάπτυξη. Την ίδια περίοδο, δημιουργούνται οι βάσεις για τη χρήση του όρου «βιωσιμότητα», η οποία περιέγραφε μια κοινωνία, που θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις βασικές ανάγκες όλων των μελών της, διαρκώς και σε βάθος χρόνου. Η Παγκόσμια Επιτροπή Περιβάλλοντος και Ανάπτυξης, το 1987, όρισε ως αειφόρο ανάπτυξη, την ανάπτυξη, που ικανοποιεί τις σημερινές ανάγκες των ανθρώπων, χωρίς να διακυβεύεται η ικανοποίηση των αναγκών των μελλοντικών γενεών (Brundtland, 1987).

Επιπλέον, άλλος ορισμός αναφέρουν ότι η έννοια της βιωσιμότητας αφορά στην ικανότητα οποιουδήποτε ενεργού συστήματος, της κοινωνίας ή του οικοσυστήματος να μπορεί να λειτουργεί μελλοντικά αδιάκοπα, χωρίς να παρακμάζει εξαιτίας της έλλειψης βασικών πόρων, οι οποίοι έχουν εξαντληθεί λόγω χρήσης. Ακόμα, ως βιωσιμότητα μπορεί να οριστεί το δόγμα, ότι η οικονομική ανάπτυξη και η οικονομική αύξηση οφείλουν να υλοποιούνται και να διατηρούνται στον χρόνο μέσα σε όρια, που τίθενται από την οικολογία, ως ευρύτερη έννοια, στην οποία συμπεριλαμβάνονται οι φυσικοί και οι χημικοί νόμοι, που διέπουν τη φύση, οι συσχετίσεις και οι δραστηριότητες των ανθρώπινων υπάρξεων και η βιόσφαιρα. Κατανοούμε, επομένως, ότι η οικονομική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι αλληλοσυμπληρούμενες έννοιες και όχι ανταγωνιστικές διεργασίες (Καρβούνης & Γεωργακέλλος, 2003).

2.3.1 Οι 17 Παγκόσμιοι Στόχοι της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Το 2015, στην 70^η σύνοδο κορυφής υιοθετήθηκε η «Ατζέντα 2030», η οποία αποτελείται από πέντε κύριους στόχους και αναφέρεται στο σχέδιο δράσης για τον πλανήτη, την ευημερία και τους ανθρώπους. Ταυτόχρονα, μέσω του συγκεκριμένου σχεδίου προωθείται η ενδυνάμωση της παγκόσμιας ειρήνης, η οποία οφείλει να υλοποιηθεί μέσα από τη συνεργασία όλων των χωρών, καθώς και των ενδιαφερόμενων χωρών. Στην Απόφαση «Μετασχηματίζοντας τον Κόσμο μας: Η «Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» (A/RES/70/1), που αποτελεί μια εξελιγμένη και διευρυμένη μορφή των «Στόχων Ανάπτυξης της Χιλιετίας» τίθεται ως χρονικό

ορόσημο το 2030 στο εν λόγω παγκόσμιο σχέδιο δράσης και γίνεται αναφορά σε ένα ανθεκτικό και βιώσιμο αναπτυξιακό πρότυπο, το οποίο θα ωθεί σε έναν κόσμο πιο δίκαιο και ειρηνικό, που ευημερεί και διατηρεί τον πλανήτη υγιή, ενώ δεν περιορίζει τη δράση του στη μέριμνα των αναγκών των σημερινών γενεών, αλλά προβλέπει και δρα για την κάλυψη των αναγκών και των επόμενων γενεών. Επιπλέον, η «Ατζέντα 2030» επικεντρώνεται σε 17 «Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης» (ΣΒΑ), οι οποίοι διαιρούνται σε 169 υποστόχους και στοχεύουν στην εξάλειψη της φτώχειας διεθνώς, στην επίτευξη της αειφορίας σε όλο τον κόσμο, είναι συγκεκριμένοι και αφορούν στην περιφερειακή και τη διεθνή σταθερότητα, στην οικονομική ευημερία, στην διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, την προστασία της «υγείας» του πλανήτη και τον μετασχηματισμό των ανθρώπινων κοινωνιών σε ισότιμες και βιώσιμες (United Nations, A/RES/70/1, 2015).

Ως πρώτος κύριος στόχος είναι η επίτευξη σε ότι έχει να κάνει με την ευημερία των ανθρώπων, όπως η εξάλειψη της πείνας και της φτώχειας και η διασφάλιση της εκπλήρωσης των δυνατοτήτων τους με ισότητα, αξιοπρέπεια και σε υγιές περιβάλλον. Δεύτερος κεντρικός στόχος της «Ατζέντας 2030» είναι η εξασφάλιση της προστασίας του πλανήτη, ώστε να μην υποβαθμιστεί περαιτέρω, μέσω της βιώσιμης παραγωγής και κατανάλωσης, της αειφορικής διαχείρισης των φυσικών πόρων και την οργάνωση άμεσων δράσεων για την κλιματική αλλαγή, ώστε να στηριχθούν οι ανάγκες του παρόντος και του μέλλοντος. Ο τρίτος κεντρικός στόχος εστιάζει στην ανθρώπινη ευημερία, ώστε όλοι να έχουν τη δυνατότητα να βιώνουν ολοκληρωμένη ζωή, ενώ η οικονομία, η τεχνολογική πρόοδος και η κοινωνία θα αναπτύσσονται αρμονικά ως προς τη φύση. Ο τέταρτος κεντρικός στόχος αφορά στην ενίσχυση των ειρηνικών, δίκαιων και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών, οι οποίες θα απέχουν από τον φόβο και τη βία, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει βιώσιμη ανάπτυξη χωρίς ειρήνη και το αντίστροφο. Τέλος, ο πέμπτος κεντρικός στόχος αφορά στην συνεργασία μεταξύ όλων των χωρών, η οποία θα βασίζεται σε πνεύμα ενισχυμένης διεθνούς αλληλεγγύης για να υλοποιηθεί η «Ατζέντα 2030» με έμφαση στις ανάγκες των πιο ευάλωτων (United Nations, A/RES/70/1, 2015).

Θα αναφερθούμε επιγραμματικά στους 17 «Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης», οι οποίοι εμπεριέχονται στους πέντε κύριους στόχους και καθορίζουν όσες δραστηριότητες οφείλουν να εφαρμοστούν διεθνώς, για να επιτευχθούν οι κύριοι στόχοι της «Ατζέντας 2030». Πρώτος από τους 17 στόχους είναι η «Μηδενική Φτώχεια», για την εξάλειψη της ακραίας φτώχειας και της

εξασφάλισης ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου για όλους. Ο δεύτερος στόχος αφορά στη «Μηδενική Πείνα» και στοχεύει στον τερματισμό της πείνας, την επισιτιστική ασφάλεια, τη βελτίωση της διατροφής και την ανάπτυξη βιώσιμης γεωργίας. Ο τρίτος στόχος ασχολείται με την «Καλή Υγεία και την Ευημερία» επιδιώκοντας την καθολική πρόσβαση στην υγεία, ενώ ο τέταρτος στόχος, που αφορά στην «Ποιοτική Εκπαίδευση» δίνει έμφαση στην καθολική, ισότιμη και δια βίου πρόσβαση στην εκπαίδευση. Η «Ισότητα των Φύλων» είναι το αντικείμενο του πέμπτου στόχου και προωθεί τη φυλετική ισότητα και την ενδυνάμωση όλων των γυναικών εξαλείφοντας διακρίσεις. Ο έκτος στόχος αφορά στο «Καθαρό Νερό και την Αποχέτευση, καθώς ασχολείται με τη διασφάλιση της προσβασιμότητας σε καθαρό νερό και τη βιώσιμη διαχείρισή του, καθώς και των αποβλήτων. Ο έβδομος στόχος για τη «Φθινή και Καθαρή Ενέργεια» εστιάζει στην πρόσβαση για όλους σε προσιτή οικονομικά και αειφορική ενέργεια, ενώ ο όγδοος στόχος για την «Αξιοπρεπή Εργασία και την Οικονομική Ανάπτυξη» επιδιώκει την αειφορική οικονομική ανάπτυξη και την παραγωγική απασχόληση όλων ανεξαιρέτως (ΟΗΕ, 2015).

Επιπλέον, ο στόχος εννιά για τη «Βιομηχανία, την Καινοτομία και τις Υποδομές» προάγει την αειφορική εκβιομηχάνιση και τις ανθεκτικές υποδομές και ο δέκατος στόχος για «Λιγότερες Ανισότητες» στοχεύει στη ελαχιστοποίηση των εισοδηματικών και των κοινωνικών ανισοτήτων. Ακόμα, ο ενδέκατος στόχος ασχολείται με τις «Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες» και επικεντρώνεται στη δημιουργία βιώσιμων, ασφαλών και χωρίς αποκλεισμούς αστικές περιοχές, ενώ ο δωδέκατος στόχος για την «Υπεύθυνη Κατανάλωση και Παραγωγή» προωθεί την αειφορική χρήση πόρων και την ελαχιστοποίηση της ρύπανσης. Ο δέκατος τρίτος στόχος αφορά στη «Δράση για το Κλίμα» θέτει ως προτεραιότητα την άμεση αντιμετώπιση της κλιματικής μεταβολής και των επιπτώσεών της. Ο δέκατος τέταρτος στόχος «Ζωή στο Νερό» εστιάζει στην προστασία των θαλασσίων οικοσυστημάτων, τα οποία κινδυνεύουν από τη ρύπανση και την υπεραλίευση, αντίστοιχα, ο δέκατος πέμπτος στόχος «Ζωή στη Στεριά» ασχολείται με τη διατήρηση και τη διάσωση της βιοποικιλότητας σε μια προσπάθεια να αποκατασταθούν τα χερσαία οικοσυστήματα. Ο Στόχος δεκάξι για την «Ειρήνη, τη Δικαιοσύνη και τους Ισχυρούς Θεσμούς» επικεντρώνεται στη δημιουργία ειρηνικών και δίκαιων κοινωνιών με ισχυρούς θεσμούς και πρόσβαση στη δικαιοσύνη, ενώ, τέλος, ο δέκατος έβδομος στόχος αφορά στη «Συνεργασία για τους Στόχους» αναγνωρίζοντας τον ρόλο, που

μπορεί να παίζει η παγκόσμια συνεργασία στην προώθηση της αειφορική ανάπτυξης (ΟΗΕ, 2015).

ΣΤΟΧΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Στις 25 Σεπτεμβρίου 2015 οι χώρες υιοθέτησαν μία σειρά από στόχους, επιδιώκοντας να δώσουν τέλος στη φτώχεια, να προστατεύσουν τον πλανήτη, αλλά και να διασφαλίσουν την ευημερία για όλους μας ως μέρος της νέας ατζέντας για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Ο κάθε στόχος έχει συγκεκριμένες επιδιώξεις οι οποίες αναμένονται να υλοποιηθούν μέχρι το 2030.

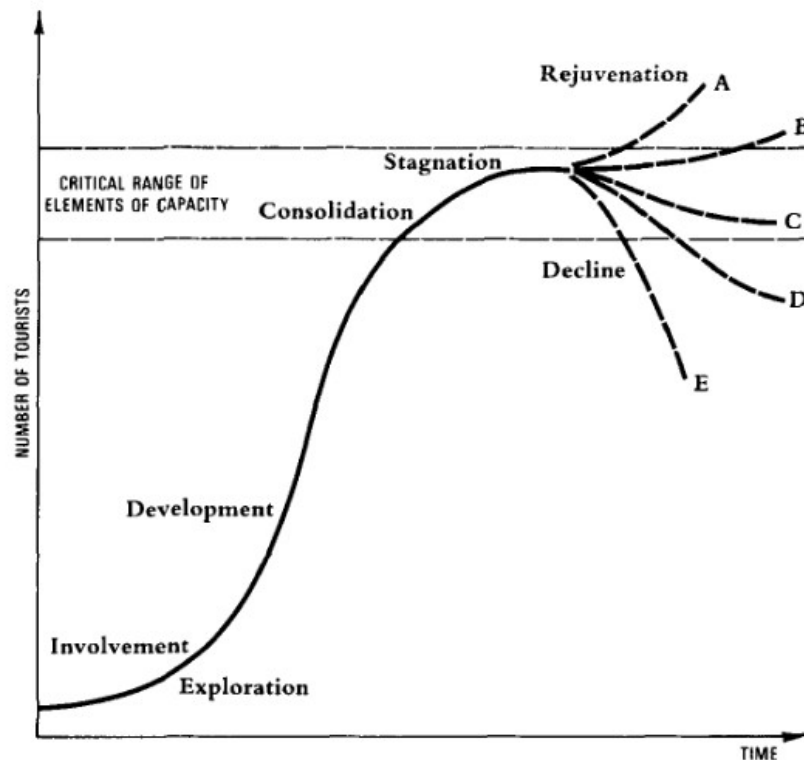
Στόχος 1	Δίνουμε τέλος σε όλες τις μορφές φτώχειας, παντού.		
Στόχος 2	Δίνουμε τέλος στην πείνα, επιτυγχάνουμε την επισιτιστική ασφάλεια, βελτιώνουμε τη διατροφή και προάγουμε τη βιώσιμη γεωργία.		
Στόχος 3	Διασφαλίζουμε μια ζωή με υγεία και προάγουμε την ευημερία για όλους, σε όλες τις ηλικίες.		
Στόχος 4	Διασφαλίζουμε την ελεύθερη, ισότιμη και ποιοτική εκπαίδευση, προάγοντας τις διδ. βίου μάθησης ευκαιρίες για όλους.		
Στόχος 5	Επιτυγχάνουμε την ισότητα των φύλων και τη χειραφέτηση όλων των γυναικών και των κοριτσιών.		
Στόχος 6	Διασφαλίζουμε τη διαθεσιμότητα και τη βιώσιμη διαχείριση του νερού και των εγκαταστάσεων υγιεινής για όλους.		
Στόχος 7	Διασφαλίζουμε την πρόσβαση σε οικονομική, αξιόπιστη, βιώσιμη και σύγχρονη ενέργεια για όλους.		
Στόχος 8	Προάγουμε τη διαρκή, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομική ανάπτυξη καθώς και την πλήρη και παραγωγική απασχόληση και αξιοπρεπή εργασία για όλους.		
Στόχος 9	Δημιουργούμε ανθεκτικές υποδομές, προάγουμε την ανοιχτή και βιώσιμη βιομηχανοποίηση και ενθαρρύνουμε την καινοτομία.		
Στόχος 10	Μειώνουμε την ανισότητα εντός και μεταξύ των χωρών.		
Στόχος 11	Δημιουργούμε ασφαλείς, προσαρμοστικές, βιώσιμες πόλεις και ανθρώπινους οικισμούς, χωρίς αποκλεισμούς.		
Στόχος 12	Διασφαλίζουμε τη βιώσιμη κατανάλωση και τις βιώσιμες μεθόδους παραγωγής.		
Στόχος 13	Αναλαμβάνουμε άμεση δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της.		
Στόχος 14	Προστατεύουμε και χρησιμοποιούμε με βιώσιμο τρόπο τους ωκεανούς, τις θάλασσες και τους θαλάσσιους πόρους για τη βιώσιμη ανάπτυξη.		
Στόχος 15	Προστατεύουμε, αποκαθιστούμε και προωθούμε τη βιώσιμη χρήση των χερσαίων οικοσυστημάτων, διαχειριζόμαστε με βιώσιμο τρόπο τα δάση, καταπολεμούμε την ερημοποίηση, αναστρέφουμε την υποβάθμιση του εδάφους και σταματούμε την απώλεια της βιοποικιλότητας.		
Στόχος 16	Προάγουμε ειρηνικές και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνίες με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη, παρέχουμε πρόσβαση στη δικαιοσύνη για όλους και οικοδομούμε αποτελεσματικούς, υπεύθυνους και συμμετοχικούς θεσμούς σε όλα τα επίπεδα.		
Στόχος 17	Ενισχύουμε τα μέσα εφαρμογής και ανανεώνουμε την Παγκόσμια Συνεργασία για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.		

2.3.2 Σχέση «φέρουσας ικανότητας» και βιωσιμότητας.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η έννοια της «τουριστικής φέρουσας ικανότητας» υποχωρεί σε σχέση με τον βιώσιμο τουρισμό, παρόλο που και οι δύο αυτές έννοιες αντιμετωπίζουν τις ίδιες προκλήσεις, όπως η πολυμορφία των ειδών, ο ορισμός των στόχων και των πρακτικών (Salerno, et al., 2013). Οι εν λόγω έννοιες εστιάζουν στους ίδιους στόχους, όπως την οικονομική, την περιβαλλοντική και την κοινωνική προστασία ενός προορισμού, όμως οι ρόλοι τους διαφέρουν, καθώς η «φέρουσα ικανότητα» θέτει τα ανώτατα όρια, ενώ ο βιώσιμος τουρισμός στοχεύει στη συνεχή βελτίωση της απόδοσης της τουριστικής ανάπτυξης. Χαρακτηριστικά, ο βιώσιμος τουρισμός είναι μια έννοια περισσότερο συμβατή με τη διεθνή τάση στον χώρο της ανάπτυξης και επικεντρώνεται στη συνεχή βελτίωση της κατάστασης, χωρίς να έρχεται το περιβάλλον στα όριά του. Κυριότερη διαφορά ανάμεσα στις δύο έννοιες είναι ότι ο βιώσιμος τουρισμός δεν θέτει όρια, τα οποία δεν θα πρέπει να ξεπεραστούν από την ανάπτυξη, ενώ δημιουργεί νέες μεθόδους βελτίωσης των περιβαλλοντικών, των κοινωνικών και των οικονομικών επιτευγμάτων (Σπιλάνης & Βαγιάννη, 2002).

Όπως είναι εύλογο, όταν μια περιοχή υποδοχής υπερβεί τα όρια της «φέρουσας ικανότητάς» της, τότε επέρχεται ο κορεσμός, ο οποίος συνεπάγεται την παρακμή, επιβεβαιώνοντας ότι κάθε προορισμός έχει, όπως ακριβώς και τα προϊόντα, συγκεκριμένο κύκλο ζωής. Μια περιοχή υποβαθμίζεται με την άκριτη αύξηση της επισκεψιμότητάς της, καθώς παύει να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των τουριστών. Ένας από τους πρώτους μελετητές του χρόνου ζωής των προορισμών, ο Crystaller (1963), αναφέρθηκε σε μια σταθερή διεργασία εξέλιξης από την ανακάλυψη μέχρι την παρακμή μιας τουριστικής περιοχής (Crystaler, 1963). Η πιο γνωστή ανάμεσα σε πολλές θεωρίες για τα στάδια εξέλιξης ενός τόπου υποδοχής είναι εκείνη του Butler, ο οποίος αναγνωρίζει έξι στάδια, που αντιστοιχούν στην ανακάλυψη, τη συμμετοχή, την ανάπτυξη, την εδραίωση, τον μαρασμό και την παρακμή, στο τελευταίο, όμως, στάδιο υπάρχει η επιλογή της διαδικασίας αναζωογόνησης του προορισμού (Butler, 1980). Κατανοούμε, λοιπόν, ότι «φέρουσα ικανότητα», η βιώσιμη ανάπτυξη και ο κύκλος ζωής του προορισμού αποτελούν πολύτιμα εργαλεία σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων για την τουριστική πολιτική. Όταν το στάδιο τουριστικής ανάπτυξης έχει καθοριστεί είναι δυνατόν να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε να μην παρακμάσει, αλλά να

αναζωογονηθεί, αν και συνήθως αυτό συμβαίνει μετά την παρακμή ενός προορισμού και αυτό κάνει δύσκολη τη διαχείριση των επιπτώσεων για τον εν λόγω προορισμό.

Εικόνα 4: Στάδια τουριστικής ανάπτυξης ενός προορισμού. Πηγή: Butler, 1980: 7. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/228003384_The_Concept_of_A_Tourist_Area_Cycle_of_Evolution_Implications_for_Management_of_Resources.

2.4. Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

Η βιωσιμότητα ως έννοια προέρχεται από τον χώρο των περιβαλλοντικών επιστημών και άρχισε να αναπτύσσεται από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα. Ακόμα, η αειφόρος ανάπτυξη, ως ιδέα, αναφέρεται, αρχικά, από τη Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών πόρων στη δημιουργία της Παγκόσμιας Στρατηγικής Βιωσιμότητας (IUCN & UNEP & WWF, 1980). Η αειφορία δεν αποτελεί μια διαδικασία διαρκούς εξισορρόπησης και αρμονίας, αντίθετα, είναι ένας δυναμικός μηχανισμός αλλαγών, κατά τις οποίες απαιτούνται συνεχείς εναλλαγές, ώστε να γίνεται δυνατή όχι μόνο η κάλυψη των σημερινών ανθρώπινων αναγκών, αλλά και των αναγκών τους στο μέλλον. Αντίστοιχα, η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη φροντίζει για την ικανοποίηση των σημερινών τουριστών δρώντας, όμως, προστατευτικά ως προς τη διατήρηση των προορισμών, ώστε να ενδυναμωθούν οι δυνατότητες επίσκεψης τους

μελλοντικά. Έτσι, η διαχείριση των εν γένει τουριστικών πόρων ακολουθεί συγκεκριμένες διαδικασίες, ώστε να μπορούν να καλυφθούν οι κοινωνικές, οι περιβαλλοντικές, οι οικονομικές και οι αισθητικές ανάγκες να ικανοποιούνται, ενώ, ταυτόχρονα, διατηρούνται οι οικολογικές διαδικασίες, η πολιτιστική κληρονομία, τα οικοσυστήματα κάθε προορισμού και η βιοποικιλότητα (Liu, 2003).

Τη δεκαετία του 1990 ο Prosser (1994) διαπίστωσε ότι υπάρχουν τέσσερις δυνάμεις κοινωνικής αλλαγής, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν στη διερεύνηση της βιωσιμότητας στον τουρισμό και είναι η απογοήτευση από τα υφιστάμενα προϊόντα, η διαρκώς εντεινόμενη περιβαλλοντική και πολιτιστική ευαισθητοποίηση, η αξιοποίηση των πολύτιμων φυσικών πόρων, που διαθέτουν η προορισμοί και η αναγνώριση της ευαίσθητης φύσης τους από την πλευρά των ίδιων των τουριστικών προορισμών και τέλος, οι μεταβαλλόμενες τουριστικές τάσεις, όχι μόνο των ίδιων των τουριστών, αλλά και των πρακτόρων και των διαχειριστών των τουριστικών περιοχών (Prosser, 1994). Περίπου την ίδια περίοδο, ο Cater (1993) διαπιστώνει ότι υπάρχουν τρεις κύριοι στόχοι για τον αειφορικό τουρισμό, που εστιάζουν στο να καλυφθούν οι ανάγκες των κατοίκων της τουριστικής περιοχής, συνεκτιμώντας τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου τους όχι μόνο για τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά και για το μέλλον. Ο δεύτερος στόχος αφορά στην ικανοποίηση των τουριστών, των οποίων ο αριθμός αυξάνεται διαρκώς και τέλος, ο τρίτος στόχος αφορά στην προστασία και τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, ώστε να είναι δυνατή η επίτευξη των δύο προηγούμενων στόχων (Cater, 1993).

Οι στόχοι του Cater (1993) λήφθηκαν υπόψη από τον UNWTO για τον προσδιορισμό των κατευθυντηρίων γραμμών για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, αλλά και για τον καθορισμό των πρακτικών διαχείρισης, που εφαρμόζονται σε όλα τα είδη τουρισμού και σε όλες τις τουριστικές περιοχές, συμπεριλαμβανομένου και του μαζικού τουρισμού (Hall, 1998). Κατά κύριο λόγο οι αρχές της αειφορίας στηρίζονται σε κοινωνικοπολιτιστικούς, περιβαλλοντικούς και οικονομικούς παράγοντες, που συνεπάγεται η τουριστική ανάπτυξη, προκειμένου να υπάρχει η ανάλογη ισορροπία ανάμεσα σε αυτούς τους τρεις παράγοντες, ώστε να επιτευχθεί η βιωσιμότητα οποιουδήποτε προορισμού σε βάθος χρόνου (UNWTO, 2021).

Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι έχουμε βιώσιμο τουρισμό, όταν επιτευχθεί η διατήρηση της κοινωνικοπολιτιστικής αυθεντικότητας των κοινοτήτων κάθε τουριστικής περιοχής, θέτοντας υπό προστασία της άυλης και της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς και της παράδοσής της. Ακόμα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να γίνεται η καλύτερη δυνατή χρήση των περιβαλλοντικών

πόρων, κάθε προορισμού, μέσω συγκεκριμένου και ενιαίου νομικού πλαισίου, προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον, που αποτελεί βασικό στοιχείο της τουριστικής ανάπτυξης. Τέλος, θα πρέπει να εξασφαλιστεί η εφαρμογή μακροπρόθεσμων, αειφορικών, οικονομικών πρακτικών, που θα παρέχουν κοινωνικοοικονομικά οφέλη σε όλους τους ενδιαφερόμενους, οι οποίες θα πρέπει να κατανέμονται με δίκαιο τρόπο συνυπολογίζοντας τους δείκτες εισοδήματος και απασχόλησης. Επιπλέον, για να επιτευχθεί η αειφορική τουριστική ανάπτυξη είναι απαραίτητη η ενεργή συμμετοχή των εμπλεκόμενων κάθε τουριστικής περιοχής, αλλά είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο πλήρης και διαφανής σχεδιασμός της πολιτικής για τη διασφάλιση διευρυμένης συμμετοχής (UNWTO, 2021). Άλλωστε, για να θεωρηθεί επιτυχημένη η πολιτική για τον βιώσιμο τουρισμό θα πρέπει να αποτελεί μια διαρκή διαδικασία, με αδιάκοπη παρακολούθηση και καταγραφή των επιπτώσεων, ενώ θα πρέπει να εισάγονται κάθε φορά τα ανάλογα προληπτικά ή και διορθωτικά μέτρα (Matarazzo, et al., 2022; Durovic & Lovrentjev, 2015).

2.5. Εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Η ανάγκη διαφορετικών μορφών τουρισμού από τον μαζικό τουρισμό εμφανίζεται ήδη από τη δεκαετία του 1970 και αφορούσε τουρίστες, που αναζητούσαν προορισμούς και δραστηριότητες, που απείχαν από τις επιλογές του μέσου τουρίστα. Η εν λόγω «αναζήτηση» κατευθύνθηκε, κυρίως, προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, που έγειραν το ενδιαφέρον των τουριστών για εξερεύνηση, καθώς δόθηκε ιδιαίτερη προτεραιότητα στους πολιτιστικούς και τους φυσικούς πόρους των προορισμών και η σχεδίαση του ταξιδιού γινόταν σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του προορισμού αυτού (Triarchi & Karamanis, 2016). Ουσιαστικά, ο εναλλακτικός τουρισμός δεν εστιάζει απλά στην αναζήτηση «διαφορετικών» προορισμών, αλλά και στον τρόπο οργάνωσης του ταξιδιού, που σε αυτές τις περιπτώσεις είναι περισσότερο αυτόνομος με μεγαλύτερη συμμετοχή του τουρίστα σε αυτή. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο παίζει στον εναλλακτικό τουρισμό η προσπάθεια σεβασμού και προστασίας του περιβάλλοντος, όχι μόνο από πλευράς ταξιδιωτών, αλλά και από την πλευρά του προορισμού, δηλαδή των καταλυμάτων, των καταστημάτων εστίασης, κ.λπ. (Κοκώσης, et al., 2020).

Ο Holden (1984) ορίζει τον εναλλακτικό τουρισμό ως το είδος του ταξιδιού, στο οποίο συμμετέχουν μέλη διαφορετικών κοινοτήτων, με στόχο την αμοιβαία αλληλεγγύη και

κατανόηση ανάμεσά τους θεωρώντας ως συμμετέχοντες τους τουρίστες και τους μόνιμους κάτοικους του προορισμού (Holden, 1984). Για τον Dernoι (1988) εστιάζει σε περισσότερο ουσιαστικές διαπροσωπικές σχέσεις ανάμεσα σε επισκέπτες και ντόπιους, αλλά και στη βαθύτερη κατανόηση και επικοινωνία, ιδιαίτερα σε πολιτιστικό επίπεδο, ώστε να αναπτυχθεί μεγαλύτερος σεβασμός για την τοπική ιδιαιτερότητα και την κουλτούρα του τόπου υποδοχής (Dernoι, 1988). Εξίσου σημαντικός λόγος για τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών τουρισμού ήταν τα ογκώδη προβλήματα, που δημιούργησε σταδιακά ο μαζικός τουρισμός, όπως η μόλυνση του περιβάλλοντος, με απότοκο τη μείωση και την υποβάθμιση των φυσικών πόρων, αλλά και την αλλοίωση της τοπικής ταυτότητας των τοπικών κοινωνιών κάθε προορισμού (Macleod, 2004).

Λίγο αργότερα, η Herms (2006) στη μελέτη της για τον εναλλακτικό τουρισμό τη νήσο Γκραν Κανάρια, όπου καθορίζει τρεις αρχές για τον εναλλακτικό τουρισμό. Αρχικά, θεωρεί ότι ο εναλλακτικός τουρισμός οφείλει να βασίζεται στην επικοινωνία των κατοίκων με όλους τους υπεύθυνους, που σχεδιάζουν την τουριστική πολιτική του προορισμού, χωρίς να παραλείπεται η ενημέρωση των επιπτώσεων, που μπορεί να επιφέρει στην περιοχή τους ο τουρισμός. Δεύτερον, οι μορφές εναλλακτικού τουρισμού, που θα υλοποιούνται στον προορισμό θα πρέπει να είναι φιλικές προς το περιβάλλον, τη θρησκευτική παράδοση και την κουλτούρα της κάθε περιοχής. Τέλος, η κλίμακα της τουριστικής εισροής θα πρέπει να είναι ανάλογη της «φέρουσας ικανότητας» κάθε περιοχής, ώστε το περιβάλλον και η κοινωνία να μπορούν να «αντέξουν» τη φιλοξενία των συγκεκριμένων επισκεπτών (Herms, 2005; Παρταλίδου & Ιακωβίδου, 2002).

Στην ελληνική πραγματικότητα οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είχαν άτυπη ανάπτυξη από τη δεκαετία του 1980 και μετά, καθώς αυξήθηκε το ενδιαφέρον των εσωτερικών τουριστών για τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική φύση (Xypolias & Astara, 2023). Παράλληλα, οι Έλληνες μετανάστες του εξωτερικού, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν την επαφή τους με τον πολιτισμό της πατρίδας τους, αξιοποιούσαν κάθε επίσκεψή τους στην Ελλάδα με επισκέψεις σε μουσεία, αξιοθέατα και μνημεία (Huang et al., 2013). Μετά το 1990, άρχισε η επίσημη προώθηση του εναλλακτικού τουρισμού σε μια προσπάθεια να εφαρμοστεί στην Ελλάδα η Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER (Liaisons Entre Actions de Développement de l' Economie Rurale), η οποία λειτούργησε όχι μόνο σε εθνικό, αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο και αποτελούσε ένα χρηματοδοτικό πρόγραμμα, που εστίαζε στην ενίσχυση δεκαπέντε

αναπτυξιακών δράσεων της οικονομίας του αγροτικού κλάδου, συμπεριλαμβανομένου και του αγροτουρισμού (Παρταλίδου & Ιακωβίδου, 2002; Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, 2002). Μετά από τρία προγράμματα LEADER (LEADER, LEADER II, LEADER+) η Ευρωπαϊκή Ένωση δημιούργησε δύο περιόδους Προγραμμάτων ΕΣΠΑ μέχρι και το 2020, τα οποία εστίασαν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και η ανάπτυξη αγροτικών περιοχών σε τομείς, όπως ο τουρισμός, που έχουν σημαντική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας (European Court of Auditors, 2022; OECD, 2020). Όλα τα παραπάνω προγράμματα στηρίχθηκαν σε τρεις τομείς, που έθεσε η ευρωπαϊκή στρατηγική «Ευρώπη 2020», όπου η Κοινή Αναπτυξιακή Πολιτική καθορίστηκε ως βιώσιμη, έξυπνη και χωρίς αποκλεισμούς (European Commission, 2020; Grimaccia, 2021; Anastasiou & Pasiopoulou 2020).

Ταυτόχρονα, με την υλοποίηση όλων των προαναφερθέντων προγραμμάτων αναπτύχθηκαν και άλλες μορφές εναλλακτικού τουρισμού, όπως ο πολιτιστικός, ο θρησκευτικός, ο εκπαιδευτικός τουρισμός, κ.λπ. Παρότι η Ελλάδα έχει μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης διαφόρων μορφών εναλλακτικού τουρισμού, εξαιτίας των φυσικών και των πολιτιστικών πόρων, που διαθέτει, μόλις το 2015 ξεκίνησαν πιο οργανωμένες προσπάθειες θέσπισης ενός συγκεκριμένου νομικού πλαισίου, για αυτές τις μορφές τουρισμού (Ανδριώτης, 2005). Το ΦΕΚ 1707/Β/14.08.2015 εμπεριέχει τον «Οδηγό της Πράξης – Εναλλακτικός Τουρισμός», όπου διευκρινίζονται τα κριτήρια για πέντε μορφές εναλλακτικού τουρισμού για τις υφιστάμενες επιχειρήσεις, αλλά για καινούρια επενδυτικά σχέδια (ΦΕΚ 1707/τ.Β/14.08.2015).

Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι εναλλακτικός τουρισμός θεωρείται η μορφή τουριστικής ανάπτυξης, που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, ο οποίος αποτελούσε μέχρι και πρότινος κυρίαρχο τουριστικό μοντέλο παγκοσμίως και χαρακτηρίζεται από τη μαζική προσέλευση σε συγκεκριμένους προορισμούς, από άκριτη επιβάρυνση του περιβάλλοντος, ενώ, δεν εστιάζει σε καμία περίπτωση στην ποιότητα. Τα κριτήρια και οι άξονες διαχείρισης του εναλλακτικού τουρισμού είναι πρωταρχικά η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, γεγονός, που μπορεί να υποστηριχθεί από μικρά σε μέγεθος καταλύματα, τα οποία θα πρέπει να είναι εναρμονισμένα με το δομημένο, αλλά κυρίως με το φυσικό περιβάλλον και τα οποία θα φιλοξενούν περιορισμένο και συγκεκριμένο αριθμό επισκεπτών. Ακόμα, στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού θα πρέπει να αντιμετωπίζουν με σεβασμό και να προστατεύουν την πολιτιστική και την κοινωνική κληρονομιά του τόπου στον οποίο

εντάσσονται. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η ενεργή συμμετοχή και δραστηριοποίηση των επισκεπτών, αλλά και το να παρέχονται ποιοτικές υπηρεσίες και ευκαιρίες αναψυχής σε αυτούς. Τέλος, αυτές οι μορφές τουρισμού θα πρέπει να παρέχουν οικονομικό όφελος στην τοπική οικονομία και κατ' επέκταση στην τοπική κοινωνία (Triarchi & Karamanis, 2017; Hashemkhani – Zolfani, et al., 2015; Turčinović, et al., 2025; Mir, et al., 2024; UNESCO, 2009).

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των ειδικών μορφών τουρισμού, οι οποίες εξαρτώνται και χαρακτηρίζονται από ένα εξειδικευμένο θέμα ή μια δραστηριότητα, στην οποία επικεντρώνεται το τουριστικό ταξίδι, συνιστά το κίνητρό του και διαμορφώνει τη μορφή, όχι μόνο του ταξιδιού, αλλά και του τουριστικού προϊόντος. Πιο συγκεκριμένα, ως ειδικές μορφές τουρισμού θεωρείται η δυνατότητα παροχής εμπειριών αναψυχής και ελεύθερου χρόνου, οι οποίες έχουν προσαρμοστεί ανάλογα σε ενδιαφέροντα, που έχουν ήδη αναζητηθεί από ομάδες ενδιαφερόμενων ή μεμονωμένα άτομα. Οι επισκέπτες αυτού του τύπου επιλέγουν τη συγκεκριμένη μορφή τουρισμού, προκειμένου να ικανοποιηθεί μια συγκεκριμένη ανάγκη τους ή/και ένας προσωπικός τους σκοπός. Επομένως, κατανοούμε ότι το κίνητρο προσδιορίζει τη μορφή της ειδικής μορφής τουρισμού. Κυριότερα χαρακτηριστικά των ειδικών μορφών τουρισμού είναι η απεύθυνση σε συγκεκριμένα τμήματα της αγοράς, η προσαρμοσμένη οργάνωσή τους ως προς τις ανάγκες των επισκεπτών και η ύπαρξη ανάλογων υποδομών, που θα μπορούν να ικανοποιήσουν αυτές τους τις ανάγκες. Ενδεικτικά στις ειδικές μορφές τουρισμού ανήκουν ο οινοτουρισμός, ο συνεδριακός τουρισμός, ο τουρισμός περιπέτειας, κ. λπ. (Busby, et al., 2018; Douglas, et al., 2001; Wen & Wu, 2020).

2.6. Πολιτιστικός τουρισμός.

Αναφερόμενοι στον πολιτιστικό τουρισμό θα πρέπει, αρχικά, να κατανοήσουμε τον διευρυμένο και πολυεπίπεδο χαρακτήρα της έννοιας πολιτισμός, όπου συμπεριλαμβάνονται τα έθιμα, η τέχνη, τα ήθη, η παράδοση, η πεποιθήσεις, η γνώση και η συνήθειες των ανθρώπων μιας συγκεκριμένης κοινότητας (Tylor, 1920). Το 1985, ο UNWTO θεσπίζει δύο ορισμούς για τον πολιτιστικό τουρισμό, ο πρώτος αναφέρει ότι αφορά το ταξίδι, που εμπεριέχει τη διερεύνηση της πολιτιστικής ταυτότητα ενός προορισμού και εστιάζει στον τρόπο ζωής, τα

έθιμα, τα πολιτιστικά δρώμενα, τα ήθη και τις παραδόσεις, που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη περιοχή, ενώ, συμπεριλαμβάνονται και τα θρησκευτικά και τα ιστορικά μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι, οι τέχνες, ο λαϊκός πολιτισμός, το φυσικό περιβάλλον και η γαστρονομία και το ταξίδι αυτό έχει πολιτιστικά κίνητρα. Ο δεύτερος ορισμός εστιάζει στην απόκτηση γνώσεων, στη βελτίωση του πολιτιστικού επιπέδου κάθε ανθρώπου και στην εκπλήρωση της ανάγκης για διασκέδαση των επισκεπτών (Richards, 2003; UNWTO, 2019^b). Είναι εύλογο, λοιπόν, ότι ο πολιτισμός και ο τουρισμός αποτελούν αλληλένδετες έννοιες, εξ ου και ο ορισμός, που δίνει η Yvette Reisinger (2009) θεωρεί ότι ο πολιτιστικός τουρισμός υποκινείται από ειδικά ενδιαφέροντα, τα οποία εστιάζουν στην αναζήτηση και τη συμμετοχή του επισκέπτη σε καινούριες πολιτισμικές εμπειρίες, οι οποίες αφορούν σε πνευματικό, ψυχολογικό, αισθητικό ή και συναισθηματικό επίπεδο (Reisinger, 2009; Μοίρα – Μυλωνοπούλου, 2009).

Οι Goeldner & Ritchie (2009) χαρακτηρίζουν ως πολιτιστικό τουρισμό κάθε ταξίδι, από το οποίο ο επισκέπτης μαθαίνει για τα έθιμα, την πολιτιστική κληρονομιά, τα ήθη και τις παραδόσεις ενός τόπου ή ακόμα και τον σύγχρονο τρόπο ζωής των κατοίκων ενός τόπου (Goeldner & Ritchie, 2009). Από την άλλη, οι Richards & Munsters, 2010 θεωρούν τον πολιτιστικό τουρισμό ως ένα συμπίλημα των δύο μεγαλύτερων και πιο σημαντικών βιομηχανιών ανάπτυξης από το 1900 και έπειτα, δηλαδή του πολιτισμού και του τουρισμού και αυτό έκανε τον πολιτιστικό τουρισμό ιδιαίτερα επιθυμητό ως επιλογή ανάπτυξης διεθνώς (Richards & Munsters, 2010).

Είναι σημαντικό σε αυτό το σημείο να τονίσουμε ότι υπάρχει ειδοποιός διαφορά μεταξύ τουρισμού αναψυχής και πολιτιστικού τουρισμού, εφόσον ο πρώτος αποσκοπεί στην εκτίμηση και την κατανόηση της φύσης και του πολιτισμού κάθε προορισμού (Αποστολόπουλος & Σδράλη, 2009). Η συγκεκριμένη διευκρίνιση συσχετίζει τον τουρισμό με τον πολιτισμό και κατ' επέκταση με την ανθρώπινη αντίληψη και την εμπειρία, δηλαδή, με την προσωπική βίωση ενός διαφορετικού τρόπου ζωής, μιας διαφορετικής κουλτούρας, των εθίμων και των ηθών μιας περιοχής, τη δοκιμή των ιδιαίτερων γαστρονομικών συνηθειών κάθε προορισμού, αλλά και την βιωματική εμπειρία των παραδόσεων, του πολιτισμού, των ιστορικών και των αρχαιολογικών μνημείων ενός τόπου. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να συνδεθεί ο πολιτιστικός τουρισμός με τον εναλλακτικό τουρισμό, που έρχεται σε αντίθεση με τον μαζικό τουρισμό, ο

οποίος αναπτύχθηκε δυναμικά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Martínez – Yáñez, 2023).

Τα κίνητρα των πολιτιστικών τουριστών είναι το ενδιαφέρον για την ιστορία και τον πολιτισμό του προορισμού, που επισκέπτονται και για αυτό αναζητούν τέτοιου είδους προορισμούς, ενώ, συνήθως συμμετέχουν σε παραδοσιακές εκδηλώσεις, φεστιβάλ, κ.α., ώστε να κατανοήσουν βαθιά και βιωματικά τον πολιτισμό του προορισμού, που έχουν επιλέξει (Boniface & Fowler, 1993)

2.6.1 Θρησκευτικός Τουρισμός.

Μια από τις πιο παλιές αιτίες μετακίνησης, ήδη από την αρχαιότητα είναι ο θρησκευτικός τουρισμός, εφόσον η ανάγκη του ανθρώπου να καταλάβει το «θείο» αποτελούσε κίνητρο ταξιδιού (Τσάρτας, et al., 2020; Liro, 2020; Μοίρα, 2019). Τα θρησκευτικά προσκυνήματα δεν έχουν μόνο σημαντικό θρησκευτικό ρόλο, αλλά και πολιτιστικό και απόδειξη αυτής της σημαντικότητας αυτής είναι το σύνολο των επισκεπτών, οι οποίοι υποκινούνται από θρησκευτικά κίνητρα. Χαρακτηριστικά, το 2018, οι θρησκευτικοί τουρίστες ήταν περίπου 300 εκατομμύρια διεθνώς, το 40% των οποίων είχε ως προορισμό ευρωπαϊκές χώρες και απέφερε 16 δισεκατομμύρια ως έσοδα την χρονιά (Liro, 2020). Πάντα, το προσκυνηματικό ταξίδι εστίαζε στην επαφή του τουρίστα με το «θείο», με το οποίο δημιουργούσε μια «απτή» σχέση μέσω των θρησκευτικών μνημείων. Αντίθετα με τους προσκυνητές του παρελθόντος, οι σύγχρονοι θρησκευτικοί τουρίστες ψάχνουν διαφορετικά στοιχεία από τα ταξίδια αυτά, καθώς αναζητούν την ισορροπία, που λείπει από τον σύγχρονο τρόπο ζωής, ενώ αρκετά από τα θρησκευτικά μνημεία αυτά μετουσιώνονται σε σύμβολα και γίνονται μέσα επικοινωνίας του προσκυνητή με τον προορισμό (Τσάρτας, et al., 2020).

Παρότι το θρησκευτικό συναίσθημα δεν αυξάνεται ιδιαίτερα, ο θρησκευτικός τουρισμός γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής τελευταία, καθώς έχει εκκοσμικευθεί και έχει περισσότερο πολιτισμικό χαρακτήρα. Άλλωστε, το θρησκευτικό ταξίδι έχει διαφοροποιηθεί αρκετά με την ανάπτυξη των μέσων μεταφοράς, την παγκοσμιοποίηση και την αλλαγή της θρησκείας σε προϊόν, καθώς έχουν δημιουργηθεί θρησκευτικά κέντρα, όπου συγκεντρώνονται πολλά θρησκευτικά μνημεία και σε ορισμένες περιπτώσεις διαφορετικών δογμάτων ή θρησκειών, όπως για παράδειγμα η Ιερουσαλήμ (Liro, 2020). Οι Άγιοι Τόποι ήταν ήδη δημοφιλής

προορισμός ήδη από τον 4^ο αιώνα και αποτελούσε μια πολύχρονη διαδικασία, η οποία δεν είχε πάντοτε αίσιο τέλος για τον ταξιδιώτη. Το δια θαλάσσης ταξίδι στον ίδιο προορισμό από τον 16^ο αιώνα και μετά διευκόλυνε κατά πολύ τη διαδικασία, η οποία διαρκούσε περίπου 5 μήνες. Σήμερα, ο προσκυνητής και ο θρησκευτικός τουρίστας διαχωρίζονται ως έννοιες, καθώς ο πρώτος έχει ως κίνητρο το θρησκευτικό συναίσθημα, ενώ ο δεύτερος τη γνώση (Μοίρα, 2019). Επομένως, μπορούμε να καθορίσουμε ως θρησκευτικό τουρισμό την ταξιδιωτική διαδικασία, που αφορά σε προορισμούς με πολιτισμικό και θρησκευτικό ενδιαφέρον με εστίαση στο θρησκευτικό στοιχείο, ως αναπόσπαστο μέρος του πολιτισμού στον οποίο ανήκει (Μοίρα, 2019; Kurmanaliyeva, et al., 2014).

2.7. Χειμερινός, Χιονοδρομικός τουρισμός ή Τουρισμός χειμερινών σπορ και Ορεινός στο Πήλιο.

Ο χειμερινός τουρισμός αποτελεί μια ευρύτερη κατηγορία τουριστικών μορφών, που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την περίοδο υλοποίησής τους, δηλαδή τον χειμώνα, όπως ο Χιονοδρομικός τουρισμός ή Τουρισμός χειμερινών σπορ και ο Ορεινός τουρισμός (Παυλόπουλος, 2001). Ο χειμερινός τουρισμός δεν περιορίζεται απλά σε διακοπές, που συσχετίζονται με αθλητικές δραστηριότητες, αλλά συμπεριλαμβάνει και ταξίδια, στα οποία οι επισκέπτες αναζητούν τους ιαματικούς φυσικούς πόρους του προορισμού, όπως σάουνες, χαμάμ και ιαματικά λουτρά. Γενικά, η συμπεριφορά των χειμερινών τουριστών διαφέρει από εκείνη των κλασικών τουριστών, καθώς η επιλογή του προορισμού τους επικεντρώνεται, κυρίως, στο άθλημα, που τους ενδιαφέρει, ενώ, οι κλασικοί τουρίστες, που επισκέπτονται ένα χιονοδρομικό κέντρο επικεντρώνονται στο τοπίο και τη χαλάρωση (Yfantidou et al., 2018). Η επιλογή του χειμερινού τουρισμού διαφοροποιείται από διάφορες συνιστώσες, όπως το εισόδημα των επισκεπτών, το κόστος, αλλά ο βασικότερος παράγοντας είναι η οικοκλιματική κρίση, εφόσον επηρεάζει την ποιότητα και το βάθος του χιονιού και κατά συνέπεια τη λειτουργία των χιονοδρομικών δραστηριοτήτων (Falk, 2010; Moreno – Gené et al., 2018).

Ως χιονοδρομικός τουρισμός ή τουρισμός χειμερινών σπορ ορίζεται το είδος του τουρισμού κατά το οποίο μια συγκεκριμένη δραστηριότητα, όπως τα χειμερινά αθλήματα, αποτελούν τα ειδικά κίνητρα των τουριστών, οι οποίοι ασχολούνται με αυτή. Το συγκεκριμένο είδος τουρισμού εξαρτάται άμεσα από τις καιρικές συνθήκες, καθώς απαιτεί χιόνι και

θερμοκρασίες κάτω των 0 °C, γεγονός, που τοποθετεί αυτού του είδους τον τουρισμό στη χειμερινή περίοδο. Για την άρτια εξυπηρέτηση αυτού του είδους των τουριστών απαιτείται συνεχής χιονόπτωση και τα τελευταία χρόνια υποστηρίζεται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από οργανωμένα χιονοδρομικά κέντρα (Κοκκώσης, et al., 2020). Αυτή η μορφή τουρισμού αναπτύσσεται σε περιοχές με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, οι οποίες στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό αυτού του είδους δημιουργώντας μια σχέση αλληλεξάρτησης, ενώ, σε αρκετές περιπτώσεις τα εισοδήματα από τον τουρισμό των περιοχών αυτών αγγίζει το 20% και δημιουργείται σημαντική αύξηση και στις θέσεις εργασίας (Υfantidou, et al., 2018). Τα τελευταία χρόνια αρκετές περιοχές με χιονοδρομικό τουρισμό έχουν γίνει ιδιαίτερα δημοφιλείς στους επισκέπτες και αυτό ενισχύθηκε περαιτέρω από τα χιονοδρομικά κέντρα των περιοχών αυτών (Gios, et al., 2006).

Αντίστοιχα, ο ορεινός τουρισμός χαρακτηρίζεται ως η τουριστική δραστηριότητα, η οποία υποκινείται από φυσιολατρικά κίνητρα σε ορεινούς όγκους, όπως η ορειβασία και ο αλпинισμός, η ορεινή ποδηλασία, η αναρρίχηση και η ορεινή κατασκήνωση (Κοκκώσης, et al., 2020). Σε αρκετές περιπτώσεις, τα κίνητρα του ορεινού και του χιονοδρομικού τουρισμού είναι ο συνδυασμός των διακοπών με τον αθλητισμό ή η επιλογή τους να διαμείνουν σε χιονοδρομικά κέντρα ή παραδοσιακά ορεινά χωριά απορρέει από την επιθυμία τους να ασχοληθούν με εντατικό ρυθμό, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα με χειμερινά αθλήματα, όπως οι χιονοδρομία, το πατινάζ ή η ελκυστροδρομία (Bank & Wiesner, 2011).

2.7.1 Χειμερινός τουρισμός στο Πήλιο.

Το Πήλιο του νομού Μαγνησίας αποτελεί μια περιοχή με πλούσιο φυσικό περιβάλλον και έναν ιστό με μονοπάτια, που αποτελούν ιδανικό προορισμό για τον επισκέπτη, που αναζητά επαφή με τη φύση. Ο ιστός των μονοπατιών του Πηλίου αποτελούσαν τον σύνδεσμο μεταξύ κοντινών χωριών και οικισμών και χρησιμεύει εξίσου σε δραστηριότητες πέρα από το περπάτημα, όπως η ιππασία και το ποδήλατο βουνού και τη δυνατότητα επιλογής της δυσκολίας, που είναι διατεθειμένος κάθε επισκέπτης να αντιμετωπίσει, εφόσον υπάρχουν μονοπάτια, που ξεκινούν από εύκολα φτάνουν έως και μέτριας δυσκολίας. Οι περισσότερες τοπικές κοινότητες φροντίζουν κάθε χρόνο για τη συντήρηση και τον καθαρισμό των μονοπατιών της περιοχής τους μετατρέποντάς τα σε ασφαλή δραστηριότητα για κάθε

τουρίστα. Είναι σημαντικό, σε αυτό το σημείο, να αναφέρουμε ότι τα πλείστα από τα χωριά του Πηλίου διαθέτουν μουσεία ή ανάλογα ιστορικής σημασίας μνημεία, τα οποία προωθούν τον πολιτιστικό τουρισμό και ιδιαίτερα κατά τις χειμερινές περιόδους, που οι επισκέπτες δεν έχουν ως άμεσο ενδιαφέρον το μοντέλο του τουρισμού, που εστιάζει στα 3S (Μπορμπόλη, 2025).

Το χιονοδρομικό κέντρο «Αγριόλευκες» βρίσκεται σε απόσταση μόλις δύο χιλιομέτρων από τον πλησιέστερο οικισμό, δηλαδή τα Χάνια, ενώ από την κοντινότερη πόλη, τον Βόλο απέχει είκοσι επτά χιλιόμετρα. Παρότι οι αποστάσεις αυτές δεν είναι μακρινός ο χρόνος του ταξιδιού προς τις «Αγριόλευκες» είναι αρκετά αυξημένος, καθώς οι στροφές και ο βαθμός δυσκολίας της διαδρομής συμβάλλουν σε αυτό. Το χιονοδρομικό κέντρο «Αγριόλευκες» είναι κτισμένο σε υψόμετρο 1.471 μέτρα και χαρακτηρίζεται ως «χαμηλό» συγκρινόμενο με άλλα χιονοδρομικά κέντρα της Ελλάδας και εξαιτίας το ότι είναι το χαμηλότερο σε υψόμετρο χιονοδρομικό κέντρο σε συνδυασμό με την εδαφική μορφολογία και το κλίμα της περιοχής συνεπάγεται ότι δέχεται ιδιαίτερα πρότυπα χιονόπτωσης (ΙΝΣΕΤΕ, 2024). Χαρακτηριστικά, για την περίοδο 2024 – 2025 το χιονοδρομικό κέντρο «Αγριόλευκες» λειτούργησε με επαρκές χιόνι, μόλις για 63 ημέρες και παρόλα αυτά δέχθηκε πάνω από 10.000 χιονοδρόμους. Η μεγάλη του επισκεψιμότητα ενδυνάμωσε σημαντικά την αύξηση των εισοδημάτων των επιχειρήσεων, όχι μόνο των Χανίων, αλλά και της ευρύτερης περιοχής των κοντινών χωριών και του Βόλου (Παπαδημητρίου, 2025).

Η ίδρυση του εν λόγω χιονοδρομικού κέντρου έγινε το 1967 από τον Ορειβατικού Συλλόγου Βόλου και ο πρώτος αναβατήρας ξεκίνησε τη λειτουργία του το ίδιο έτος. Τριάντα χρόνια από την ίδρυσή του τη διαχείριση του χιονοδρομικού ανέλαβε η ANEM Α.Ε. (Αναπτυξιακή Εταιρεία Μαγνησίας). Οι «Αγριόλευκες» αποτελούν το μοναδικό χιονοδρομικό κέντρο με θέα σε δύο «θάλασσες» το Αιγαίο πέλαγος και τον Παγασητικό κόλπο (Νικολοπούλου, 2018). Αναλυτικά, οι «Αγριόλευκες» διαθέτουν τέσσερις πίστες καταβάσεων με έγκριση από τη FIS (International Ski Federation), δηλαδή τη Διεθνή Ομοσπονδία Χιονοδρομίας, μια πίστα δρόμου αντοχής (Lang – Lauf) με μέγεθος πέντε χιλιόμετρα και μια πίστα για αρχάριους διαχωρισμένη σε ένα τμήμα 120μ. και ένα μεγαλύτερο τμήμα 2.100μ. Επιπλέον, το κέντρο διαθέτει τρεις εναέριους αναβατήρες, ένα baby lift και έναν συρόμενο και δίκτυο συνδετικών χιονοδιαδρόμων. Παράλληλα, διανοίγεται και μια πίστα με μήκος 1.350μ. και θα έχει ομαλή κλίση (ΙΝΣΕΤΕ, 2024).

Πέρα από το χιονοδρομικό κέντρο στο Πήλιο εδράζονται τέσσερα λειτουργικά καταφύγια, τρία από τα οποία είναι σχετικά στην περιοχή των Χανίων, δηλαδή σχετικά κοντά στο χιονοδρομικό κέντρο, όπως ο καταφύγιο «Πηλεύς» σε υψόμετρο 1.150μ., το καταφύγιο «ΦΟΒ: Ο Παν» σε υψόμετρο 1.325μ., το καταφύγιο «Αγριόλευκες» σε υψόμετρο 1.325μ. και τέλος, το καταφύγιο «Ζαγοράς» στην ομώνυμη περιοχή και σε υψόμετρο 476μ. (ΙΝΣΕΤΕ, 2024).

2.8. Φυσιολατρικός τουρισμός.

Ως φυσιολατρικός τουρισμός (nature-based tourism) ορίζεται μια διευρυμένη κατηγορία εναλλακτικών μορφών τουρισμού, οι οποίες εμπεριέχουν εμπειρίες, οι οποίες συνδέονται με τοπία φυσικής ομορφιάς και το φυσικό περιβάλλον (Kuenzi & McNeely, 2008). Ο Weaver (2001) θεωρεί ότι ο φυσιολατρικός τουρισμός ως έννοια αντικατοπτρίζει αρκετές εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο τουρισμός περιπέτειας, ο οικοτουρισμός, σε κάποιες περιπτώσεις και ο πολιτιστικός τουρισμός, κ.λπ. (Weaver, 2001). Διαφορετικές απόψεις έχουν εκφραστεί από πολλούς μελετητές για τα κίνητρα του φυσιολατρικού τουρισμού. Χαρακτηριστικά, ο Eagles (1992) θεωρεί ως κίνητρα για τους φυσιολατρικούς τουρίστες την άγρια και παρθένα φύση, την άσκηση σε φυσικό περιβάλλον, τα φυσικά τοπία και την προσπάθεια να βιώσουν καινούριους τρόπους ζωής (Eagles, 1992).

Κατά την άποψη του Valentine (1992) ο φυσιολατρικός τουρισμός διαθέτει τρεις βαθμίδες, οι οποίες ταξινομούνται σύμφωνα με τον βαθμό συσχέτισης με το φυσικό περιβάλλον. Έτσι, η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις τουριστικές εμπειρίες, που εξαρτώνται άμεσα από το φυσικό περιβάλλον, η δεύτερη κατηγορία αφορά σε εμπειρίες, οι οποίες ενισχύονται από αυτό και η τρίτη κατηγορία εμπεριέχει εμπειρίες κατά τις οποίες το φυσικό περιβάλλον έχει δευτερεύοντα ή συμπτωματικό ρόλο. Επιπλέον, αναφέρει ότι στον φυσιολατρικό τουρισμό συμπεριλαμβάνονται οι υπαίθριες δραστηριότητες, που πραγματοποιούνται στο φυσικό περιβάλλον και μπορεί να είναι υψηλής επίδρασης, όπως η αναρρίχηση, το jet σκι ή η πτώση με αλεξίπτωτο ή να είναι πιο ήπιας επίδρασης, όπως η περιήγηση, η πεζοπορία, θαλάσσιες διαδρομές κ.λπ. (Valentine, 1992).

2.9. Γαστρονομικός τουρισμός.

Ένα από τα πιο αποτελεσματικά εργαλεία για την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων είναι η γαστρονομία, καθώς σημείο αναφοράς της κοινωνικής σημασίας του φαγητού είναι ότι ανήκει στις βασικές δραστηριότητες και απαιτεί έναν συγκεκριμένο τόπο για να καταναλωθεί, όμως, ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι το φαγητό υπάρχει σχεδόν σε κάθε κοινωνική εκδήλωση (Moira – Mylonopoulou, et al., 2015). Ακόμα πέρα από κοινωνικό σύμβολο, το φαγητό αποτελεί και σύμβολο κοινωνικής θέσης (Kim, et al., 2009; Chang, et al., 2010), ενώ μπορεί να προσφερθεί ως πράξη γενναιοδωρίας, να αποτελέσει τρόπο δημιουργίας και ενδυνάμωσης συμμαχιών μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών ή ανθρώπων. Οτιδήποτε σχετίζεται με το φαγητό, όπως το είδος, η ποιότητα, ο τρόπος και ο χρόνος κατανάλωσης, ακόμα και η διακόσμηση του τραπεζιού αντικατοπτρίζουν τον πολιτισμό και την κουλτούρα μιας περιοχής ή ενός λαού και συμπεριλαμβάνει στοιχεία, όπως η θρησκεία, οι παραδόσεις, η εθνική διαφορετικότητα, το φυσικό περιβάλλον, από όπου παρέχονται τα υλικά, ενώ, ταυτόχρονα, ενδυναμώνει την αίσθηση του «ανήκειν» κάθε πολιτισμική ή και κοινωνικής ομάδας. Η κουλτούρα και το περιβάλλον διαμορφώνουν τις διατροφικές συνήθειες κάθε λαού, δηλαδή τα συστατικά, τις τεχνικές μαγειρέματος, τις συνταγές και την εθιμοτυπική διαδικασία του φαγητού (Harrington & Herzog, 2007; Moira, et al., 2015).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όσες τουριστικές περιοχές κατανοούν τον ρόλο του φαγητού ως παράγοντα έλξης επισκεπτών χρησιμοποιούν στον τρόπο προώθησης του προορισμού τις γαστρονομικές τους δυνατότητες, προβάλλοντας τες στην αγορά ως κομμάτι της εθνικής τους ταυτότητας (Carpio et al., 2020). Ως γαστρονομικός τουρισμός ορίζεται μια ευρεία γκάμα υποδομών, δραστηριοτήτων και υπηρεσιών, που αφορούν στην τοπική, αλλά και την εθνική κουζίνα και τα προϊόντα, που μπορούν να χαρακτηριστούν τοπικά, ενός προορισμού. Η πολιτισμική κληρονομιά και οι παραδόσεις μιας περιοχής μπορούν να παίξουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση επισκεπτών και κατ' επέκταση στη ζήτηση υπηρεσιών, που αφορούν στον γαστρονομικό τουρισμό, όπως διαδρομές, επισκέψεις, γευσιγνωσία, αγορές τοπικών προϊόντων κ.α. (Κοκκώσης, et al., 2020). Παρόλο που δεν αποτελεί για μεγάλο αριθμό τουριστών το κεντρικό κίνητρο επίσκεψης ενός προορισμού, σχετίζεται όμως με τους περισσότερους επισκέπτες, καθώς όλοι θα δοκιμάσουν κάποια τοπικά προϊόντα ή κάποια τοπικά πιάτα (Mirtaghiyan, et al., 2013).

Περαιτέρω ορισμοί για τον γαστρονομικό τουρισμό, όπως των Mason & O'Mahony (2007) αναφέρουν ότι αφορά σε δραστηριότητες, στις οποίες οι επισκέπτες συμμετέχουν όσο

ταξιδεύουν και καταναλώνουν ή αγοράζουν τοπικά τρόφιμα και ποτά, παρατηρούν τις γαστρονομικές διαδικασίες και την παραγωγή των τροφίμων ή των ποτών, ενώ όλα τα παραπάνω αποτελούν κυρίαρχο κίνητρο για την επιλογή του προορισμού (Mason & O'Mahony, 2007). Αντίστοιχα, ο UNWTO (2019^b) καθορίζει ως γαστρονομικό τουρισμό το είδος της τουριστικής δραστηριότητας, που εστιάζει στις εμπειρίες του ταξιδιώτη, οι οποίες σχετίζονται με τρόφιμα, ποτά και σχετικά προϊόντα ή δραστηριότητες, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του. παράλληλα με τις παραδοσιακές, αυθεντικές ή και καινοτόμες εμπειρίες γαστρονομίας, αυτού του είδους ο τουρισμός συμπεριλαμβάνει και συσχετιζόμενες δραστηριότητες, όπως επισκέψεις σε τοπικούς παραγωγούς, μαθήματα μαγειρική ή φεστιβάλ τοπικών προϊόντων ή φαγητών. Ο οινoturισμός αποτελεί υποείδος του γαστρονομικού τουρισμού και εστιάζει σε επισκέψεις σε οινοποιεία και αμπελώνες, στην αγορά και την κατανάλωση τοπικών οινοπνευματωδών ποτών και ιδιαίτερα του κρασιού (UNWTO, 2019^b).

2.10. Εκπαιδευτικός/επιστημονικός τουρισμός.

Σύμφωνα με τους Κοκκώση, et al. (2020) εκπαιδευτικός/επιστημονικός τουρισμός είναι οποιοδήποτε ταξίδι, που έχει ως κίνητρο από τη μια την εκπαίδευση, δηλαδή συνέδρια, σεμινάρια, επισκέψεις σε μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, κ.λπ. και από την άλλη την επιστήμη, όπου εμπεριέχονται έρευνες, επιστημονικές ανταλλαγές, κ.α. και συνήθως συμμετέχουν συγκεκριμένες ομάδες επισκεπτών, όπως μαθητές, επιστήμονες ή εκπαιδευτικοί (Κοκκώσης, et al., 2020). Μια άλλη άποψη αναφέρει τον εκπαιδευτικό τουρισμό ως «μαθησιακό τουρισμό», υπό την έννοια ότι στηρίζεται στη μάθηση θέτοντας την εκμάθηση επαγγελματικών δεξιοτήτων και εν γένει γνώσεων στο επίκεντρο των ταξιδιών αυτών, ενώ συμπεριλαμβάνεται σε αυτά και η κατάκτηση καινούριων βιωμάτων και εμπειριών (Σφακιανάκης, 2000).

Κατανοούμε, επομένως, ότι ο εκπαιδευτικός τουρισμός αποτελεί μια δομημένη μορφή ταξιδιού, κατά την οποία συνδυάζεται η εκπαίδευση με την ψυχαγωγία. Σύμφωνα με τον Bodger (1998), πρόκειται για οργανωμένα προγράμματα, όπου η εκπαίδευση είναι ο πρωταρχικός σκοπός του ταξιδιού, το οποίο εμπλουτίζεται με δραστηριότητες, που οργανώνονται ως ομάδα στοχεύοντας σε συγκεκριμένες μορφές μάθησης (Bodger, 1998). Κατά τους Ritchie, et al. (2003) τα εκπαιδευτικά ταξίδια διακρίνουν από το «tourism-first»,

όπου η αναψυχή αποτελεί το κυριότερο μέρος ή από το «education-first», όπου η εκπαιδευτική εμπειρία προηγείται και αυτό προσδίδει στον εκπαιδευτικό τουρισμό διαφορετικές όψεις (Ritchie, et al., 2003). Επιπλέον, το θεωρητικό πλαίσιο οι Maga & Nicolau (2018) αξιολογούν τις διαφορετικές μορφές εκπαιδευτικού τουρισμού με βάσει τη διάρκειάς τους, την εκπαιδευτική τους δομή και του κεντρικού κινήτρου τους, προσφέροντας, έτσι, μια ευέλικτη κατηγοριοποίηση (Maga & Nicolau, 2018).

Ο Michie (1998) αναφέρει πέντε λόγους διοργάνωσης εκπαιδευτικών εκδρομών, πρώτον για να αποκτήσουν οι μαθητές εμπειρία ερχόμενοι σε άμεση επαφή με το προβαλλόμενο από την εκδρομή αντικείμενο. Δεύτερον, για να αυξηθεί τα κίνητρα και το ενδιαφέρον των μαθητών για την επιστήμη, τρίτον, για να δημιουργηθεί συνάφεια μεταξύ βιβλίου και βιωματικής επαφής μέσω της επίσκεψης. Τέταρτον, μέσω της βιωματικής εμπειρίας αυξάνονται σαφώς οι ικανότητες και οι δεξιότητες των μαθητών σε σχέση με την παρατήρηση και την αντίληψη του χρόνου, του χώρου και του λόγου. Τέλος, οι εκπαιδευτικές εκδρομές βοηθούν την προσωπική και την κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών, που συμμετέχουν σε αυτές (Michie, 1998).

Άλλωστε, οι εκπαιδευτικές εκδρομές αποτελούν αυθεντικά και βιωματικά κοινωνικά γεγονότα, τα οποία συνθέτουν έναν νέο τρόπο κατανόησης μιας έννοιας, ενός αντικειμένου ή ακόμα και μιας λειτουργίας δίνοντας στον εκπαιδευόμενο την ευκαιρία της σφαιρικής αντίληψης αυτής της γνώσης. Από την άλλη πλευρά ο εκπαιδευτικός διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στις επιπτώσεις του «εναλλακτικού αυτού τρόπου εκπαίδευσης εστιάζοντας στον προγραμματισμό, την υλοποίηση και τον προβληματισμό, που στις πλείστες των περιπτώσεων απορρέει από το ίδιο το ταξίδι, που πραγματοποιούν μαζί με τους μαθητές τους. Ένας από τους κυριότερους στόχους των εκπαιδευτικών σε αυτές τις εκδρομές είναι η παρακίνηση και πρόκληση ενδιαφέροντος από τους μαθητές (Scarce, 1997).

Ο εκπαιδευτικός τουρισμός αποτελεί πλεονέκτημα ιδιαίτερα για τον εσωτερικό τουρισμό και τη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου, όχι μόνο για τις τουριστικές επιχειρήσεις, αλλά και για συναφείς με τον τουρισμό επιχειρήσεις, οι οποίες επωφελούνται σημαντικά από τις εκπαιδευτικές εκδρομές και τους περιπάτους. Πέρα από την τόνωση των τοπικών κοινωνιών και της οικονομίας των εκάστοτε προορισμών ο εκπαιδευτικός τουρισμός αποτελεί μηχανισμό αντιμετώπισης της εποχικότητας, μιας από τις μεγαλύτερες προκλήσεις του τουριστικού τομέα διεθνώς και ιδιαίτερα για την Ελλάδα. Η βιωματική γνώση θεωρείται, πλέον, ένα από τα

σημαντικότερα εκπαιδευτικά εργαλεία, προκειμένου οι μαθητές να επιτύχουν να συνδέσουν της εντός τάξης έννοιες (θεωρία) με την πράξη. Είναι εύλογο οι πρακτικές βιωματικής εκπαίδευσης να αυξάνουν το ενδιαφέρον του μαθητή και κατ' επέκταση και το «κέρδος» του από κάθε βιωματική δραστηριότητα. Είναι επόμενο στις μεθόδους για την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος των μαθητών να συμπεριλαμβάνονται οι εκπαιδευτικές εκδρομές και οι βιωματικές δραστηριότητες, οι οποίες δημιουργούν αυθεντικές ευκαιρίες απόκτησης γνώσης και μάλιστα ανεξάρτητα από το γνωστικό αντικείμενο (Κουργιαντάκης, et al., 2023).

2.10.1 Νομοθετικό πλαίσιο του Εκπαιδευτικού/Μαθητικού Τουρισμού στην Ελλάδα.

Το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο περιλαμβάνει διάφορους τύπους εκδρομών, περιπάτων και επισκέψεων, των οποίων η διάρκεια είναι από 1 έως και 7 μέρες. Όσον αφορά στις πολυήμερες εκδρομές των 7 ημερών, που είναι και το ανώτατο όριο, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται σε αυτές και 2 αργίες και να υπάρχει ομόφωνη απόφαση του συμβουλίου διδασκόντων. Στο νομοθετικό πλαίσιο για τις εκπαιδευτικές εκδρομές εντάσσονται οι σχολικοί περίπατοι, οι εκπαιδευτικές εκδρομές, εκπαιδευτικές επισκέψεις, διδακτικές επισκέψεις, εκδρομές – εκπαιδευτικές μετακινήσεις μαθητών/τριών στο εξωτερικό στο πλαίσιο ευρωπαϊκών και διεθνών δράσεων, σχολικές αθλητικές δραστηριότητες, επισκέψεις στη Βουλή των Ελλήνων και τέλος, συμμετοχή μαθητών και μαθητριών σε διαγωνισμούς, μαθητικά συνέδρια, ημερίδες και λοιπές εκδηλώσεις (ΦΕΚ 456/τ.Β' / 20883 /ΓΔ4/13.02.2020).

Πιο αναλυτικά, σχολικός περίπατος είναι μια οργανωμένη μετάβαση των μαθητών από το σχολείο σε κοντινής απόστασης προορισμούς από τη σχολική μονάδα και η μετάβαση αυτή γίνεται εντός σχολικού ωραρίου με τα πόδια ή και με μεταφορικό μέσο για κοινωνικοποιητικούς, παιδαγωγικούς, ψυχαγωγικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς. Αντίστοιχα, εκπαιδευτική εκδρομή είναι η οργανωμένη μετάβαση μαθητών/τριων σε επίπεδο τάξης σε προορισμούς με ιδιαίτερη μορφωτική ή παιδαγωγική αξία και θεωρούνται αναγκαίο συμπλήρωμα της εκπαίδευσης των συμμετεχόντων, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν και να κατανοήσουν τα επιτεύγματα του ανθρώπου και να αναπτύξουν την κοινωνικότητά τους (ΦΕΚ 456/τ.Β' / 20883 /ΓΔ4/13.02.2020).

Ακόμα, ως εκπαιδευτικές επισκέψεις θεωρούνται οι μετακινήσεις μαθητών/τριών, οι οποίες υλοποιούνται μέσα στο πλαίσιο «εγκεκριμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων σχολικών δραστηριοτήτων», όπως προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, πολιτιστικών θεμάτων κ.α. Οι συγκεκριμένες πραγματοποιούνται αποκλειστικά από την ομάδα μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών, που συμμετέχουν στο εν λόγω πρόγραμμα και δεν συμπεριλαμβάνεται σε αυτές η ολιγόωρη μετακίνησή τους για τη παρουσίαση του προγράμματός τους στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Από την άλλη η διδακτική επίσκεψη είναι η οργανωμένη μετακίνηση μαθητών/τριών σε εξωσχολικούς χώρους για την υλοποίηση μαθημάτων του αναλυτικού προγράμματος και με αυτόν τον τρόπο η απόκτηση γνώσης γίνεται βιωματική, ενώ το σχολείο ενσωματώνει την εμπειρία με τη γνώση και ανοίγεται στην κοινωνία και τη ζωή. Ακόμα, κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς υπάρχει η δυνατότητα της πραγματοποίησης εκπαιδευτικών μετακινήσεων μαθητών/τριών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο εξωτερικό στο πλαίσιο εκπαιδευτικών ανταλλαγών, αδελφοποιήσεων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Γενικής Γραμματείας Θρησκευμάτων, ευρωπαϊκών δραστηριοτήτων/προγραμμάτων, εκτός του Erasmus, προγραμμάτων διεθνών οργανισμών, πιλοτικών προγραμμάτων διεθνών σχολικών δικτύων, επισκέψεων σε ερευνητικά κέντρα, εκπαιδευτικά ιδρύματα, πανεπιστήμια, κέντρα πολιτισμού και / ή αθλητισμού και επισκέψεων σε ευρωπαϊκούς θεσμούς/διεθνείς οργανισμούς (ΦΕΚ 456/τ.Β΄/ 20883 /ΓΔ4/13.02.2020).

Επιπρόσθετα, μπορούν να πραγματοποιηθούν μετακινήσεις σε εργάσιμες ή όχι ημέρες εντός ή εκτός σχολικού ωραρίου, για μαθητές/τριες Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο πλαίσιο των ενδοσχολικών αγώνων, Πανελλήνιων Αγώνων Λυκείων, αγώνων ΑθλοΠΑΙΔΕΙΑΣ, Αθλητικών Προγραμμάτων και Δράσεων εντός ή εκτός ορίων της κοντινής Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ή ακόμα και στο εξωτερικό. Στις εκπαιδευτικές μετακινήσεις συμπεριλαμβάνονται επισκέψεις στη Βουλή των Ελλήνων μαθητών/τριών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και όταν πρόκειται για σχολεία μακριά από την Αθήνα, μπορούν να συμπεριληφθούν έως και 3 διανυκτερεύσεις. Τέλος, μπορούν να πραγματοποιηθούν μετακινήσεις σε εργάσιμες ή όχι ημέρες εντός ή εκτός σχολικού ωραρίου, προκειμένου μαθητές/τριες να συμμετέχουν σε διαγωνισμούς ή εκδηλώσεις, οι οποίες έχουν εγκριθεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υ.ΠΑΙ.Θ. και διοργανώνονται από εκπαιδευτικά ή ερευνητικά ιδρύματα, φορείς του εσωτερικού ή του εξωτερικού και επιστημονικές ενώσεις (ΦΕΚ 456/τ.Β΄/ 20883 /ΓΔ4/13.02.2020).

Κεφάλαιο 3^ο. Μελέτη περίπτωσης: Ο Εκπαιδευτικός τουρισμός στο βουνό των Κενταύρων: το Πήλιο.

3.1. Η ευρύτερη περιοχή του νομού Μαγνησίας.

Ο νομός Μαγνησίας βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της Θεσσαλίας, με φυσικά όρια νότια τον Παγασητικό κόλπο και ανατολικά το Αιγαίο πέλαγος. Η γεωγραφική θέση της καθιστά τη Μαγνησία κόμβο, που συνδέει τη Στερεά Ελλάδα με τη Μακεδονία και την υπόλοιπη Θεσσαλία, ενώ βρίσκεται σε σχετικά ίση απόσταση από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, γεγονός που ενισχύει τον ρόλο της στον χώρο των μεταφορών και της επικοινωνίας. Ο Βόλος, ως πρωτεύουσα του νομού, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της χώρας, με ανεπτυγμένες υποδομές, λιμάνι διεθνούς σημασίας και σιδηροδρομική σύνδεση, η οποία εξυπηρετεί συγκεκριμένες εμπορικές και τουριστικές ανάγκες. Επιπλέον, η πόλη του Βόλου βρίσκεται πλησίον της ΠΑΘΕ, που αποτελεί τον κεντρικό οδικό άξονα της χώρας, ενώ διαθέτει και επιβατικό αεροδρόμιο, το οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά σε εκείνα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης (Tsiotas & Polyzos, 2024; Δήμος Βόλου, 2015; ΙΝΣΕΤΕ, 2021). Ο δήμος Βόλου αποτέλεσε συνένωση των δήμων Βόλου, Αγριάς, Νέας Ιωνίας, Ιωλκού, Νέας Αγχιάλου, Αισωνίας, Πορταριάς, Αρτέμιδας και της Κοινότητας Μακρινίτσας, σύμφωνα με το σχέδιο «Καλλικράτης» (Δήμος Βόλου, 2021).

Εικόνα 5: Χάρτης δημοτικών ενοτήτων του Δήμου Βόλου. Πηγή: Δήμος Βόλου, 2021: 12.

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ ο συνολικός πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Μαγνησίας το 2021 ήταν 177.448 κάτοικοι, οι οποίοι μοιράζονται στους δήμους, όπως αναγράφεται στον παρακάτω πίνακα (Πίν. 2):

Πίνακας 2: Πληθυσμός της Περιφερειακής Ενότητας Μαγνησίας το 2021. Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2023: 26. Διαθέσιμο στο: https://elstat-outsourcers.statistics.gr/Census2022_GR.pdf.

Περιφερειακή Ενότητα Μαγνησίας

Δήμος	Πληθυσμός		Άνδρες		Γυναίκες	
	2011	2021	2011	2021	2011	2021
ΒΟΛΟΥ	144.449	139.670	70.185	67.232	74.264	72.438
ΑΛΜΥΡΟΥ	18.614	16.072	9.267	7.894	9.347	8.178
ΖΑΓΟΡΑΣ - ΜΟΥΡΕΣΙΟΥ	5.809	4.562	2.949	2.338	2.860	2.224
ΝΟΤΙΟΥ ΠΗΛΙΟΥ	10.216	8.274	5.122	4.126	5.094	4.148
ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ	10.922	8.870	5.614	4.458	5.308	4.412

Γεωμορφολογικά η Μαγνησία χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία, καθώς στα δυτικά εκτείνεται ο θεσσαλικός κάμπος, ανατολικά υπάρχει το «βουνό των Κενταύρων», δηλαδή το Πήλιο, που χαρακτηρίζεται από πυκνά δάση, πηγές, πλούσια βιοποικιλότητα και τα μονοπάτια του. Το ανάγλυφο της περιοχής μπορεί να χαρακτηριστεί κατά 12% ημιορεινό, κατά 33% ορεινό και κατά 55% πεδινό (Δήμος Βόλου, 2021; ΙΝΣΕΤΕ, 2021). Οι παράλιες περιοχές εναλλάσσουν αμμώδεις και βραχώδεις ακτές και παραλίες με απότοκο τη δημιουργία τοπίων υψηλής αισθητικής αξίας για τους ντόπιους και τους επισκέπτες (Δήμος Νοτίου Πηλίου, 2024).

Επιπλέον, η πολιτιστική κληρονομιά της Μαγνησίας ξεκινά από την αρχαιότητα, αναπτύχθηκε μέσα στον χρόνο και διατήρησε ακέραια και ζωντανή την ιστορική και την πολιτιστική της ταυτότητα. Αρχαιολογικά ευρήματα στα χωριά Σέσκλο και Διμήνη της Μαγνησίας αποδεικνύουν την ύπαρξη νεολιθικών οικισμών σε αυτές τις περιοχές, που χρονολογούνται 6.000 χρόνια πριν. Αντίστοιχα, τον 3^ο π.Χ. αιώνα ιδρύεται η αρχαία πόλη της Δημητριάδας, η οποία ακμάζει μέχρι και τα παλαιοχριστιανικά χρόνια και διαθέτει λιμάνι,

θέατρο, ιερά, νεκροπόλεις και ανάκτορο. Τα υστερορωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά, καθώς και πολλά άλλα ευρήματα, που βρέθηκαν στην περιοχή της Ν. Αγχιάλου μαρτυρούν την ύπαρξη πολιτισμού και σε αυτή την περιοχή, ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή (visitthessaly.gr, χ.χ.^α). Ο λόφος της Γορίτσας διέθετε οικισμό την ίδια περίοδο με την ίδρυση της Δημητριάδας, που ήταν οχυρωμένος και διέθετε χώρο λατρείας του Μειλίχιου Δία (Αρχεῖον Πολιτισμού, 2023; Βουζαζάκης, et al., 2002).

Ακόμα, το Πήλιο αποτελεί κοιτίδα πολιτισμού όχι μόνο για τη μοναδική αρχιτεκτονική με τα λιθόκτιστα αρχοντικά, που χαρακτηρίζονται από μεγάλους πέτρινους τοίχους, ξύλινα στοιχεία (chatilia) και στέγες από σχιστόλιθο, τα οποία δένουν αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον, αλλά και για τα ιστορικά κτίρια και τα μουσεία, που διαθέτει (Katapidi, 2021; Alexandrou, 2010; visitthessaly.gr, χ.χ.^β; Τσιμπλούλης, 2007). Χαρακτηριστικά, στο χωριό Μηλιές συναντούμε το Λαογραφικό Μουσείο, που διαθέτει πλούσια συλλογή εκθεμάτων, αλλά και η βιβλιοθήκη, που ιδρύθηκε από τη Μηλιώτικη σχολή, δηλαδή τον Άνθιμο Γαζή, τον Δανιήλ Φιλιππίδη και τον Γρηγόριο Κωνσταντά και έπαιξε σημαντικό ρόλο, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Η βιβλιοθήκη διαθέτει 3.500 σπάνια εκθέματα – βιβλία και μάλιστα, το παλαιότερο από αυτά χρονολογείται το 1497 (enjoythessaly.gr, χ.χ.).

Η οικονομία του νομού Μαγνησίας εξαρτάται από διάφορους τομείς, όπως η ισχυρή βιομηχανική του παράδοση, με έμφαση τη μεταλλουργία, τα τρόφιμα, τα ποτά και τη χημική βιομηχανία, ενώ ο πρωτογενής τομέας εξακολουθεί να έχει θεμελιώδη ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της παραγωγής. Χαρακτηριστικά, τα προϊόντα, που παράγονται στον νομό είναι τα μήλα Ζαγοράς, που έχουν σήμανση ΠΟΠ και παράγονται στον παλαιότερο συνεταιρισμό της χώρας με την επωνυμία ΖΑΓΟΡΙΝ, το τσίπουρο και το κρασί και το ελαιόλαδο (Metaxas & Kallioras, 2004; USDA, 2014; platosplate.gr, χ.χ.; Fotopoulos & Krystallis, 2003; Ακριβούλη, 2022). Είναι εμφανές, ότι τα προϊόντα, που παράγονται στον νομό Μαγνησίας είναι αναπόσπαστο μέρος της γαστρονομικής ταυτότητας της περιοχής και ενισχύουν τη σχέση τουρισμού και γαστρονομίας, με απότοκο να υπάρχει γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη του γαστροτουρισμού στο μεγαλύτερο μέρος του νομού και ιδιαίτερα στο Πήλιο (greekgastronomyguide.gr., χ.χ. ; ΙΝΣΕΤΕ, 2021). Έτσι, η Μαγνησία και το Πήλιο μπορούν να αναδειχθούν σε ελκυστικούς τουριστικούς προορισμούς, όπου ο συνδυασμός βουνού και θάλασσας δεν αποτελούν το μοναδικό στοιχείο έλξης, αλλά συνδυάζουν αρκετές μορφές εναλλακτικού τουρισμού, όπως ο γαστρονομικός, που αναφέραμε πιο πάνω, ο οικοτουρισμός,

ο πολιτιστικός, ο φυσιολατρικός, ο περιπατητικός, ο ορειβατικός, ο χιονοδρομικός, ο εκπαιδευτικός τουρισμός, κ.α. Επιπλέον, αυτές οι μορφές τουρισμού επεκτείνουν την τουριστική περίοδο και μειώνουν την εποχικότητα του τουρισμού της περιοχής με αποτέλεσμα να γίνεται βιώσιμος (ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

3.2. Πήλιο: φυσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά.

Το ψηλότερο βουνό της Μαγνησίας είναι το Πήλιο με την πόλη του Βόλου να διευρύνεται από τους πρόποδες του έως και τον Παγασητικό κόλπο. Με υψόμετρο 1.624 μέτρα, ψηλότερη κορυφή τον Πουριανό Σταυρό και ψηλότερη κορυφή με πρόσβαση το Πλιασίδι, το Πήλιο αποτέλεσε από την αρχαιότητα ένα σημαντικό σημείο αναφοράς. Κατά τη μυθολογία το συγκεκριμένο βουνό αποτελούσε τη θερινή κατοικία των θεών, αλλά και τη μόνιμη κατοικία των Κενταύρων, εξ ου και το προσωνύμιο «Βουνό των Κενταύρων», που του έχει δοθεί (Κωνσταντινίδης & Λαμπρόπουλος, 2003; Βασιλείου, 2009). Επιπλέον, στο Πήλιο θεωρείται ότι έγινε ο γάμος του Πηλέα, που ήταν εγγονός του Κένταυρου Χείρωνα με τη Θέτιδα (Δημοπούλου, 2020) και μάλιστα, ο Heath (1992) εντοπίζει ετυμολογική συσχέτιση μεταξύ του δόρατος (πάλλω), που δώρισε ο Χείρων στον εγγονό του Πηλέα, και στο Πήλιο (Heath, 1992).

Το Πήλιο αποτελεί έναν προορισμό διαφυγής για μια ευρεία γκάμα επισκεπτών, ενώ αποτελεί μια τουριστική περιοχή, που μπορεί να έχει επισκεψιμότητα, κατά τη διάρκεια όλου του έτους, καθώς με σύντομες διαδρομές ο επισκέπτης μπορεί να μεταβεί από το βουνό στη θάλασσα, ενώ υπάρχουν και περιοχές του, οι οποίες συνδυάζουν ορεινούς όγκους και παραλίες. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να επισκεφθούν οργανωμένες ή όχι παραλίες με ασύγκριτη ομορφιά, όπου οι λάτρεις της θάλασσας και των θαλάσσιων αθλημάτων μπορούν να ικανοποιήσουν τις αθλητικές τους επιθυμίες (Χιωτοπούλου, 2021; Μπορμπόλη, 2021; Σεμεργέλης, 2020).

Οι επισκέπτες μπορούν μέσα από τα «Μονοπάτια του Πηλίου» να εξερευνήσουν τα ενδότερα του Πηλίου και των οικισμών του, είτε μέσω περιπάτων είτε μέσα από βόλτες με άλογα και να αποκτήσουν αυθεντικές βιωματικές εμπειρίες, όπως η πολιτισμική και η γαστρονομική αναζήτηση μέσα από την παρατήρηση ή και τη συμμετοχή στα ήθη και τα έθιμα κάθε χωριού, την γευσιγνωστική και οινογνωστική εξερεύνηση της κουζίνας των χωριών του Πηλίου, αλλά και την επίσκεψη σε μουσεία, που ασχολούνται με την λαογραφία, τη βιοτεχνία

και τον εν γένει πολιτισμό της περιοχής. Ακόμα και τους χειμερινούς μήνες οι επισκέπτες μπορούν να έρθουν σε επαφή με τη φύση και τα χειμερινά σπορ, όπως η ορεινή ποδηλασία, το σκι, η αναρρίχηση, το σνόουμπορντ, η ορειβασία, κ.α., καθώς στο Πήλιο υφίστανται ανάλογες υποδομές φιλοξενίας, ώστε να καλυφθεί η τουριστική ζήτηση, αλλά και υποδομές και υπηρεσίες ικανοποίησης των χειμερινών σπορ, όπως το χιονοδρομικό κέντρο, κ.λπ. (Χιωτοπούλου, 2021; Μπορμπόλη, 2021; Σεμεργέλης, 2020). Είναι σημαντικό, σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι το Πήλιο είναι προσβάσιμο οδικώς με το αστικό κέντρο του Βόλου και η οδική σύνδεση είναι αρκετά καλή και ευχάριστη, καθώς το φυσικό περιβάλλον του Πηλίου είναι εντυπωσιακό για τον επισκέπτη (discovergreece.com; enikos.gr., 2022; ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

Χαρακτηριστικά στοιχεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος αποτελούν το Μουσείο Ελιάς στην Άνω Γαντζέα,¹ όπου γίνεται ξενάγηση και διαφόρων ειδών εκδηλώσεις, το λαογραφικό Μουσείο Μηλεών, του οποίου ιδρυτής θεωρούνται ο Κώστας και η Ελένη – Φαίη Σταμάτη,² η βιβλιοθήκη των Μηλεών στην οποία αναφερθήκαμε αναλυτικά πιο πάνω,³ το Φάμπειο Μουσείο τέχνης, προς τιμή του εικαστικού Αθανάσιου Φάμπα,⁴ το Βυζαντινό Μουσείο Μακρυνίτσας,⁵ το Μουσείο Θεόφιλου, που στεγάζεται στο αρχοντικό Χατζηαναστάση ή οικία Κοντού στην Ανακασιά και φιλοξενεί τοιχογραφίες του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου,⁶ το Μουσείο Λιμναίου Πολιτισμού Κάρλας στα Κανάλια,⁷ το Κέντρο Ερευνας & Προστασίας της αυτοφυούς Ορχιδέας στην Κερασιά,⁸ το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Πορταριάς, που στεγάζεται στο αρχοντικό Ζούλια,⁹ το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας Πηλίου στη Μακρυνίτσα, που στεγάζεται στο αρχοντικό Τοπάλη,¹⁰ το Μουσείο Ραδιοφώνου «Αντώνης Ταβάνης» στο Λαύκο,¹¹ το Μουσείο του γλύπτη Νικόλα στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας¹² και

¹ <https://museumfinder.gr/listing/mouseio-elias-ladiou-piliou/>.

² <https://miliesmuseum.gr/>.

³ http://vivl-mileon.mag.sch.gr/hist01_GR.html.

⁴ <https://museumfinder.gr/listing/fabeio-mouseio/>.

⁵ <https://makrinitisamuseum.gr/index.php/el/>.

⁶ http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=16223.

⁷ <https://boebes-karla.gr/>.

⁸ <https://i91002.wixsite.com/orchids-pelion>.

⁹ <https://portaria-pelion-sn.com/mouseio-portarias/>.

¹⁰ <https://dimosvolos.gr/makrinitsa/?cat=38>.

¹¹ <https://museumfinder.gr/listing/mouseio-radiofonou-antonis-tavanis/>.

¹² https://aigiorgis-kentavros.blogspot.com/p/blog-page_35.html.

τέλος, το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρυνίτσας, όπου υλοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα για την υγεία, την αειφορία, τη λαϊκή αρχιτεκτονική, κ.α.¹³

Πόλος έλξης των επισκεπτών στο Πήλιο είναι και η λειτουργία του «Μουτζούρη», δηλαδή της παλιάς ατμομηχανής, με την οποία ο ταξιδιώτης μπορεί να ταξιδέψει από τα Άνω Λεχώνια στις Μηλιές σε μια ασύλληπτης ομορφιάς διαδρομή, η οποία έχει σχεδιαστεί από τον Εβαρίστο Ντε Κίρικο, που ήταν ο πατέρας του Τζόρτζιο ντε Κίρικο του γνωστού ζωγράφου.¹⁴ Επιπλέον, θα πρέπει να τονίσουμε ότι στις Μηλιές επίσης υπάρχει κεντρικός ναός των Ταξιαρχών με σπάνια εικονογράφηση, που απεικονίζει τον ζωδιακό κύκλο, ενώ ο ίδιος ναός παρουσιάζει και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, καθώς στη στέγη του έχουν ενσωματωθεί δώδεκα πιθάρια και το κέντρο του δαπέδου διατρέχεται από αυλάκι, στοιχεία, που μετατρέπουν τον ναό αυτό σε «ηχοληπτικό θαύμα».¹⁵

3.3. SWOT Analysis της περιοχής του Πηλίου.

Η ανάλυση SWOT στοχεύει στον εντοπισμό των πλεονεκτημάτων, των μειονεκτημάτων, των ευκαιριών και των απειλών μιας περιοχής, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση το Πήλιο, που φαίνονται στο εξωτερικό περιβάλλον της και σχετίζονται, στην προκείμενη περίπτωση, με την τουριστικής της. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται κατανοητή η υφιστάμενη κατάσταση του προορισμού και μπορεί να γίνει, έπειτα, εκτενής και αναλυτική εκτίμηση των περιθωρίων για βελτίωση και δράσεις, που θα συνδράμουν στην ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού στην περιοχή (Χρήστου, 1999).

3.3.1. Πλεονεκτήματα του Πηλίου ως προορισμού (Strengths).

Στα πλεονεκτήματα της περιοχής του Πηλίου θα πρέπει να αναφέρουμε το φυσικό κάλλος της περιοχής, που μπορεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον των επισκεπτών και τις τέσσερις εποχές του χρόνου, εφόσον συνδυάζει βουνό και θάλασσα. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο φυσικός πλούτος και η ομορφιά του φυσικού περιβάλλοντος είναι το πιο ισχυρό στοιχείο του προορισμού (Βασσάλου, 2021). Ακόμα, στην περιοχή επικρατεί μια ποικιλία κλιματολογικών

¹³ <http://kpe-makrin.mag.sch.gr/>.

¹⁴ <https://www.hellenictrain.gr/treno-toy-pilioy-mia-mythiki-diadromi>.

¹⁵ <https://www.iefimerida.gr/ellada/i-ekklisia-ton-taxiarhon-sto-pilio>.

συνθηκών, που ευνοούν την ανάπτυξη μορφών τουρισμού πέρα από τα 3S (Sea, Sun, Sand), όπως ο οικοτουρισμός/αγροτουρισμός, ο χειμερινός τουρισμός, ο χιονοδρομικός τουρισμός, κ.α. Το Πήλιο ευνοεί την ανάπτυξη διαφόρων μορφών αναψυχής και ψυχαγωγίας, που σχετίζονται με την ύπαιθρο, όπως η ιππασία στη φύση, η πεζοπορία, η αναρρίχηση, κ.α., δραστηριότητες, που μπορούν να γίνουν και συλλογικά, ώστε οι επισκέπτες να κοινωνικοποιούνται και να συμμετέχουν με ευκολία. Επιπλέον, οι δυνατότητες επίσκεψης σε πληθώρα ιστορικών και πολιτιστικών μνημείων, μουσείων και ενεργών πολιτιστικών δραστηριοτήτων, όπως το τρενάκι του Πηλίου επιτρέπουν στον επισκέπτη να έχει μια ευρεία γκάμα επιλογών, που μπορούν να συνδυάσουν τον φυσικό πλούτο με τον πολιτισμό και αποτελούν επιπλέον κίνητρα επίσκεψης στην περιοχή.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να αναφέρουμε εκ νέου την ύπαρξη μεγάλου αριθμού μονοπατιών, που μπορούν να αξιοποιηθούν όχι μόνο από τον απλό επισκέπτη, αλλά και για ειδικές μορφές τουρισμού, όπως ο περιπατητικός τουρισμός (Βασσάλου, 2021). Ένα ακόμα από τα πλεονεκτήματα του Πηλίου είναι το αξιόλογο και πολύ καλά οργανωμένο χιονοδρομικό κέντρο «Αγριόλευκες» στα Χάνια, που αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη χειμερινού τουρισμού και χιονοδρομικού τουρισμού. Η περιοχή δεν έχει μεγάλη δυναμικότητα σε κλίνες, γεγονός που ενισχύει τη δυνατότητα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού, ενώ υπάρχουν αρκετά καταλύματα στην περιοχή, τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες και τύπους, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται παλιά αρχοντικά με την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική της περιοχής. Η ποικιλία κατηγοριών καταλυμάτων βοηθά στην προσέλκυση τουριστών σε όλα τα οικονομικά επίπεδα και το ίδιο συμβαίνει και με τις επιχειρήσεις εστίασης.

Η ευρύτερη περιοχή του Πηλίου φημίζεται για την παραγωγή και διάθεση παραδοσιακών προϊόντων, όπως γλυκά του κουταλιού, μαρμελάδες, τουρσιά, κ.α., που επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να προμηθευτεί από τα διάφορα μαγαζιά σε όλα τα χωριά και τους οικισμούς. Η γαστρονομία της περιοχής μπορεί να εγείρει το ενδιαφέρον για γαστρονομικό τουρισμό, καθώς χρησιμοποιούνται ντόπια προϊόντα και υλικά. Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι η παραδοσιακή κουζίνα του Πηλίου επιλέγει τα υφιστάμενα υλικά και θεωρείται «κουζίνα των φτωχών» (*cucina povera*), με αποκορύφωμα τον «γαστρονομικό μύθο» των χωριών του Πηλίου, τα τσιτσίραυλα τουρσί, που είναι οι νέες κορυφές της αγριοφιστικιάς, που γίνονται τουρσί και

αποτελούν εξαιρετικό μεζέ για το τσίπουρο (Βασσάλου, 2021; Μολώνη & Σαρρή, 2022; Ψυχούλη, 2024).

Επιπλέον, ο βαθμός ικανοποίησης των τουριστών από τις υπηρεσίες, που του προσφέρονται στην περιοχή του Πηλίου θεωρείται αρκετά υψηλός, καθώς για το 2023 οι βαθμολογίες των ξενοδοχείων της περιοχής κυμάνθηκαν από 7 έως 9,6/10 (Προκοπίου, 2023), ενώ και η σχέση ποιότητας τιμής θεωρείται ικανοποιητική. Ακόμα, ο προορισμός έχει σημαντική φήμη και αναγνωρισιμότητα όχι μόνο εντός Ελλάδας, αλλά και διεθνώς και έχει αρκετή προβολή σε τουριστικά πρακτορεία, ενώ θεωρείται ένας ασφαλής και φιλόξενος προορισμός (ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

3.3.2. Αδυναμίες του Πηλίου ως προορισμού (Weaknesses).

Όπως και σε άλλες τουριστικές περιοχές της Ελλάδας, αλλά και διεθνώς το Πήλιο έχει έντονη εποχικότητα, καθώς η τουριστική ζήτηση αυξάνεται κάθετα για τους καλοκαιρινούς μήνες και κατά τη διάρκεια των εορτών των Χριστουγέννων, ενώ τις υπόλοιπες περιόδους η ζήτηση πέφτει κάθετα. Στις αδυναμίες του προορισμού μπορεί να ενταχθεί το γεγονός ότι δεν αξιοποιούνται οι εν γένει τουριστικοί πόροι της περιοχής, ώστε να ενδυναμωθούν και να καθιερωθούν περισσότερες μορφές τουρισμού. Παρόλο που οι φυσικοί και οι πολιτιστικοί πόροι του Πηλίου είναι άφθονοι και υπάρχει δράση και ενεργή συμμετοχή σε πολιτισμικές και αθλητικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες, η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής είναι αρκετά χαμηλή και ο ρυθμός ανάπτυξης των μορφών εναλλακτικού τουρισμού ακόμα πιο χαμηλός (ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

Σε αρκετές τουριστικές επιχειρήσεις δεν υπάρχει επαρκής κατάρτιση και εκπαίδευση στους εργαζόμενους, ενώ, χαμηλό θεωρείται και το επίπεδο στελέχωσης των τουριστικών φορέων της περιοχής, γεγονός, που δεν προωθεί την ανάπτυξη δραστηριοτήτων, που χρειάζονται υψηλού επιπέδου καταρτισμένο προσωπικό. Επιπλέον, μια ακόμα από τις αδυναμίες της περιοχής είναι η έλλειψη οργάνωσης στις υφιστάμενες υπαίθριες δραστηριότητες, ενώ ως προορισμός το Πήλιο θεωρείται από τους περισσότερους επισκέπτες ακριβός προορισμός. Ενώ, το Πήλιο θα μπορούσε να αποτελεί έναν ιδανικό προορισμό City Break εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης δεν υπάρχει επαρκής προώθηση από τους φορείς, ώστε να απορροφήσει μέρους του εισερχόμενου τουρισμού. Ακόμα, η σύντομη διάρκεια των

διανυκτερεύσεων των επισκεπτών στην περιοχή υποδεικνύει ότι σε αρκετές περιπτώσεις επιλέγεται ως δευτερεύον προορισμός (ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

Μια σημαντική αδυναμία της περιοχής είναι ότι σύμφωνα με τουριστικές κριτικές υπάρχουν σημαντικά ζητήματα προσβασιμότητας, όπως καταλύματα με πολλές σκάλες, έλλειψη ανελκυστήρων, κ.α., τα οποία μπορούν να δημιουργήσουν προβλήματα σε Άτομα με Αναπηρίες, σε ηλικιωμένα άτομα ή σε άτομα με μειωμένη κινητικότητα και να τα αποτρέψουν από την επιλογή του Πηλίου ως προορισμού (Προκοπίου, 2023).

3.3.3. Ευκαιρίες του Πηλίου ως προορισμού (Opportunities).

Στις ευκαιρίες του προορισμού μπορούν να συμπεριληφθούν οι υπαίθριες δραστηριότητες, όπως η αναρρίχηση, η πεζοπορία, η ορειβασία, κ.λπ., οι οποίες γίνονται συλλογικά και δίνουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη να κοινωνικοποιείται συμμετέχοντας σε αυτές. Στο πλαίσιο αυτών των δραστηριοτήτων η επιμελής χαρτογράφηση, η σήμανση και ο καθαρισμός του δικτύου των πηλιορείτικων μονοπατιών αναδεικνύει τους πλούσιους φυσικούς πόρους των οικισμών του Πηλίου, γεγονός που αποτελεί ένα από τα δυνατότερα πλεονεκτήματα του προορισμού και δημιουργεί μεγάλες ευκαιρίες για τουριστική ανάπτυξη. Επιπλέον η διατήρηση της πηλιορείτικης αρχιτεκτονικής και του παραδοσιακού χρώματος εν γένει μπορεί να προσελκύσει πλήθος επισκεπτών (ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

Ακόμα, στις ευκαιρίες εντάσσεται η ανάπτυξη του πολιτιστικού και του θρησκευτικού τουρισμού, καθώς η ανάδειξη και όπως είναι εύλογο, η συντήρηση των πολιτιστικών, θρησκευτικών και ιστορικών μνημείων, των μουσείων και των γεφυριών της περιοχής μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για την περαιτέρω ανάπτυξη πολιτιστικού και θρησκευτικού τουρισμού στο Πήλιο. Επιπρόσθετα, θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να δημιουργηθούν υποδομές και εγκαταστάσεις για να προωθηθεί η ανάπτυξη τουρισμού θαλασσίων αθλημάτων (ΙΝΣΕΤΕ, 2021). Η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία για την τουριστική ανάπτυξη του Πηλίου, καθώς η αύξηση των επισκεπτών με το διαδίκτυο μπορεί να αυξήσει το μερίδιο της τουριστικής αγοράς όχι μόνο στον εσωτερικό τουρισμό, αλλά και στο εξωτερικό με το άνοιγμα νέων αγορών, όπως οι ανατολικές χώρες, η Ρωσία, κ.α., ενώ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν influencers ή bloggers/vloggers για να προωθήσουν την περιοχή σε συγκεκριμένες ομάδες στόχους (ΙΝΣΕΤΕ, 2021). Επίσης, ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να

αποτελέσει μια σημαντική ευκαιρία διεύρυνσης της τουριστικής περιόδου, αύξηση του εσωτερικού τουρισμού, μείωση της εποχικότητας και αύξηση της απασχόλησης.

3.3.4. Απειλές του Πηλίου ως προορισμού (Threats).

Ως απειλές για το Πήλιο ως προορισμού θεωρούνται αρχικά η οικοκλιματική κρίση, που τα τελευταία χρόνια έχει περιορίσει σε μεγάλο βαθμό τις χιονοπτώσεις έχει βλάψει σε μεγάλο βαθμό τον τουρισμό χειμερινών σπορ, που χρειάζονται χιόνι, όπως οι χιονοδρομίες, το σνόουμπορντ κ.α. Στο πλαίσιο των κρίσεων, η οικονομική κρίση αποτρέπει τον εσωτερικό τουρισμό και ιδιαίτερα όταν ο συγκεκριμένος προορισμός θεωρείται «ακριβός» σε σχέση με άλλους κοντινούς προορισμούς, που θεωρούνται πιο οικονομικοί, όπως ο διπλανός νομός Λάρισας. Επιπλέον, μετά την υγειονομική κρίση COVID-19, τα αυστηρά υγειονομικά πρωτόκολλα αυξάνουν περαιτέρω το κόστος, ενώ οι πλείστοι επισκέπτες απαιτούν να τηρούνται, δεν είναι, όμως, διατεθειμένοι να επιβαρυνθούν του κόστους αυτού (ΙΝΣΕΤΕ, 2021). Σε αρκετούς οικισμούς και χωριά το οδικό δίκτυο είναι προβληματικό, καθώς υπάρχουν αρκετά στενοί δρόμοι για μεγάλα οχήματα, όπως τα λεωφορεία, που είναι το κατ' εξοχή μέσο μεταφοράς του εκπαιδευτικού τουρισμού για τον εν λόγω προορισμό. Επιπλέον, όταν τα οχήματα αυτά φτάσουν στους οικισμούς δεν υπάρχουν σημεία στάθμευσης, χώροι αναστροφής ή ακόμα και σημεία εξόδου για τόσο μεγάλα οχήματα γεγονός, που καθιστά τις διαδρομές αυτές επικίνδυνες για τους επισκέπτες, ενώ σε κάποια σημεία οι δρόμοι είναι επικίνδυνοι για κατολισθήσεις (ΙΝΣΕΤΕ, 2021).

Ακόμα, οι νέοι δεν έχουν κίνητρα να παραμείνουν μόνιμα στον τόπο καταγωγής τους, ώστε να συμβάλλουν στην τουριστική ανάπτυξή του, ενώ δεν υπάρχει επίσημο ολοκληρωμένο πρόγραμμα ανάπτυξης και προβολής του προορισμού από αρμόδιους φορείς. Επιπλέον δεν υπάρχουν συγκεκριμένες στρατηγικές βιώσιμης ανάπτυξης και διαχείρισης του τουρισμού και του φυσικού περιβάλλοντος, γεγονός που μπορεί σταδιακά να υποβαθμίσει την περιοχή και τις υπηρεσίες, που παρέχονται στους επισκέπτες. Σε αυτό συμβάλλει επίσης αρνητικά η έλλειψη τουριστικής συνείδησης από τους εμπλεκόμενους στον τουρισμό, η έλλειψη τεχνογνωσίας και σύγχρονων μεθόδων οργάνωσης και διοίκησης των τουριστικών επιχειρήσεων της περιοχής από εκπαιδευμένα στελέχη. Επιπρόσθετα, δεν υπάρχει επαρκής διαφήμιση και προβολή των τουριστικών και πολιτιστικών πόρων του Πηλίου, ενώ, ταυτόχρονα, έχουν εμφανιστεί

ανταγωνιστικοί προορισμοί, που προσφέρουν παρόμοια τουριστικά προϊόντα, όπως τα χωριά του Ολύμπου στον νομό Λάρισας.

Πίνακας 3: SWOT Analysis. Σύνταξη – Δημιουργία: Στέλλα Πλιάκα.

3.4. Υπερτουρισμός και φέρουσα ικανότητα του νομού Μαγνησίας.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να καθορίσουμε βάσει τύπου τη φέρουσα ικανότητα του νομού Μαγνησίας και να ορίσουμε τα αποτελέσματα, που θα προκύψουν σε περίπτωση, που η τουριστική ανάπτυξη υπερβεί τα όρια της φέρουσας ικανότητας και θα πρέπει να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο του υπερτουρισμού. Σύμφωνα με τον Pearce (1987) ο τύπος, που θα χρησιμοποιηθεί για να υπολογιστεί η «φέρουσα ικανότητα» μιας περιοχής είναι ο παρακάτω:

$$\text{Δείκτης Τουριστικής Λειτουργίας (ΔΤΛ)} = \frac{K \text{ λίνες}}{\text{Πληθυσμός}} \times 100$$

Παρόλο που η περιοχή μελέτης μας είναι το Πήλιο δεν βρέθηκαν επίσημα στοιχεία αποκλειστικά για την περιοχή του Πηλίου, καθώς τα χωριά και οι οικισμοί του Πηλίου είναι διάσπαρτοι σε όλο τον ορεινό όγκο και τα επίσημα στοιχεία του ΙΝΣΕΤΕ (2022) αναφέρονται σε ολόκληρη την Περιφέρεια Μαγνησίας. Έτσι, εφόσον για το 2021 το πλήθος των κλινών ανέρχεται στις 9.208 και ο πληθυσμός από την απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ (2023) ανέρχεται στις 177.448 άτομα μόνιμου πληθυσμού τότε το αποτέλεσμα της εξίσωσης θα είναι:

$$\text{Δείκτης Τουριστικής Λειτουργίας (ΔΤΛ)} = \frac{9.208}{177.448} \times 100 = 5,18$$

Σύμφωνα με την κατάταξη του Pearce (1987), που παρατίθεται στον παρακάτω πίνακα (Πίν.4) η φέρουσα ικανότητα του νομού Μαγνησίας θεωρείται μικρή.

Πίνακας 4: Μέγεθος φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής. Πηγή: Pearce, 1987: 26 – 30. Επεξεργασία: Στέλλα Πλιάκα.

Μέγεθος «φέρουσας ικανότητας»	Κλίμακα Pearce (1987)
$\Delta T \Lambda > 500 \rightarrow$	«Υπερβολική Τουριστική Ανάπτυξη»
$100 \leq \Delta T \Lambda \leq 500 \rightarrow$	«Μεγάλη – Σχεδόν Αποκλειστική Τουριστική Ανάπτυξη»
$40 \leq \Delta T \Lambda \leq 100 \rightarrow$	«Κύρια Ανάπτυξη του Τουρισμού σε Σχέση με Άλλους Τομείς»
$10 \leq \Delta T \Lambda \leq 40 \rightarrow$	«Σημαντική Τουριστική Ανάπτυξη αλλά όχι Κύρια σε Σχέση με Άλλους Τομείς»
$4 \leq \Delta T \Lambda \leq 10 \rightarrow$	«Μικρή Τουριστική Ανάπτυξη»

--	--

Επομένως, το μέγεθος της «φέρουσας ικανότητας» της Περιφέρειας Μαγνησίας δεν φαίνεται να είναι τέτοιο, ώστε να είναι ανησυχητικό. Αντίθετα, ίσως θα ήταν δόκιμο να ληφθούν μέτρα ενίσχυσης της τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής.

Κεφάλαιο 4°. Αποτελέσματα έρευνας.

4.1 Ερωτηματολόγια.

Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο δομήθηκε μέσα από την επιτόπια έρευνα στην περιοχή του Πηλίου, η οποία δημιούργησε εύλογα ερωτήματα για την περιοχή, την ανάπτυξη, τη βιωσιμότητα της τουριστικής ανάπτυξης, τον ρόλο που θα μπορούσε να έχει ο εκπαιδευτικός τουρισμός σε αυτού του είδους την τουριστική ανάπτυξη σε αυτή την περιοχή, τις δυνατότητες της περιοχής και τις απόψεις των υφιστάμενων επαγγελματιών, για τα παραπάνω ζητήματα. Το ερωτηματολόγιο χωρίστηκε σε δύο τμήματα, με το πρώτο να είναι σύντομο, εφόσον περιέχει μόνο έξι ερωτήσεις με δημογραφικό χαρακτήρα, ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει δεκαέξι ερωτήσεις για τα χαρακτηριστικά του Πηλίου και τη βιωσιμότητα του τουρισμού της περιοχής.

Στο πρώτο μέρος οι ερωτήσεις αφορούσαν στο φύλο, ώστε να γίνει διακριτό το αν υφίσταται ισότητα των δύο φύλων σε τέτοιου είδους επαγγέλματα. Η δεύτερη ερώτηση αφορούσε στην ηλικιακή ομάδα, στην οποία ανήκε κάθε ερωτώμενος, ώστε να γίνει κατανοητό το εύρος των ηλικιών, που κατέχει τις συγκεκριμένες απόψεις και εμπειρίες. Ακόμα στην τρίτη ερώτηση διευκρινίζεται το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων, το οποίο μπορεί να βοηθήσει περισσότερο στη συγκεκριμενοποίηση των απαντήσεων, ενώ, στην τέταρτη ερώτηση διαπιστώνεται αν εκφράζουν την άποψη του ιδιοκτήτη ή του εργαζόμενου στην επιχείρηση, που εργάζονται. Τέλος, στα δημογραφικά στοιχεία καταγράφεται στην ερώτηση πέντε το είδος της επιχείρησης και στην έκτη ερώτηση γίνεται αναφορά στον ρόλο του κάθε συμμετέχοντα στην επιχείρηση αυτή (Παράρτημα II και Παράρτημα III).

Στη συνέχεια, στο δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου υπήρχαν δεκαέξι ερωτήσεις για τα χαρακτηριστικά του Πηλίου και τη βιωσιμότητα του τουρισμού σε αυτό. Η έβδομη και η όγδοη ερώτηση του ερωτηματολογίου αποτελούν η μία καθρέπτη της άλλης και στοχεύουν στην προβολή των προτερημάτων και των μειονεκτημάτων του Πηλίου, ενώ η ένατη και η δέκατη ερώτηση αφορούν στην αναγνώριση και την καταγραφή των φυσικών και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της περιοχής, αντίστοιχα. Οι επόμενες ερωτήσεις του

ερωτηματολογίου σχετίζονται περισσότερο με τη «βιώσιμη ανάπτυξη» του εν λόγω προορισμού ξεκινώντας με την ενδέκατη ερώτηση, η οποία βολιδοσκοπεί τη γνώση των συμμετεχόντων, για τον συγκεκριμένο όρο, ενώ η ενδέκατη ερώτηση αναζητά τη γνώμη των επαγγελματιών, για το αν μπορεί η περιοχή του Πηλίου να είναι τουριστικά βιώσιμη και η δέκατη τρίτη ερώτηση αναζητά τα ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά της περιοχής σε σχέση με άλλους προορισμούς. Στη συνέχεια, η δέκατη τέταρτη ερώτηση αφορά στο αν οι επιχειρήσεις, όπου εργάζονται οι συμμετέχοντες λειτουργούν καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς, ενώ η δέκατη πέμπτη ερώτηση αναζητά το πώς σχετίζονται οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις με τη βιώσιμη ανάπτυξη (Παράρτημα II και Παράρτημα III).

Οι επόμενες ερωτήσεις σχετίζονται με τον εκπαιδευτικό τουρισμό και τις εκπαιδευτικές εκδρομές, έτσι, η δέκατη έκτη ερώτηση αφορά στη γνώμη των συμμετεχόντων για τις εκπαιδευτικές εκδρομές, η δέκατη έβδομη ερώτηση αναζητά το αν οι εκπαιδευτικές εκδρομές ενισχύουν τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων, που εργάζονται οι ερωτώμενοι. Ακολούθως, η δέκατη όγδοη ερώτηση αναζητά το επίπεδο βοήθειας της τοπικής κοινότητας ως προς τη βιωσιμότητα των τοπικών επιχειρήσεων και η δέκατη ένατη ερώτηση αφορά στις κινήσεις, που πρέπει να γίνουν, ώστε να ενισχυθεί η βιωσιμότητα της εν λόγω περιοχής. Ακόμα, στην ερώτηση είκοσι αναζητήθηκαν απαντήσεις για το αν οι εκπαιδευτικές εκδρομές και κατ' επέκταση ο εκπαιδευτικός τουρισμός βοηθούν αειφορικά την περιοχή, που επισκέπτονται και πιο εξειδικευμένα στην ερώτηση είκοσι ένα αν βοηθούν τη βιωσιμότητα του Πηλίου. Τέλος, στην εικοστή δεύτερη ερώτηση τίθεται το ζήτημα για το αν η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη παίζει ρόλο στην περιβαλλοντική εκπαίδευση, ενώ η εικοστή τρίτη ερώτηση, που είναι και η τελευταία του ερωτηματολογίου, αναζητά τη γνώμη των συμμετεχόντων για το αν οι επισκέπτες του Πηλίου είναι ευαισθητοποιημένοι σε σχέση με τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη (Παράρτημα II και Παράρτημα III).

Πέρα από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου από τις συνεντεύξεις προέκυψαν και άλλα ζητήματα, που απασχολούν τους συμμετέχοντες, τα οποία μας έδωσαν αρκετό υλικό για προβληματισμό και πολλές πληροφορίες για τη βιωσιμότητα της περιοχής. Θα αναφερθούμε στο συγκεκριμένο υλικό, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί σε μεταγενέστερη έρευνα. Αρχικά, τέθηκε το θέμα της έλλειψης της θεσμικής στήριξης, της έλλειψης τουριστικών πολιτικών και στρατηγικών, έλλειψη branding και υποδομών. Το δεύτερο ζήτημα, που τέθηκε ήταν οι περιβαλλοντικές απειλές, λόγω της υλοτομίας, των αιολικών

πάρκων, των φυτοφαρμάκων, κ.α. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο παίζει για την τουριστική βιωσιμότητα του Πηλίου ο ψηφιακός μετασχηματισμός, τα δίκτυα συνεργασίας και οι έλλειψη εργατικών χεριών και προσωπικού. Ακόμα, οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στην έλλειψη τουριστικής εκπαίδευσης των επισκεπτών, την έλλειψη πιστοποιήσεων των διαδρομών/μονοπατιών, την έλλειψη ήπιων υποδομών, αλλά και τη μη αξιοποίηση των πλούσιων πολιτιστικών και θρησκευτικών πόρων του Πηλίου, ενώ σημαντικό ρόλο στην αειφορία της περιοχής μπορεί να παίζει και η κυκλικότητα των πόρων με την αξιοποίηση του γκρίζου νερού, των αποβλήτων των προϊόντων, όπως ο ελαιοπυρήνας, κ.α. Τέλος, όλοι οι ερωτηθέντες αναφέρθηκαν στο προφίλ των επισκεπτών των επιχειρήσεών τους, το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις σχετίζεται με τον εκπαιδευτικό τουρισμό σε μεγάλο βαθμό (Παράρτημα IV).

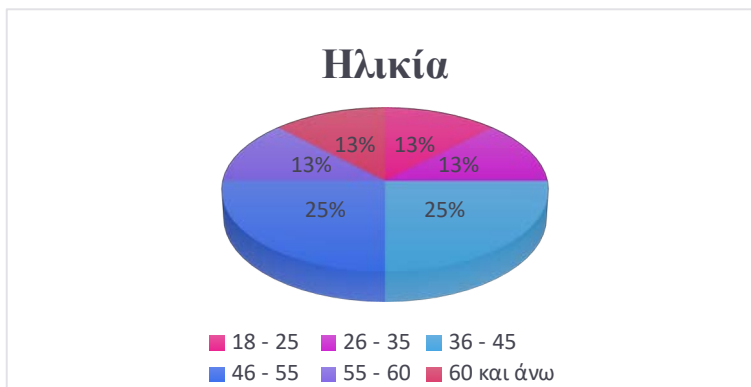
4.2 Παρουσίαση και ανάλυση δημογραφικών στοιχείων.

Ερώτηση 1^η: Φύλο.

Στις οκτώ συνεντεύξεις, που δόθηκαν στην ερευνήτρια, οι επτά συμμετέχοντες ήταν άνδρες και η μία μόλις γυναίκα. Παρατηρείται, λοιπόν, μεγάλη απόκλιση μεταξύ των δύο φύλων και ανισότητα, καθώς οι πλείστοι ιδιοκτήτες/εργαζόμενοι σε τέτοιου είδους επιχειρήσεις φαίνεται να είναι άνδρες.

Ερώτηση 2^η: Ηλικία.

Η διάχυση των ηλικιών ποικίλει και καλύπτει όλες τις προτεινόμενες ηλικιακές ομάδες του ερωτηματολογίου, γεγονός το οποίο προβάλλει τις απόψεις όλων των γενεών, που εργάζονται σε αυτόν τον τομέα.

Ερώτηση 3^η: Επίπεδο εκπαίδευσης.

Από τη συγκεκριμένη απάντηση κατανοείται το υψηλό επίπεδο εργαζόμενων και ιδιοκτητών των εν λόγω επιχειρήσεων, καθώς οι έξι από τους οκτώ είναι απόφοιτοι Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, ενώ οι δύο αποτελούν αποφοίτους Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Αυτό αποδεικνύει ότι το επίπεδο των τουριστικών επιχειρήσεων στο Πήλιο είναι ιδιαίτερα υψηλό και οι απόψεις, των συμμετεχόντων, που καταγράφονται εκφράζουν τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα και δημιουργούν πιο συγκεκριμένα αποτελέσματα.

Ερώτηση 4^η: Ρόλος στην επιχείρηση.

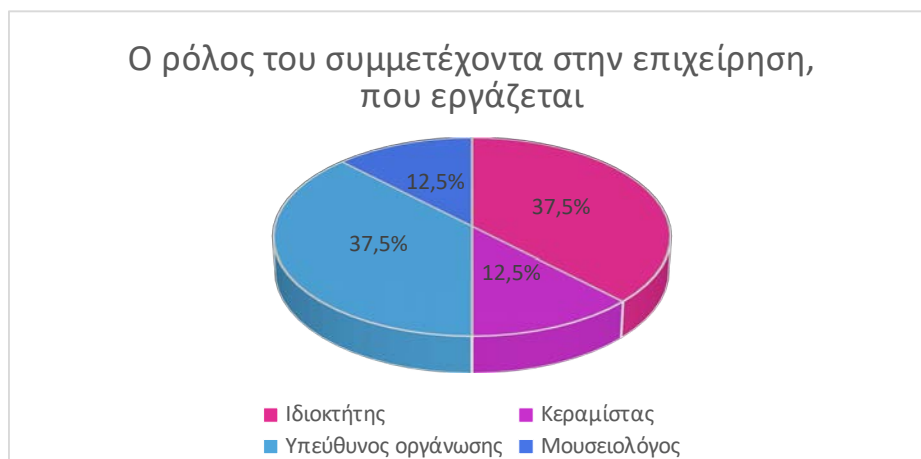
Από τους οκτώ ερωτηθέντες οι πέντε είναι ιδιοκτήτες, με τους δύο από αυτούς να είναι συνέταιροι και συνολικά αντιπροσωπεύουν το 62%, ενώ οι τρεις είναι εργαζόμενοι και αντιπροσωπεύουν το 38% των συμμετεχόντων.

Ερώτηση 5^η: Είδος επιχείρησης.

πέμπτη ερώτηση αφορά στο είδος της επιχείρησης, της οποίας είναι ιδιοκτήτες ή εργαζόμενοι οι συμμετέχοντες. Εκτός από τους δύο συνεταίρους, που αποτελούν το 25% των ερωτηθέντων, οι υπόλοιποι εργαζόμενοι και ιδιοκτήτες είναι μοναδικές επιχειρήσεις στην έρευνα. Τέσσερις από τις επιχειρήσεις αυτές αφορούν τον αγροτουριστικό τομέα, ενώ οι υπόλοιπες τρεις είναι μουσεία, κέντρο έρευνας και κέντρο δραστηριοτήτων.

Ερώτηση 6^η: Ο ρόλος του συμμετέχοντα στην επιχείρηση, που εργάζεται.

Από την έκτη ερώτηση συμπεραίνουμε ότι οι τρεις από τους οκτώ ερωτηθέντες, δηλαδή το 37,5% έχουν τον ρόλο του ιδιοκτήτη της επιχείρησης, ενώ το ίδιο ποσοστό κατέχουν και οι υπεύθυνοι των επιχειρήσεων αυτών. Δύο μόνο από τους συμμετέχοντες έχουν ειδικότητες, Μουσειολόγος και Κεραμίστας αντίστοιχα.

4.3 Παρουσίαση και ανάλυση συνεντεύξεων.

Οι συνεντεύξεις, ουσιαστικά, ξεκινούν στο Β' μέρος του ερωτηματολογίου, καθώς οι πρώτες έξι ερωτήσεις του Α' μέρους του ερωτηματολογίου αποτελούν τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων, προκειμένου να καθοριστούν τα ορισμένα από τα χαρακτηριστικά τους. Η έβδομη ερώτηση του ερωτηματολογίου αφορά στα πιο σημαντικά προτερήματα της περιοχής του Πηλίου. Αυτή η ερώτηση απαντήθηκε από το σύνολο των ερωτηθέντων και υπήρξαν πολλές κοινές απαντήσεις επί του συγκεκριμένου θέματος. Ο φυσικός ο πολιτιστικός και ο γαστρονομικός πλούτος της περιοχής αποτέλεσαν τις πιο συχνές απαντήσεις, όμως σημαντικό μέρος των απαντήσεων είχαν οι βιωματικές εμπειρίες, που μπορεί να αποκτήσει ο επισκέπτης στο Πήλιο, καθώς και έντονη αναφορά στην ομορφιά των παραλιών, οι οποίες εντάσσονται, φυσικά, στους φυσικούς πόρους. Ανάλογα με τις γνώσεις κάθε συμμετέχοντα έγιναν περισσότερο ή λιγότερο πλούσιες περιγραφές του φυσικού περιβάλλοντος και των πολιτιστικών πόρων της περιοχής, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά σε επόμενες ερωτήσεις.

Η όγδοη ερώτηση, που αφορά στα μειονεκτήματα του Πηλίου, τα οποία μπορούν να σταθούν τροχοπέδη στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξή τους, έχει απαντηθεί και αυτή από όλους τους συμμετέχοντες, όμως, δεν έχουν όλοι την ίδια άποψη για το ποια είναι αυτά. Έτσι, αναφέρεται η γραφειοκρατία, που εμποδίζει ή καθυστερεί τις επιχειρήσεις να αναπτυχθούν, η φυγή των νέων από τα χωριά και η ερήμωση της υπαίθρου, που έχει σαν αποτέλεσμα την έλλειψη ντόπιων εργαζόμενων. Ακόμα, κάποιοι από τους συμμετέχοντες ανέφεραν την έλλειψη κρατικών στρατηγικών για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος του, αλλά και την έλλειψη συνεργασίας των ιδιωτών μεταξύ τους, καθώς και με τους δημόσιους φορείς. Επιπλέον, αναφέρονται οι ανεκμετάλλευτοι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι, εφόσον αρκετές περιοχές θεωρούνται «ανεξερεύνητες», ο κλειστός χαρακτήρας των κατοίκων του Πηλίου, εγκατάλειψη των εθίμων και των ηθών, προς χάρη του κέρδους, καταστροφή φυσικών πόρων εξαιτίας της δόμησης και του υπερτουρισμού σε συγκεκριμένες περιόδους του χρόνου.

Η ένατη ερώτηση απαντήθηκε από τους περισσότερους από τους ερωτώμενους και αναζητά τα φυσικά χαρακτηριστικά του Πηλίου, όπου οι συμμετέχοντες αναφέρονται στη βιοποικιλότητα, στα όμορφα τοπία και τις απαράμιλλου κάλλους παραλίες, τα δάση, τα

τρεχούμενα νερά και τα μονοπάτια. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός, ότι δεν υπήρξε κανένα αρνητικό σχόλιο για τους φυσικούς πόρους της περιοχής. Αντίστοιχα, η δέκατη ερώτηση απαντήθηκε και αυτή από τους περισσότερους συμμετέχοντες και αποκαλύπτει ότι το Πήλιο έχει πλούσιους πολιτιστικούς πόρους και αφορούν τη μυθολογία, καθώς, όπως αναφέραμε στο υποκεφάλαιο 2.3, γίνονται αναφορές για την περιοχή σε πολλά αρχαία κείμενα. Επιπλέον, στο Πήλιο υπάρχουν πολλά ιστορικά και θρησκευτικά μνημεία και ιδιαίτερα από τη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή περίοδο, ενώ, τα ήθη και τα έθιμα του συνδέονται άμεσα με το αγροτικό και το θρησκευτικό στοιχείο. Ένα ακόμα πολιτιστικό στοιχείο, που αναφέρεται από τους περισσότερους από τους ερωτηθέντες είναι η γαστρονομία της περιοχής, η οποία χρησιμοποιεί τοπικά προϊόντα, όπως φρούτα, λαχανικά, τυροκομικά, μέλι, λάδι, κρασί και λουκάνικα, που παράγονται στην περιοχή, καθώς και βρώσιμα στοιχεία, όπως μανιτάρια, κάστανα, άγρια χόρτα, τσιτσιράβλα, κ.α., που συλλέγονται από τα δάση ή άλλα σημεία της περιοχής. Η γνώση του όρου βιώσιμη ανάπτυξη είναι το ζητούμενο της ενδέκατης ερώτησης και αναφέρεται από τους έξι από τους οκτώ ερωτηθέντες. Παρόλα αυτά εκφέρεται και η άποψη από έναν από αυτούς ότι στην πραγματικότητα ελάχιστοι γνωρίζουν την πραγματική έννοια του όρου. Γενικότερα, οι περισσότεροι συμμετέχοντες θεωρούν ότι η βιώσιμη ανάπτυξη στηρίζεται στην προστασία του περιβάλλοντος, την κοινωνική και την οικονομική ανάπτυξη, χωρίς να αλλοιώνεται ο χαρακτήρας της περιοχής και της κοινωνίας του τόπου υποδοχής.

Η δωδέκατη ερώτηση διερευνά το αν το Πήλιο μπορεί να γίνει τουριστικά βιώσιμο και την απάντησαν οι έξι από τους οκτώ, όπως και την προηγούμενη ερώτηση. Οι περισσότεροι θεωρούν ότι υφίσταται βιώσιμη ανάπτυξη στην περιοχή, όμως θα μπορούσε να υπάρχει περισσότερη, όπως η μείωση της χρήσης μηχανοκίνητων οχημάτων εντός των οικισμών, να διατηρήσουν οι οικισμοί το παραδοσιακό τους ύφος, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το χωριό της Μακρινίτσας, στο οποίο δεν κυκλοφορούν αυτοκίνητα. Ακόμα, ένας από τους ερωτηθέντες τονίζει ότι η βιώσιμη ανάπτυξη δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως εργαλείο μάρκετινγκ, προκειμένου να αυξηθούν οι πωλήσεις, αλλά θα πρέπει να διέπει τη φιλοσοφία κάθε επιχείρησης, ώστε να γίνεται με ορθό τρόπο και να έχει μετρήσιμα αποτελέσματα. Επίσης, αναφέρεται ότι η βιώσιμη ανάπτυξη στην περιοχή του Πηλίου παρεμποδίζεται σημαντικά από τη γραφειοκρατία, που προέρχεται από του Προεδρικό Διάταγμα του 1980, που ορίζει τους οικισμούς του Πηλίου ως παραδοσιακούς, γεγονός, που δυσχεραίνει την

έκδοση αδειών δόμησης και διαφοροποιήσεων (Π.Δ. 6-4-1980/1980 - ΦΕΚ Δ 374/04.07.1980).

Η δέκατη τρίτη ερώτηση απαντήθηκε μόνο από τρεις από τους ερωτώμενους και αναφέρεται στα ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά του Πηλίου σε σχέση με άλλους κοντινούς προορισμούς. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά, που προβάλλουν οι συμμετέχοντες είναι το φυσικό περιβάλλον, ο συνδυασμός βουνού και θάλασσας σε πολύ κοντινές αποστάσεις, οι δραστηριότητες, που μπορούν να αναπτυχθούν στη φύση (π.χ. περιπατητικός τουρισμός, ιππασία στη φύση, κ.α.), η βιοποικιλότητα, οι πολιτιστικοί πόροι και τα τοπικά προϊόντα. Η δέκατη τέταρτη ερώτηση αφορά στο εάν οι επιχειρήσεις των συμμετεχόντων λειτουργούν όλο τον χρόνο ή όχι και η απάντηση ήταν θετική για όλες τις επιχειρήσεις, οι οποίες είναι ανοιχτές και επισκέψιμες καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς. Η δέκατη πέμπτη ερώτηση αναζητά τη συσχέτιση των επιχειρήσεων των συμμετεχόντων με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Σε αυτή την ερώτηση παρόλο, που σχεδόν όλες οι επιχειρήσεις, εκτός από μία, συσχετίζονται με τη βιώσιμη ανάπτυξη, λήφθηκαν διαφορετικές απαντήσεις εξαιτίας της διαφορετικότητας του είδους των δραστηριοτήτων κάθε επιχείρησης.

Έτσι, υπάρχουν επιχειρήσεις, που χρησιμοποιούν βιολογική καλλιέργεια και περμακουλτούρα στην αγροτική τους παραγωγή και διαδικασίες φιλικές προς το περιβάλλον για την εμφιάλωση ή τη συσκευασία των προϊόντων τους, ενώ φροντίζουν και για την ανακύκλωση των αποβλήτων τους, όπως λίπανση των χωραφιών με κομπόστ από τα φυτικά απόβλητα ή κοπριά από τα ζωικά απόβλητα, καθαρισμός των χωραφιών μέσω των ζώων, βιοενέργεια από τα ελαιοπύρρηνα, παροχή των φύλλων της ελιάς για ζωοτροφή, καθώς το άζωτο των φύλλων είναι βλαβερό για τα δέντρα. Υπάρχουν επιχειρήσεις, που αναζητούν και προστατεύουν σπάνια είδη, όπως τα είδη αυτοφυούς ορχιδέας του Βορείου Πηλίου και επιχειρήσεις, που προμηθεύουν ή προμηθεύονται πρώτες ύλες από τοπικούς παραγωγούς, απορρίπτοντας τα βιομηχανοποιημένα είδη. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις, που σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή και τη διατροφή φροντίζουν να χρησιμοποιούν μόνο τα είδη, που παράγονται στην εποχή τους, χωρίς να παραβιάζουν την εποχικότητα. Ακόμα, η παραγωγή κάποιων από τις επιχειρήσεις είτε έχει επιστρέψει στις παλαιές μεθόδους παραγωγής, όπως η παρασκευή φυσικών κρασιών (artisanal) είτε η παραγωγή βιολογικού ελαιόλαδου, που γίνεται με ψυχρή έκθλιψη και τα απόβλητά του γίνονται βιοαέριο.

Η δέκατη έκτη ερώτηση διερευνά τη γνώμη των συμμετεχόντων για τις εκπαιδευτικές εκδρομές και απαντήθηκε από όλους τους συμμετέχοντες. Οι απόψεις για τις εκπαιδευτικές εκδρομές κινούνται γύρω από δύο πόλους, οι μεν θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικές εκδρομές λειτουργούν ως ενίσχυσης για την οικονομική ανάπτυξη της επιχείρησης και οι δε ότι χρησιμεύουν ως μηχανισμός εκπαίδευσης για τους επισκέπτες, οι οποίοι μαθαίνουν με βιωματικό τρόπο πράγματα, που δεν εντάσσονται στην κλασική εκπαίδευση, όπως η γαστρονομία, η γευσιγνωσία κρασιού και ελαιόλαδου, η αναγνώριση λαχανικών, φρούτων, βοτάνων λουλουδιών και ζώων. Όλα τα παραπάνω δεν εντάσσονται στο σύγχρονο αστικό τοπίο και αυτό έχει σαν συνέπεια να είναι γνωστά στους μαθητές μόνο μέσα από τη στείρα γνώση της σχολικής αίθουσας ή των βιβλίων. Η επαφή με την πραγματική γνώση, όπως η επαφή με ένα ζώο ή η δημιουργία ενός φαγητού ή η κατανόηση της διαδικασίας της παραγωγής δημιουργεί βιωματική αντιμετώπιση των γνώσεων, οι οποίες αφομοιώνονται πιο εύκολα.

Η γνώμη των ερωτηθέντων για το αν οι εκπαιδευτικές εκδρομές μπορούν να λειτουργήσουν ενισχυτικά ως προς τη βιωσιμότητα της επιχείρησής τους είναι το θέμα της δέκατης έβδομης ερώτησης, η οποία απαντήθηκε από όλους τους συμμετέχοντες. Σε αυτή την ερώτηση, οι απόψεις είναι διχασμένες, παρόλα αυτά οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικές εκδρομές ενισχύουν τη βιωσιμότητα της επιχείρησής τους, ενώ ακούγεται και η άποψη ότι δεν θα έπρεπε να είναι αυτός ο ρόλος μιας εκπαιδευτικής εκδρομής, αλλά θα έπρεπε να στοχεύει στην απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερο βιωματικών εμπειριών και ωφελημάτων για τους συμμετεχόντων σε αυτές. Στη συνέχεια, στη δέκατη όγδοη ερώτηση, η οποία απαντήθηκε σχεδόν από το σύνολο των ερωτηθέντων, πλην ενός, αναζητήθηκε η παροχή βοήθειας των τοπικών κοινοτήτων στη βιωσιμότητα των τοπικών επιχειρήσεων. Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες απάντησαν ότι από τις τοπικές κοινότητες είτε υπάρχει μικρή στήριξη σε επίπεδο επισκέψεων είτε αντιμετωπίζουν την πλήρη αδιαφορία ή στην καλύτερη περίπτωση υπάρχει μικρή αλληλεπίδραση με την τοπική κοινότητα.

Η δέκατη ένατη ερώτηση, η οποία απαντήθηκε από τους επτά εκ των οκτώ ερωτηθέντων διερευνά τις απόψεις τους, για τις πρακτικές, που πρέπει να εφαρμοστούν στην περιοχή και κατ' επέκταση στις επιχειρήσεις, προκειμένου να ενισχυθεί η βιωσιμότητά τους. Γίνεται αναφορά σε ορισμένους πολιτιστικούς συλλόγους, που μάχονται για τη

διατήρηση του τόπου των εθίμων και του περιβάλλοντος, όμως η προστασία του περιβάλλοντος και η διατήρηση του φυσικού κάλλους της περιοχής είναι στο επίκεντρο των περισσότερων απαντήσεων. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες αναφέρονται στη διαχείριση των νερών της περιοχής, να αποφευχθεί η δόμηση μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων, που θα διαταράζουν τη βιοποικιλότητα, θα δημιουργήσουν θέματα υπερτουρισμού. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να είναι κατάλληλα προετοιμασμένες για να αντιμετωπίζουν ακραία καιρικά φαινόμενα και καταστάσεις, ώστε οι επιχειρήσεις αυτές να είναι ανθεκτικές και βιώσιμες.

Ακόμα, οι ερωτηθέντες προτείνουν τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων, προκειμένου να έχουν μηδενικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, αλλά και τη διατήρηση της πηλιορείτικης αρχιτεκτονικής, χωρίς τα εμπόδια της εξέλιξης εξαιτίας αυτού του παράγοντα. Πιο συγκεκριμένα, να μην παρεμποδίζεται η εγκατάσταση για παράδειγμα ενός φωτοβολταϊκού, που θα έχει θετική επίδραση στο περιβάλλον, για να μην αλλοιωθεί η αρχιτεκτονική, αλλά να προσαρμοστεί και να ενσωματωθεί η τεχνολογία στο περιβάλλον. Επιπλέον, είναι σημαντικό κατά τους ερωτηθέντες να προβάλλονται και να προωθούνται τα τοπικά προϊόντα και οι δραστηριότητες, ώστε να διατηρείται η παράδοση και το χρώμα της περιοχής. Τέλος, αυτό που προτείνουν αρκετοί από τους συμμετέχοντες είναι η εκπαίδευση επισκεπτών, επαγγελματιών και φορέων, ώστε να επιτευχθεί η βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής στο μέλλον.

Η ερώτηση είκοσι αναζητά την άποψη των επαγγελματιών του Πηλίου για το αν οι εκπαιδευτικές εκδρομές βοηθούν αειφορικά την περιοχή και τις επιχειρήσεις, που επισκέπτονται. Η συγκεκριμένη ερώτηση απαντήθηκε από όλους, όμως, οι απόψεις επί του θέματος διίστανται, καθώς κάποιοι από τους ερωτηθέντες θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικές εκδρομές βοηθάνε κυρίως στην οικονομική βιωσιμότητα μιας επιχείρησης, ενώ υπάρχουν και απαντήσεις ότι βοηθούν λίγο ή και καθόλου. Η εικοστή πρώτη ερώτηση αφορά στο αν ο εκπαιδευτικός τουρισμός βοηθά στη βιώσιμη ανάπτυξη του Πηλίου και απαντήθηκε από όλους θετικά, γεγονός, που επιβεβαιώνει τη συμβολή του εκπαιδευτικού τουρισμού στον συγκεκριμένο τομέα. Αντίστοιχα, η εικοστή δεύτερη ερώτηση διερευνά το αν η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη συμβάλλει στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και έχει απαντηθεί από τους έξι από τους οκτώ ερωτηθέντες. Η απάντηση ήταν θετική από όλους τους συμμετέχοντες και αυτό αποδεικνύεται και από την ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων

σε όλες αυτές τις επιχειρήσεις και οι πλείστες από αυτές ανέπτυξαν εκπαιδευτικά προγράμματα, που σχετίζονται με το περιβάλλον. Τέλος, η εικοστή τρίτη ερώτηση αναζητά το αν οι επισκέπτες των επιχειρήσεων αυτών είναι ευαισθητοποιημένοι όσον αφορά στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και απαντήθηκε μόνο από τρεις από τους συμμετέχοντες, οι οποίοι βλέπουν σταδιακή ευαισθητοποίηση των τουριστών ως προς τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και μόνο τα τελευταία χρόνια της λειτουργίας τους.

4.4 Παρουσίαση και ανάλυση ζητημάτων, που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις.

Με ευκαιρία τις ημιδομημένες συνεντεύξεις των συμμετεχόντων στην προκείμενη έρευνα, εκμαιοήτηκαν επιπλέον ζητήματα, τα οποία θα αναλύσουμε συνοπτικά, ενώ μπορούν να αποτελέσουν εφαλτήριο για περαιτέρω έρευνα. Οι μισοί από τους ερωτηθέντες έθεσαν το ζήτημα της θεσμικής στήριξης, της έλλειψης τουριστικών πολιτικών και στρατηγικών από πλευράς κράτους, καθώς και την έλλειψη υποδομών και branding της περιοχής, η οποία διαθέτει ισχυρή παρουσία στη μυθολογία ως «βουνό των Κενταύρων» και «ως θερινή κατοικία των θεών του Ολύμπου» και θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να προσελκύσει επισκέπτες με υψηλό πολιτιστικό επίπεδο. Ακόμα, τρεις από τους οκτώ συμμετέχοντες αναφέρονται στις περιβαλλοντικές πιέσεις και απειλές, αρχικά από έκτακτα καιρικά φαινόμενα, τα οποία αποτελούν απότοκα της οικοκλιματικής κρίσης, όπως οι πλημμύρες, οι κατολισθήσεις, κ.α., καθώς και από την ανθρώπινη παρέμβαση, όπως η υπερβολική δόμηση, η καταστροφή της βιοποικιλότητας από την εγκατάσταση ανεμογεννητριών, χωρίς την απαραίτητη μελέτη και τη βίαη παρέμβαση των επισκεπτών, που μπορεί να καταστρέψουν σπάνια είδη, όπως τα διάφορα είδη αυτοφυούς ορχιδέας του Βορείου Πηλίου, τα οποία συλλέγονται, κόβονται ή καταπατούνται.

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό θέμα τίθεται μόνο από έναν από τους συμμετέχοντες και είναι αυτό του ψηφιακού μετασχηματισμού των επιχειρήσεων του Πηλίου, οι οποίες με αυτόν τον τρόπο μπορούν να προβληθούν διεθνώς και να προσελκύσουν επισκέπτες από όλον τον κόσμο. Ακόμα, οι μισοί από τους ερωτηθέντες αναφέρουν το ζήτημα των εργατικών χεριών, των ανθρώπων με δεξιότητες, την ανάγκη κατάρτισης/εκπαίδευσης του προσωπικού, που θα μπορούσε να διευκολύνει και να συντομέψει τις εργασίες, ενώ, μπορεί να βελτιώσει και την

ποιότητα των υπηρεσιών, που προσφέρονται. Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε υπάρχοντα, σε αναπτυσσόμενα ή μελλοντικά δίκτυα συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων, που μπορούν να δημιουργήσουν συνδυαστικές εμπειρίες για τους επισκέπτες και να δημιουργήσουν ευκαιρίες διευκόλυνσης και οφέλους μεταξύ των επιχειρήσεων. Επιπλέον, δύο από τους συμμετέχοντες αναφέρονται στη δημιουργία συγκεκριμένων πολιτικών και κανόνων συμπεριφοράς των επισκεπτών σε σχέση όχι μόνο με τις επιχειρήσεις, αλλά και με το περιβάλλον, καθώς πολλοί από τους επισκέπτες δεν γνωρίζουν βασικά στοιχεία, όπως το ότι αν κοπεί το λουλούδι από το δέντρο, εκείνο δεν θα καρπίσει. Κατανοούμε, επομένως, ότι αναφέρονται σε μια μορφή περιβαλλοντικής εκπαίδευσης των επισκεπτών.

Επιπρόσθετα, ένας από τους συμμετέχοντες μιλά για την ανάγκη πιστοποίησης του δικτύου μονοπατιών του Πηλίου, ώστε να αναπτυχθεί ο περιπατητικός τουρισμός και τη δημιουργία ήπιων υποδομών, ενώ ένας άλλος από τους ερωτηθέντες αναφέρεται στη μη επαρκή ανάπτυξη του θρησκευτικού και του πολιτιστικού τουρισμού και την αξιοποίηση της υλικής και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του Πηλίου. Οι μισοί από τους συμμετέχοντες αναφέρονται στην ανάγκη της κυκλικότητας των πόρων και της ορθής χρήσης των αποβλήτων με την επαναχρησιμοποίηση του γκρίζου νερού, των αποβλήτων των επιχειρήσεων, που μπορούν να δοθούν σε άλλες επιχειρήσεις στο πλαίσιο του δικτύου συνεργασίας, ώστε να αξιοποιηθούν με διαφορετικό τρόπο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η χρησιμοποίηση των ζωικών αποβλήτων, όπως η κοπριά για τη λίπανση του εδάφους. Τέλος, όλοι οι συμμετέχοντες γνωρίζουν και αναφέρονται στο προφίλ των επισκεπτών τους γεγονός, που μπορεί να βελτιώσει το προϊόν ή την ποιότητα των υπηρεσιών τους.

Κεφάλαιο 5^ο: Προτάσεις για την υλοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης στην περιοχή του Πηλίου μέσω του εκπαιδευτικού τουρισμού.

5.1. Εκπαιδευτικές διαδρομές με λεωφορείο στο Πήλιο με διάρκεια 4 ημερών.

Με βάση όλη την παραπάνω έρευνα προτείνουμε συγκεκριμένες εκπαιδευτικές διαδρομές, οι οποίες θα πραγματοποιούνται με λεωφορείο και θα υλοποιούνται στο Πήλιο στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης της περιοχής. Στη συγκεκριμένη ενότητα θα οργανώσουμε ανά ημέρα δύο 4ήμερες εκπαιδευτικές διαδρομές στο Πήλιο, με σκοπό τη γνωριμία με ορισμένα από τα χωριά και τους οικισμούς της περιοχής, εστιάζοντας στη φύση και τον πολιτισμό. Έτσι, θα φροντίσουμε οι συμμετέχοντες να έχουν δραστηριότητες, που θα τους φέρουν κοντά στο φυσικό περιβάλλον, όπως περιπάτους στο δίκτυο μονοπατιών του Πηλίου, διαδρομές με άλογα ή ανάλογα με το χρονικό πλαίσιο πραγμάτωσης και τις καιρικές συνθήκες κατά τη διάρκεια της εκδρομής χιονοδρομικά αθλήματα, ορειβασία, αναρρίχηση, κ.λπ. Οι συγκεκριμένες διαδρομές θα πραγματοποιθούν στο Κεντρικό – Δυτικό Πήλιο και στο Βόρειο – Δυτικό Πήλιο.

5.1.1 Κεντρικό – Δυτικό Πήλιο.

Το Κεντρικό – Δυτικό Πήλιο περιλαμβάνει τα χωριά Άγιος Βλάσιος, Άγιος Γεώργιος Νηλείας, Άγιος Λαυρέντιος, Δράκεια, Πινακάτες, Βυζίτσα, Άνω Λεχώνια, Άνω Γατζέα και Μηλίες, που είναι ορεινά χωριά και τα παράλια χωριά Κάτω Λεχώνια, Κάτω Γατζέα, Αγριά, Κορώπη, Μαλάκι, Πλατανίδια, Καλά Νερά, Αλυκές, και Άφησσο. Όπως είναι εύλογο δεν είναι ούτε εύκολο ούτε δόκιμο σε ολιγοήμερες εκπαιδευτικές εκδρομές να καλυφθούν τόσοι προορισμοί, για αυτό θα γίνουν επιλογές ανάλογα με το πολιτιστικό, το φυσιολατρικό και το εκπαιδευτικό ενδιαφέρον, που παρουσιάζουν οι περιοχές αυτές. Η εκδρομή αυτή, θα έχει διάρκεια τεσσάρων ημερών και είναι σχεδιασμένη για μαθητές 14 – 18 ετών και κατά τη διάρκειά της οι μαθητές θα επισκεφτούν τα χωριά Άνω Λεχώνια, Άνω Γατζέα, Μηλίες, Καλά

Νερά, Μπούφα, Άγιο Γεώργιο και Άφησσο ή Αγριά ανάλογα, σε ποιο από τα δύο χωριά θα υπάρχει διαθέσιμο ξενοδοχείο.¹⁶

Ημέρα 1^η: Η άφιξη στον Βόλο θα πρέπει να γίνει αρκετά νωρίς το πρωί ή κατά προτίμηση το απόγευμα της προηγούμενης μέρας, ώστε να φτάσουν οι μαθητές έγκαιρα στον σταθμό του «Μουτζούρη» στα Άνω Λεχώνια, που βρίσκεται σε απόσταση 12 χιλιομέτρων από την πόλη του Βόλου, δηλαδή περίπου 20 λεπτά. Ο «Μουτζούρης» ξεκινά το ταξίδι του για τις Μηλίες στις 10 π.μ. και κάνει στάση 15 λεπτών στην Άνω Γατζέα. Η διάρκεια του ταξιδιού είναι 90 λεπτά και καταλήγει στον Σιδηροδρομικό Σταθμό των Μηλεών, όπου γίνεται αλλαγή μηχανής και η επιστροφή ξεκινά γύρω στις 3 μ.μ. Χαρακτηριστικά, η διαδρομή γίνεται σε μια από τις πιο στενές σιδηροδρομικές γραμμές παγκοσμίως, καθώς έχει πλάτος μόλις 60 εκατοστά. Η κατασκευή του σιδηροδρόμου ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αποτελεί μνημείο αρχιτεκτονικής και η διαδρομή πραγματοποιείται σε μια διαδρομή μέσα στο πράσινο. Το τρενάκι συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη των χωριών του Πηλίου και την επίβλεψη του έργου είχε ο Εβαρίστο Ντε Κίρικο, όπου ο γιός του Τζόρτζιο ήταν παρόν και επηρεάστηκε σημαντικά, γεγονός, που γίνεται διακριτό στη ζωγραφική του μετέπειτα. Εντυπωσιακές αρχιτεκτονικές είναι οι αντιστηρίξεις, οι καμάρες, τα τοξωτά γεφύρια και τα στόμια των σηράγγων, που δημιουργήθηκαν από λαξευτή μαρμαρόπετρα και γκρίζο ασβεστόλιθο. Ιδιαίτερο δείγμα αρχιτεκτονικής αποτελεί η γέφυρα του Καλορέματος στο Μαλάκι, η οποία είναι λίθινη και πεντάτοξη, ενώ αρχιτεκτονικό επίτευγμα θεωρείται και η γέφυρα του Ταξιάρχη ή η γέφυρα Ντε Κίρικο, καθώς εκείνος τη σχεδίασε, στην οποία το τρένο κυλά σε καμπύλη πορεία, ενώ η συγκεκριμένη γέφυρα είναι ευθεία (hellenictrain.gr, χ.χ.).

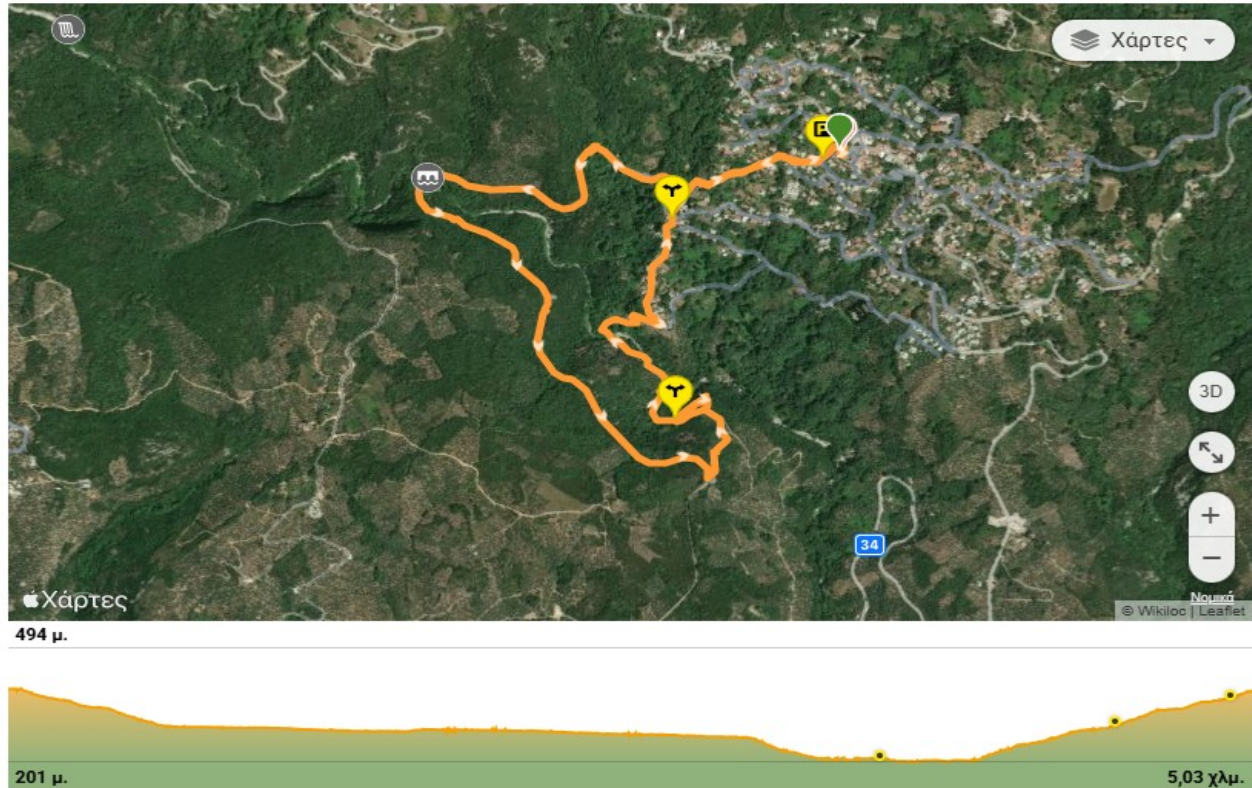
Εικόνα 6: Ο «Μουτζούρης» στην πεντάτοξη γέφυρα του Καλορέματος. Πηγή: hellenictrain.gr. Διαθέσιμη στο: <https://www.hellenictrain.gr/mia-mythiki-diadromi>.

Στη συνέχεια, τα παιδιά θα ανέβουν στην πλατεία των Μηλεών με πεζοπορία, καθώς η απόσταση είναι ιδιαίτερα σύντομη και τα παιδιά μπορούν να έρθουν σε επαφή με τη φύση. Εκεί θα γίνει ξενάγηση στον ναό των Ταξιαρχών¹⁷ με τον ιδιαίτερο εικονογραφικό διάκοσμο και την ιδιαίτερη εσωτερική αρχιτεκτονική, όπως έχουμε προαναφέρει (filoiperiigites.com, 2020) και έπειτα θα υπάρχει ελεύθερη ώρα, ώστε τα παιδιά να καθίσουν για φαγητό ή σνακ, μέχρι τις 2 το μεσημέρι. Θα ακολουθηθεί η ίδια πορεία μέχρι τον Σιδηροδρομικό Σταθμό Μηλεών, ώστε να επιβιβαστούν και να επιστρέψουν με τον «Μουτζούρη» στα Άνω Λεχώνια, όπου θα τους περιμένει το λεωφορείο γύρω στις 5 το απόγευμα. Με το λεωφορείο θα φτάσουν στην επιχείρηση Voliotis Family, που αποτελεί επισκέψιμο ελαιοτριβείο και θα τους γίνει ξενάγηση στις σύγχρονες μεθόδους παραγωγής ελαιόλαδου.¹⁸ Η πρώτη μέρα θα κλείσει με την άφιξη των παιδιών στο ξενοδοχείο, το οποίο θα είναι είτε στην Αγριά είτε στην Άφησσο, καθώς είναι τα δυο χωριά, που έχουν διαθέσιμες όσες κλίνες θα χρειαστούν οι καθηγητές και οι μαθητές μιας πλήρους τάξης και επιπλέον είναι μεγαλύτερα ως χωριά και διαθέτουν μεγαλύτερη ποικιλία διασκέδασης τους χειμερινούς και τους ανοιξιάτικους μήνες.

Ημέρα 2^η: Τα παιδιά μετά το πρωινό θα φτάσουν με το λεωφορείο στις Μηλίες, γύρω στις 8 το πρωί θα έχουν μισή ώρα ελεύθερη για να προμηθευτούν αν θέλουν νερό και σνακ, καθώς στις 8:30 π.μ. θα ξεκινήσει μια δεδομένη πεζοπορική διαδρομή από το χωριό των Μηλεών, στη Γέφυρα Ντε Κίρικο, στη σπηλιά του Κενταύρου Χείρωνα και θα επιστρέψουν στο σημείο αναχώρησης, δηλαδή στην πλατεία των Μηλεών. Η διαδρομή είναι κυκλική έχει μήκος 5,03 χιλιόμετρα είναι βατή και γίνεται μέσω της σιδηροδρομικής γραμμής και καλντεριμιών, ενώ κοντά στον Σιδηροδρομικό Σταθμό υπάρχει και μικρός καταρράκτης, που σχηματίζει λιμνούλα, που καταλήγει στο ρέμα. Η διάρκειά της είναι περίπου δύομιση ώρες και η υψομετρική διαφορά του ψηλότερου με το χαμηλότερο σημείο της είναι 232 μέτρα. Αναμένεται η επιστροφή στην πλατεία του χωριού να έχει γίνει μέχρι τις 11 το πρωί, όπου τα παιδιά θα έχουν 1 ελεύθερη ώρα, για να ξεκουραστούν.

¹⁷ <https://filoiperiigites.com/2020/09/24/ieros-naos-taxiarxon-milies/>.

¹⁸ <https://elaioladopilou.gr/el/visitable-olive-oil-mill/>.

Εικόνα 7: Η προτεινόμενη κυκλική πεζοπορική διαδρομή Μηλιές – Γέφυρα Ντε Κίρικο – Σπηλιά Κενταύρου Χείρων – Μηλιές. Πηγή: *el.wikiloc.com*. Διαθέσιμη στο: <https://el.wikiloc.com/oreibasias-diadromes/melies-gephura-nte-kiriko-spelia-kentaouro-kheirona-melies-kuklike-94673725>.

Στις 12 το μεσημέρι θα γίνει επίσκεψη στη βιβλιοθήκη των Μηλεών, η οποία, όπως έχουμε προαναφέρει διαθέτει πλούσια χειρόγραφα και σπάνια βιβλία και η ύπαρξη της οφείλεται στη Μηλίσια Σχολή των Διαφωτιστών Γαζή – Κωνσταντά – Φιλιππίδη και η επιγραφή της εξωτερικά γράφει: «Ψυχής Άκος»,¹⁹ δηλαδή, «Θεραπεία Ψυχής». Στη συνέχεια, θα υπάρχουν 3 ελεύθερες ώρες για φαγητό και έπειτα θα ακολουθήσει επίσκεψη στο Τοπικό Μουσείο Μηλεών, το οποίο ιδρύθηκε με ιδιωτική πρωτοβουλία και πλέον διαγράφει το 42^ο έτος λειτουργίας του. Η συλλογή του περιέχει λαογραφικά εκθέματα και παρουσιάζει παραδοσιακά και ιστορικά στοιχεία της περιοχής, τα οποία τεκμηριώνονται με φωτογραφίες και αντικείμενα (*miliesmuseum.gr*, 2025). Έπειτα, θα επιστρέψουν στο ξενοδοχείο για φαγητό και ξεκούραση.

¹⁹ <http://vivl-mileon.mag.sch.gr/index.html>.

Ημέρα 3^η: Η ημέρα θα ξεκινήσει και πάλι νωρίς το πρωί με πρωινό στο ξενοδοχείο και αφιξη στις εγκαταστάσεις του Ιππικού Φυσιολατρικού Ομίλου Μηλεών,²⁰ που εδράζεται στο Κορώπη, όπου τα παιδιά θα έρθουν σε επαφή με τα άλογα του Ομίλου και στη συνέχεια θα κάνουν ανά 10 άτομα ιππασία στη φύση. Επειδή είναι πιθανόν τα παιδιά να μην έχουν ξανά παρόμοια εμπειρία επιλέχθηκε μια εύκολη διαδρομή, η οποία έχει διάρκεια μία ώρα και ακολουθεί τον ποταμό Μπελεγρίνο, μέσα από πλατάνια και ελαιώνες με τελική κατάληξη τη θάλασσα και επιστροφή στο σημείο αναχώρησης. Τα παιδιά, που θα παραβρίσκονται στον χώρο μέχρι να τελειώσει η εν λόγω διαδικασία για όλες τις ομάδες μπορούν να ασχοληθούν με την φροντίδα των αλόγων ή να καθίσουν στην καφετέρια του Ομίλου. Υπολογίζεται ότι η ιππασία θα διαρκέσει μέχρι το μεσημέρι, οπότε θα μεταβούν στο χωριό Καλά Νερά για φαγητό. Νωρίς το απόγευμα ανέβουν με το λεωφορείο το χωριό Άγιος Γεώργιος Νηλείας και θα επισκεφθούν το Μουσείο Τοπικής Ιστορίας & Τέχνης – Κώστας Λιάπης,²¹ το οποίο εγκαινιάστηκε πρόσφατα το 2022 αφιερώθηκε στη μνήμη του σπουδαίου ηγέτη ακαδημαϊκού Κώστα Λιάπη (taxydromos.gr., 2022). Στη συνέχεια, οι μαθητές θα πάνε στο Μουσείο του γλύπτη Νικόλα, όπου φιλοξενούνται 22 γλυπτά του, 16 μετάλλια, 1 χαλκογραφία του και 13 ξυλογραφίες, ενώ το μουσείο λειτουργεί από το 1989 (Συμβουλίδης, 2022). Τέλος, καλό θα ήταν να γίνει μια επίσκεψη και στο εκκλησιαστικό μουσείο του χωριού, που στεγάζεται στη Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών και φιλοξενούνται κειμήλια από τις εκκλησίες του χωριού, εκκλησιαστικά βιβλία και ένας κώδικας της Μονής του 1864, όπου καταγράφεται η περιουσία του μοναστηριού (Καλοπαίδη, χ.χ.). Έπειτα θα επιστρέψουν στο ξενοδοχείο για δείπνο και ξεκούραση.

²⁰ <http://www.taxydromos.gr/>

²¹ <http://www.taxydromos.gr/>

Ημέρα 4^η: Ουσιαστικά, η 4^η μέρα είναι η ημέρα της επιστροφής τα παιδιά θα ετοιμάσουν τα πράγματά τους και θα παραδώσουν τα δωμάτιά τους, θα προγευματίσουν και θα επιβιβαστούν στο λεωφορείο. Θα ήταν, όμως σοβαρή παράλειψη να μην γίνει μια επίσκεψη στο Αθανασάκειο Μουσείο του Βόλου πριν ξεκινήσει η επιστροφή. Η επίσκεψη θα ξεκινήσει στις 10 το πρωί και θα διαρκέσει μέχρι και ο τελευταίος μαθητής να βγει από το Μουσείο. Θα ακολουθήσει περίπατος κατά μήκος της ακτής μέχρι την παραλία του Βόλου και γεύμα στα εστιατόρια της παραλίας από εκεί οι μαθητές θα επιβιβαστούν στο λεωφορείο για να ξεκινήσει η επιστροφή.

5.1.2. Βόρειο – Δυτικό Πήλιο.

Το Δυτικό Πήλιο περιλαμβάνει τα χωριά Άλλη Μεριά, Ανακασιά, Σταγιάτες, Κατηχώρι, Πορταριά, Μακρινίτσα και Χάνια. Ανάμεσα στα προαναφερθέντα χωριά υπάρχουν πλήθος οικισμών, που παρουσιάζουν πολιτιστικό και φυσιολατρικό ενδιαφέρον, όπως είναι φυσικό, δεν είναι εύκολο σε μια ολιγοήμερη εκπαιδευτική εκδρομή να εξερευνηθούν όλοι αυτοί οι οικισμοί, για αυτό θα περιοριστούμε στα χωριά και σε οικισμούς, που βρίσκονται στη διαδρομή μας.²² Η εκδρομή αυτή, θα έχει διάρκεια τεσσάρων ημερών και προορίζεται για μαθητές 14 – 18 ετών και θα ήταν προτιμότερο να γίνει κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών. Κατά τη διάρκειά της οι συμμετέχοντες θα επισκεφτούν όλα τα χωριά του Δυτικού Πηλίου και θα διαμείνουν στην Πορταριά, καθώς αποτελεί το χωριό με τα μεγαλύτερα ξενοδοχείο σε αριθμό κλινών, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες των μαθητών και των καθηγητών, που τους συνοδεύουν. Θα ήταν δόκιμο να έχουν φτάσει στο ξενοδοχείο την προηγούμενη μέρα ή πολύ νωρίς το πρωί.

Ημέρα 1^η: Μετά το πρωινό το λεωφορείο θα κατεβάσει τα παιδιά στις Σταγιάτες από όπου θα ξεκινήσει μια εύκολη, κυκλική πεζοπορική διαδρομή μήκους 5,76 χιλιομέτρων, που θα φτάσει μέσα από το δίκτυο των πηλιορείτικων μονοπατιών μέχρι τη Μακρινίτσα και θα επιστρέψουν στις Σταγιάτες. Η διάρκειά της είναι περίπου δυόμιση ώρες και η υψομετρική διαφορά του ψηλότερου με το χαμηλότερο σημείο της είναι 330 μέτρα. Η βρύση στην πλατεία του χωριού χρονολογείται από την Τουρκοκρατία, καθώς φέρει μαρμάρινη

²² <https://www.aroundpelion.com/el/villages/northwest-pelion>.

επιγραφή στα τουρκικά. Μετά το πέρας της πεζοπορίας, που θα γίνει μέσα από καλντερίμια σε μια περιοχή με φυσικό κάλλος, μέσα στο πράσινο, τα παιδιά θα έχουν στη διάθεσή τους μια ώρα για ξεκούραση να πιούνε ή να φάνε κάτι στο μοναδικό κατάστημα του χωριού ή να εξερευνήσουν το υπόλοιπο χωριό.

Στη συνέχεια, θα γίνει επίσκεψη στο Κοινοτικό Κέντρο Παράδοσης και Πολιτισμού Σταγιατών,²³ το οποίο βρίσκεται ακριβώς κάτω από την πλατεία και αποτελεί «χώρο διάσωσης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς των Σταγιατών. Τους θερινούς μήνες στην αυλή του Κέντρου φιλοξενούνται θεατρικές παραστάσεις και γίνονται κινηματογραφικές προβολές. Έπειτα, το λεωφορείο θα επιστρέψει τους συμμετέχοντες στην Πορταριά, όπου θα επισκευτούν το Pelion Experiences, ένα κέντρο διοργάνωσης δραστηριοτήτων, όπου τα παιδιά θα ασχοληθούν με την κεραμική χωρίς τροχό και θα γίνει γευσιγνωσία ελαιόλαδου.²⁴

²³ <https://dimosvolos.gr/el/mouseia>.

²⁴ <https://pelionexperiences.gr/>.

Εικόνα 9: Η προτεινόμενη κυκλική πεζοπορική διαδρομή: Σταγιάτες – Μακρινίτσα – Σταγιάτες. Πηγή: *el.wikiloc.com*. Διαθέσιμη στο: <https://el.wikiloc.com/oreibasias-diadromes/pelio-makrinitza-stagiates-pelion-makrinitza-stagiates-2166498>.

Ημέρα 2^η: Μετά το πρόγευμα οι συμμετέχοντες θα πάνε με το λεωφορείο θα κατέβουν στο χωριό Κατηχώρι για να επισκεφτούν το Εκθετήριο Αγροτικής Οικονομίας – Ελαιοτριβείο «Χατζηγιάνη». Πρόκειται για ένα συγκρότημα δύο κτιρίων με κοινό αύλειο χώρο, που από το 2012 λειτουργούν το πρώτο ως εκθετήριο για την τοπική οικονομία του Κατηχωρίου με έμφαση στο κρασί και το τσίπουρο, ενώ, το δεύτερο αποτελεί ένα κανονικό παραδοσιακό ελαιοτριβείο, που μυεί τον επισκέπτη στη διαδικασία της παραγωγής του λαδιού.²⁵ Στη συνέχεια, τα παιδιά θα έχουν μία ώρα ελεύθερο χρόνο, για να εξερευνήσουν το χωριό και έπειτα θα μεταβούν με το λεωφορείο στο κοντινό χωριό της Ανακασιάς, όπου θα επισκεφτούν την «οικία Κοντού ή αρχοντικό Χατζηαναστάση», που αποτελεί Μουσείο με έργα του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ. Το κτίριο, από το 1962, έχει θεωρηθεί «ιστορικό διατηρητέο μνημείο» με το ΦΕΚ 279/Β'/09.08.1962. Στη σάλα του αρχοντικού υπάρχουν δύο ζωγραφικές ζώνες (Εικ. 10), όπου στην κάτω υπάρχουν διάφορα διακοσμητικά θέματα από το ζωικό και το φυτικό βασίλειο, ενώ στην πάνω ζώνη υφίστανται 14 μεγάλες

²⁵ <https://dimosvolos.gr/el/mouseia>.

ενεπίγραφες παραστάσεις από την Ελληνική Επανάσταση (Καραγιαννιώτη, 2012).²⁶ Το γεύμα της δεύτερης μέρας θα γίνει στην πλατεία του Αγίου Ονουφρίου, που αποτελεί έναν οικισμό πολύ κοντά στην Ανακασιά, όπου υπάρχουν διάφορες επιλογές επιχειρήσεων εστίασης. Έπειτα, θα μεταβούν με το λεωφορείο στην Πορταριά και τις απογευματινές ώρες θα επισκεφτούν το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Πορταριάς,²⁷ το οποίο στεγάζεται στο διώροφο Αρχοντικό Δήμου Ζούλια. Στον πρώτο όροφο του μουσείου εκτίθενται αντικείμενα από το πολυτελές ξενοδοχείο «Θεοξένια», ενώ στον δεύτερο όροφο ο επισκέπτης μπορεί να γνωρίσει την Πορταριά μέσα από καρτ ποστάλ, φωτογραφίες, αντικείμενα, σκεύη, κ.α. Τέλος, στο υπόγειο του μουσείου υπάρχει επισκέψιμη βιβλιοθήκη με σπάνιες εκδόσεις ιστορικών και λογοτεχνικών βιβλίων (Κοντοβάς, 2021).

Εικόνα 10: Εσωτερικό της οικίας Κοντού, όπου στεγάζεται το Μουσείο Θεόφιλου στην Ανακασιά Βόλου. Πηγή: humanstories.gr. Διαθέσιμο στο: <https://www.humanstories.gr/oikia-kontoy-to-moyseio-toy-theofiloy-stin-anakasia-i-figoyra-toy-theofiloy-kai-i-kataxiosi-tis-diaforetikotitas/>.

Ημέρα 3^η: Η τρίτη ημέρα, νοούμενου ότι βοηθούν οι καιρικές συνθήκες, θα είναι αφιερωμένη στη φύση και πιο συγκεκριμένα στα χειμερινά σπορ. Η διαδρομή προς τα

²⁶ http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=16223; <https://www.humanstories.gr/oikia-kontoy-to-moyseio-toy-theofiloy-stin-anakasia-i-figoyra-toy-theofiloy-kai-i-kataxiosi-tis-diaforetikotitas/>; <https://dimosvolos.gr/el/mouseia>.

²⁷ <https://dimosvolos.gr/el/mouseia>; <https://portaria-pelion-sn.com/mouseio-portarias/>.

Χάνια Πηλίου και το χιονοδρομικό κέντρο «Αγριόλευκες» θα ξεκινήσει νωρίς το πρωί αμέσως μετά το πρωινό. Πριν το χιονοδρομικό κέντρο θα γίνει σύντομη στάση στο Σανατόριο του Καραμάνη, το οποίο δεν είναι σε καλή κατάσταση, όμως, είναι ένα ιστορικό κτίριο, που αξίζει να δουν τα παιδιά και να μάθουν την ιστορία του (Κρίθαρη, 2024). Στη συνέχεια, τα παιδιά θα αφιχθούν στο χιονοδρομικό κέντρο και όσα από αυτά το επιθυμούν θα προμηθευτούν εξοπλισμό και θα ασχοληθούν με χιονοδρομικά αθλήματα μέχρι τις 3 το μεσημέρι. Θα ακολουθήσει γεύμα στα εστιατόρια των Χανίων και στη συνέχεια θα επιστρέψουν στο ξενοδοχείο για ξεκούραση. Τις απογευματινές ώρες θα γίνει μια διαδρομή 40 λεπτών με το λεωφορείο και θα μεταβούν στο χωριό Κερασιά, που ανήκει στα χωριά του Βορείου Πηλίου για να επισκεφτούν το Κέντρο Έρευνας και Προστασίας της αυτοφυούς Ορχιδέας στο Βόρειο Πήλιο, όπου οι μαθητές θα ενημερωθούν για τα είδη αυτοφυούς ορχιδέας του Πηλίου και να ενδιαφερθούν για τη διάσωση αυτού του ευαίσθητου και σπάνιου είδους της χλωρίδας της περιοχής.²⁸

Ημέρα 4^η: Την τελευταία ημέρα τα παιδιά θα μαζέψουν τα πράγματά τους και θα παραδώσουν τα δωμάτιά τους, αλλά δεν θα προγευματίσουν στο ξενοδοχείο, καθώς θα μεταβούν στη «Φάρμα Καραϊσκος», όπου προγευματίσουν, θα γνωρίσουν τη φάρμα και θα κάνουν μάθημα μαγειρικής. Τα παιδιά εδώ μπορούν να αντιληφθούν την παραγωγή του φαγητού από το μποστάνι στο πιάτο και να κατανοήσουν τη σημασία του πρωτογενούς τομέα για τη διαβίωση και την αειφορία.²⁹ Στη συνέχεια, θα μεταβούν στο πάρκινγκ της Μακρινίτσας και θα ανέβουν με τα πόδια μέχρι την πλατεία του χωριού, όπου θα επισκεφτούν το Βυζαντινό Μουσείο Μακρινίτσας. Το μουσείο φιλοξενεί διάφορα εκθέματα, που αφορούν στον εκκλησιαστικό πολιτισμό της περιοχής, στα οποία περιλαμβάνεται μια ανάγλυφη εικόνα της Παναγίας Οξείας Επισκέψεως, που απεικονίζει την Παναγία να κυοφορεί τον Χριστό και είναι έργο του 13^{ου} αιώνα (Αδαμακόπουλος, χ.χ.).³⁰

²⁸ <https://i91002.wixsite.com/orchids-pelion/draseis>.

²⁹ <https://www.karaiskosfarm.gr/?l=el>.

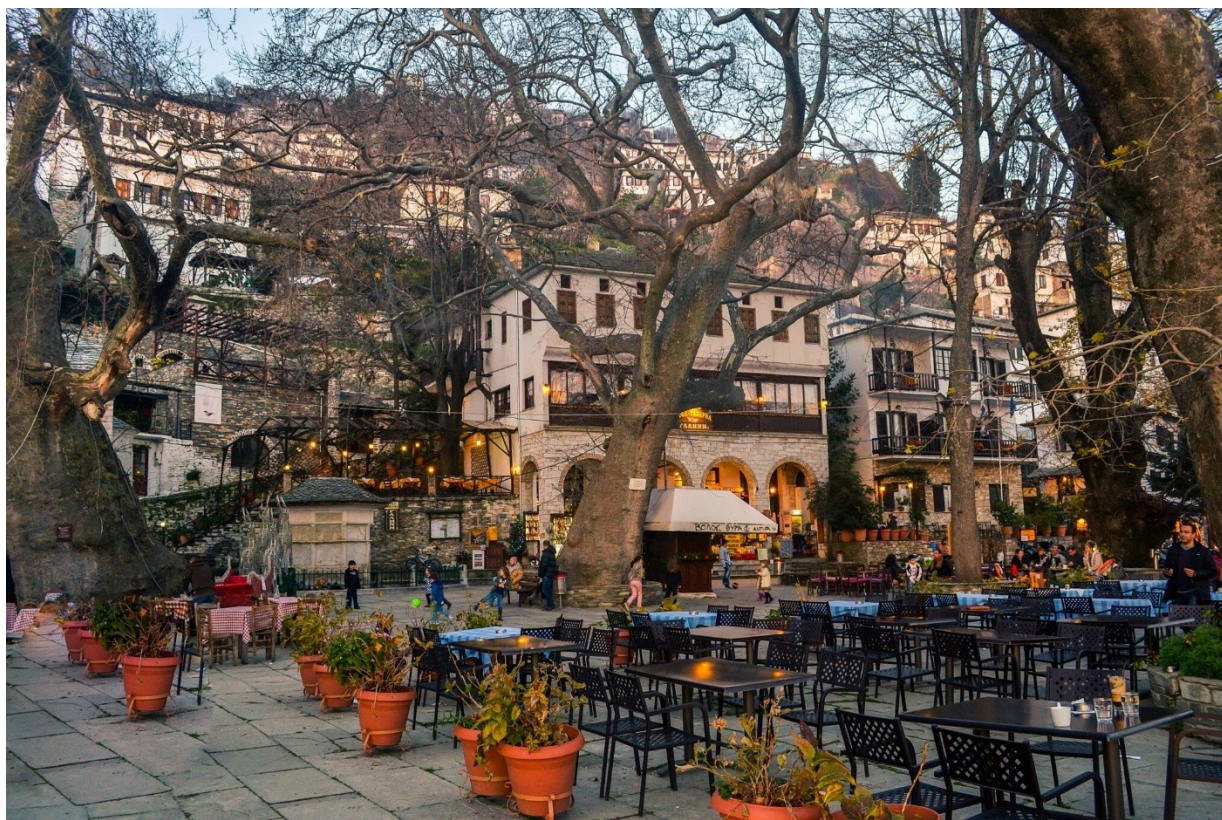
³⁰ <https://makrinitmuseum.gr/index.php/el/>;
https://www.topoguide.gr/mountains/thessaly/advs_pelion/pelion_central/pois/pelion_central_Makrinitsa_Byzantine_Museum.php.

Εικόνα 11: Παναγία Οξειάς Επισκέψεως από το Βυζαντινό Μουσείο Μακρινίτσας. Πηγή: Αδαμακόπουλος, χ.χ. Διαθέσιμο στο: <https://www.topoguide.gr/mountains/thessaly/advspelion/pelioncentral>

Στη συνέχεια, θα γίνει επίσκεψη στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας (Κ.Π.Ε. Μακρινίτσας), το οποίο στεγάζεται στο αρχοντικό Βατσαρέα – Μαυράκη και εστιάζει στην εκπαίδευση, την ενημέρωση, την ευαισθητοποίηση και την ενεργοποίηση των μαθητών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, των εκπαιδευτικών και των εν γένει επισκεπτών και τουριστών για θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, οικολογικής ισορροπίας, αειφόρου ανάπτυξης και γνωριμίας με το πλούσιο φυσικό περιβάλλον της περιοχής.³¹ Στη συνέχεια, θα ακολουθήσει γεύμα στην πλατεία του χωριού και θα ξεκινήσει η επιστροφή.

³¹ <https://dimosvolos.gr/makrinitisa/?p=228&lang=el>; <http://kpe-makrin.mag.sch.gr/>.

Εικόνα 12: Η πλατεία της Μακρινίτσας. Πηγή: *travel.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.travel.gr/experiences/makrinitisa-to-mpalkoni-toy-pilioy/>.

5.2. Οφέλη του εκπαιδευτικού τουρισμού ως προς τη βιωσιμότητα της περιοχής του Πηλίου.

Αρχικά, ο εκπαιδευτικός τουρισμός ενισχύει την οικονομική βιωσιμότητα της τουριστικής ανάπτυξης του Πηλίου και κατ' επέκταση των τουριστικών επιχειρήσεων της περιοχής, καθώς ο εκπαιδευτικός τουρισμός/σχολικές εκδρομές διενεργούνται εντός του σχολικού έτους, δηλαδή σε περιόδους, που η τουριστική ζήτηση είναι ιδιαίτερα χαμηλή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της εποχικότητας και τη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου. Επιπλέον, η προσέλευση μαθητών και συνοδών σε «νεκρές» περιόδους σε περιοχές, όπως τα χωριά του Πηλίου τονώνει σε σημαντικό βαθμό την τοπική οικονομία, καθώς αποτελούν έναν μεγάλο αριθμό καταναλωτών, για τις τοπικές τουριστικές επιχειρήσεις, ενισχύοντας τον τουριστικό, τον επισιτιστικό και τον εμπορικό κλάδο (Κοκκώσης, et al., 2020; Dabamona & Oğuz, 2021; Revankar & Padmalatha, 2024; Ъorluka, 2018; OECD, 2024^b).

Επιπλέον, τονώνονται οι μεταφορές και οι τουριστικές δραστηριότητες της περιοχής, όπως η ιππασία, η γαστρονομία, τα χειμερινά σπορ, οι οδηγοί και οι ξεναγοί, εφόσον ο αριθμός των ατόμων, που συμμετέχουν σε ένα τέτοιο ταξίδι, συνήθως, ξεπερνούν τα τριάντα. Ακόμα, οι περιοχές, που προσελκύουν εκπαιδευτικές εκδρομές, συνήθως απαλλάσσονται από την εξάρτησή τους από τον μαζικό τουρισμό, διαφοροποιούν το προϊόν τους, με συνέπεια την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, οι οποίες μπορούν να τονώσουν την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, κατά τη διάρκεια όλου του χρόνου, ενώ χρειάζονται εξειδικευμένες υπηρεσίες, που αυξάνουν τις απαιτήσεις σε εργαζόμενους, καθώς προσελκύονται επισκέπτες με ειδικά κίνητρα (Κοκκώσης, et al., 2020; Dabamona & Oğuz, 2021; Revankar & Padmalatha, 2024). Κατανοούμε, λοιπόν, ότι η αύξηση της δημιουργικότητας στον τουρισμό με την ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού αυξάνει την κατανάλωση και αναπτύσσει την οικονομία του εν λόγω προορισμού, που στην προκείμενη περίπτωση είναι το Πήλιο (Richards, 2011).

Ο εκπαιδευτικός τουρισμός ενισχύει την κοινωνική συνοχή του τόπου υποδοχής και ιδιαίτερα σε μικρούς προορισμούς, όπου η τοπική κοινότητα εμπλέκεται με τη φιλοξενία των τουριστών, τις δράσεις και τις δραστηριότητες, που αφορούν στον τουρισμό και με αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται στενότερες σχέσεις μεταξύ διαφορετικών γενεών. Επιπλέον, η δυνατότητα απασχόλησης στον τουριστικό τομέα δίνει τη δυνατότητα παραμονής των νέων στον τόπο καταγωγής τους και δημιουργούνται νέα επαγγελματικά ενδιαφέροντα. Ακόμα, οι επισκέπτες έρχονται σε επαφή με διαφορετικές παραδόσεις, έθιμα και ήθη, ενώ γνωρίζουν έναν άλλο τρόπο ζωής και διατροφής, όπως στην περίπτωση του Πηλίου, όπου τα παιδιά θα δοκιμάσουν τοπικά προϊόντα και φαγητά και θα έρθουν σε επαφή με τον τρόπο ζωής προηγούμενων εποχών μέσα από τις επισκέψεις σε ιστορικά και λαογραφικά μουσεία (Timothy & Nyaupane, 2009; Richards, 2011). Επιπρόσθετα, ο εκπαιδευτικός τουρισμός καλλιεργεί στους συμμετέχοντες τον σεβασμό για το περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά κάθε τόπου δημιουργώντας ευαισθητοποιημένους μελλοντικούς τουρίστες σε υψηλό επίπεδο (Dale, et al., 2020; Dale, et al., 2022; Timothy & Nyaupane, 2009).

Ακόμα, ο εκπαιδευτικός τουρισμός ενισχύει την επίτευξη της πολιτιστικής βιωσιμότητας, εφόσον ενισχύεται η προβολή των μουσείων, των αρχαιολογικών, ιστορικών και πολιτισμικών μνημείων του τόπου υποδοχής από τις επισκέψεις των μαθητών. Οι

επισκέψεις αυτές ενισχύουν τους χώρους αυτούς οικονομικά και γίνονται γνωστοί από την προβολή των εμπειριών των μαθητών στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, γεγονός, που ευνοεί τη συντήρηση και τη διατήρησή τους. Εξίσου σημαντική είναι και η ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας σε περιοχές, όπως τα χωριά του Πηλίου, καθώς οι κάτοικοι αποκτούν κίνητρα για να προστατέψουν και να προβάλλουν την πολιτιστική και την ιστορική τους παράδοση, όπως η παραδοσιακή κουζίνα, τα λαογραφικά στοιχεία, τα έθιμα και τα ήθη της περιοχής, εφόσον αποκτούν ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο για τους ντόπιους, αλλά και για τους επισκέπτες (Dale, et al., 2022; Timothy & Nyaupane, 2009).

Τέλος, στα ιδιαίτερα σημαντικά οφέλη του εκπαιδευτικού τουρισμού ως προς τη βιωσιμότητα του τουρισμού στο Πήλιο είναι η προώθηση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, καθώς αυτή η μορφή τουρισμού συνδέεται με δραστηριότητες στη φύση, όπως οι περίπατοι στο δίκτυο μονοπατιών του Πηλίου και η ιππασία στη φύση, τα χειμερινά αθλήματα, όπως το σκι στο χιονοδρομικό κέντρο, η συντήρηση των αγροτουριστικών μονάδων, μέσα από επισκέψεις σε αυτές, όπως η επίσκεψη στη φάρμα Καραϊσκου και η περιβαλλοντική εκπαίδευση, όπως τα προγράμματα του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη Μακρινίτσα. Οι πλείστοι από τους συμμετέχοντες σε ταξίδια εκπαιδευτικού τουρισμού βρίσκονται σε κατάλληλη ηλικία για να εκπαιδευτούν και να κατανοήσουν την αξία και τη σημασία της διατήρησης των φυσικών πόρων και της βιώσιμης κατανάλωσης (Weaver, 2006; Dale, et al., 2022). Παράλληλα, η αύξηση της επισκεψιμότητας δημιουργεί κίνητρα για τις τοπικές αρχές, ώστε να επενδύσουν σε τουριστικές υποδομές χαμηλής όχλησης (Nguyen, 2021; UNESCO, 2017).

5.3. Οφέλη των τουριστών/μαθητών από την επίσκεψή τους στην περιοχή του Πηλίου.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο εκπαιδευτικός τουρισμός δημιουργεί σημαντικά οφέλη για την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, στην οποία υλοποιείται και μάλιστα, σε περιόδους χαμηλής τουριστικής ζήτησης. Τα οφέλη του εκπαιδευτικού τουρισμού στο Πήλιο είναι, όμως, πολλαπλά και για τους συμμετέχοντες και εστιάζουν στην βελτίωση των δεξιοτήτων των συμμετεχόντων (Tomasi, et al., 2020). Χαρακτηριστικά, οι μαθητές, που θα λάβουν μέρος στις δύο εκδρομές, που σχεδιάσαμε θα ασχοληθούν με

δραστηριότητες, στις οποίες, πιθανόν, δεν έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στον τόπο διαμονής τους, όπως η ιππασία, το σκι, η κεραμική και η πεζοπορία στη φύση.

Ακόμα, η βιωματική μάθηση αποτελεί μια από τις αποτελεσματικότερες εκπαιδευτικές πρακτικές, καθώς οι μαθητές δεν περιορίζονται στη στείρα γνώση, αλλά τη βιώνουν σε βάθος, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, οι οποίες ενσωματώνουν τη μάθηση με την αναψυχή και την πολιτισμική εμπειρία. Επομένως, υπάρχουν περιπτώσεις, όπου οι συμμετέχοντες σε εκπαιδευτικές εκδρομές αποκομίζουν γνωστικά και βιωματικά οφέλη μέσα από επισκέψεις σε μουσεία και μνημεία με ιστορικό, λαογραφικό ή πολιτιστικό χαρακτήρα και αποκτούν τη δυνατότητα να κατανοήσουν την τοπική ταυτότητα της περιοχής, που επισκέπτονται. Με αυτόν τρόπο τους παρέχεται επιτόπια (*in situ*) δομημένη μάθηση και ενεργή βιωματική διανοητική πρακτική (Pitman, et al., 2010; Zayed, 2024). Ενδεικτικά, οι μαθητές, που θα συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές, που έχουμε σχεδιάσει πιο πάνω, θα έρθουν σε επαφή με την τοπική παράδοση των χωριών, που θα επισκεφτούν, θα κατανοήσουν την ιστορία, τον τρόπο ζωής και θα γευτούν τοπικές γεύσεις, οι οποίες δημιουργούνται από τοπικά προϊόντα, τα οποία παράγονται στο συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον.

Στα πλαίσια του εκπαιδευτικού τουρισμού εντάσσονται τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, στα οποία υλοποιούνται σεμινάρια και επιμορφώσεις, που αφορούν στο περιβάλλον, ενώ γίνονται δράσεις και ημερίδες για να ευαισθητοποιηθούν οι μαθητές. Όλες αυτές οι δραστηριότητες στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση των μαθητών για το περιβάλλον και την αειφορία μέσα από τη βιωματική μάθηση, την ανάληψη πρωτοβουλιών και την ενεργητική δράση. Τα κέντρα αυτά αποτελούν ένα δίκτυο αποκεντρωμένων βιώσιμων εκπαιδευτικών δομών του Υ.ΠΑΙ.Θ.Α. και αντικείμενό τους είναι η περιβαλλοντική εκπαίδευση με εστίαση στην καλλιέργεια της περιβαλλοντικής συνείδησης των μαθητών, ώστε να κατορθώσουν να διαμορφώσουν ολιστική και διεπιστημονική άποψη για το περιβάλλον (Κουργιαντάκης, et al., 2023; Li et al., 2024). Μια εκπαιδευτική εκδρομή στα χωριά του Πηλίου θα ενισχύσει σε μεγάλο βαθμό αυτές τις γνώσεις, καθώς μέσα από τις δραστηριότητες στο πλούσιο περιβάλλον θα κατανοήσουν βιωματικά τη χρησιμότητά του και την ανάγκη να διασωθεί μέσω της αειφόρου ανάπτυξης. Οι κύριες θεματικές ενότητες με τις οποίες ασχολούνται τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι συνήθως η «Οικονομία και περιβάλλον», «Φυσικοί πόροι – Βιώσιμη διαχείριση και αειφορία»,

«Βιοποικιλότητα και Οικοσυστήματα» και «Ατμοσφαιρική ρύπανση και κλιματική αλλαγή» (Κουργιαντάκης, et al., 2023).

Κεφάλαιο 6°. Συμπεράσματα.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκκίνησε από το θεωρητικό πλαίσιο, δηλαδή, τη βιβλιογραφική επισκόπηση, η οποία εστίασε στη ραγδαία ανάπτυξη του σύγχρονου τουρισμού και τις επιπτώσεις του σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Επίσης, εξετάστηκε η φέρουσα ικανότητα, ο υπερτουρισμός και η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, ως έννοιες και δόθηκαν ορισμοί για τις εναλλακτικές και τις ειδικές μορφές τουρισμού. Ακόμα, καθορίστηκαν κάποιες από τις μορφές εναλλακτικού και ειδικού τουρισμού, που αναπτύσσονται και μπορούν να αναπτυχθούν περαιτέρω στην περιοχή του Πηλίου, όπως ο πολιτιστικός τουρισμός, εξαιτίας των πλούσιων ιστορικών και πολιτιστικών πόρων της περιοχής, ο θρησκευτικός τουρισμός, εφόσον, η περιοχή βρίθκει θρησκευτικών μνημείων της βυζαντινής και της μεταβυζαντινής περιόδου, ο χειμερινός, χιονοδρομικός τουρισμός ή τουρισμός χειμερινών σπορ, καθώς το χιονοδρομικό κέντρο της περιοχής μπορεί να προσφέρει τις ανάλογες υπηρεσίες.

Αντίστοιχα, δόθηκαν οι ορισμοί για τον ορεινό τουρισμό, τον χειμερινό τουρισμό, τον φυσιολατρικό τουρισμό, μορφές τουρισμού, που στηρίζονται αποκλειστικά στους φυσικούς πόρους και το περιβάλλον, τα οποία είναι πλούσια στην περιοχή. Επιπλέον, καθορίστηκαν και η έννοια του γαστρονομικού τουρισμού, με τον οποίο ασχολούνται αρκετές επιχειρήσεις του Πηλίου τα τελευταία χρόνια και η έννοια του εκπαιδευτικού τουρισμού, που αποτελεί το ζητούμενο της εν λόγω μελέτης. Όλες οι προαναφερθείσες μορφές τουρισμού αποτελούν ήπιες και εναλλακτικές μορφές και συνδυάζουν τη βιωματική εμπειρία, με την μάθηση και τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη.

Στο ερευνητικό κομμάτι της εν λόγω μελέτης εφαρμόστηκε η ποιοτική ερευνητική μέθοδος, κατά την οποία συντάχθηκαν ημι-δομημένα συνεντεύξεις, οι οποίες προορίζονταν για επαγγελματίες του Πηλίου και διενεργήθηκαν επί τόπου στους χώρους των επιχειρήσεων, προκειμένου να δημιουργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης και άνεσης μεταξύ της ερευνήτριας και των συμμετεχόντων. Με αυτόν τον τρόπο καταγράφηκαν οι απόψεις και οι αντιλήψεις των ερωτηθέντων για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στο Πήλιο, τις εκπαιδευτικές εκδρομές και τη συμβολή τους σε αυτή. Εκτός από τις δεδομένες ερωτήσεις

εκμαιεύτηκαν μέσα από τη συζήτηση και επιπλέον θέματα, τα οποία σε μια επόμενη μέθοδο θα μπορούσαν να αποκτήσουν κεντρικό ρόλο σε μια επόμενη ερευνητική διαδικασία.

Τα ευρήματα της έρευνας συνάδουν με το θεωρητικό πλαίσιο επιβεβαιώνοντας ότι ο εκπαιδευτικός τουρισμός έχει τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως μοχλός βιωσιμότητας, εφόσον δεν ξεπεραστούν όμως συγκεκριμένα όρια και κανόνες, όπως να λαμβάνεται υπόψη η φέρουσα ικανότητα, να τεθούν όρια και κανόνες σε επαγγελματίες και επισκέπτες, να ευθυγραμμίζονται οι επιχειρήσεις με το φυσικό περιβάλλον και το τοπικό χρώμα, να υπάρχουν συνέργειες με τους τοπικούς φορείς και τους ιδιώτες και να δημιουργηθούν οι κατάλληλες υποδομές. Όσον αφορά στα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύεται το ισχυρό φυσικό και πολιτιστικό απόθεμα και δυνατότητες για βιωματικές διαδρομές μάθησης, που συνδυάζουν το τρίπτυχο φύση – πολιτισμός – γαστρονομία. Ακόμα, ο ρόλος των εκπαιδευτικών εκδρομών θεωρείται ως πολλαπλά ωφέλιμος σε εκπαιδευτικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο και ιδιαίτερα όταν είναι σωστά σχεδιασμένες και έχουν τεθεί εξ αρχής οι στόχοι και οι μέθοδοι.

Επιπλέον, έχουν προκύψει μέσα από τις συνεντεύξεις κρίσιμα κενά και προκλήσεις της περιοχής, που οφείλονται στις ελλείψεις υποδομών, στην έλλειψη θεσμικής στήριξης και branding του Πηλίου, στην έλλειψη δεξιοτήτων, όπως ο περιορισμένος ψηφιακός μετασχηματισμός και το μη εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό, καθώς και οι ανεκπαιδευτοι επισκέπτες, στους οποίους θα πρέπει να τεθούν όρια ως προς το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Επιπρόσθετα, τίθεται επί τάπητος η υψηλή ανάγκη για συνεργασίες μεταξύ φορέων, επιχειρήσεων και σχολικών μονάδων, ώστε να δημιουργηθούν «συνδυαστικές εμπειρίες» και να γίνεται πλήρης εκμετάλλευση των φυσικών πόρων. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι αποτελούν σημαντικό στοιχείο για τη βιωσιμότητα του Πηλίου οι περιβαλλοντικές μέριμνες, όπου πρωταρχικό σημείο είναι η ανάγκη εφαρμογής των αρχών της «φέρουσας ικανότητας» της περιοχής, η δημιουργία ήπιων υποδομών, όπως η ελαχιστοποίηση της χρήσης μηχανοκίνητων οχημάτων εντός των οικισμών, αλλά και η εφαρμογή κυκλικής οικονομίας με τη διαχείριση των υποπροϊόντων και των αποβλήτων.

Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικές εκδρομές αποτελούν αυθεντικές βιωματικές διαδικασίες, που μέσα από την επίσκεψη σε έναν προορισμό συνδέουν τη γνώση με τον τόπο, κινητοποιώντας το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων, ενισχύοντας τη γνώση διαμέσου της άμεσης εμπειρίας και η διοργάνωσή τους γίνεται με σαφείς παιδαγωγικούς σκοπούς. Στη

συγκεκριμένη περίπτωση και έπειτα από εκτενή έρευνα πεδίου, σχεδιάστηκαν δύο διαφορετικές τετραήμερες επισκέψεις στην περιοχή του Πηλίου, κατά τις οποίες αξιοποιούνται οι φυσικοί και οι πολιτιστικοί πόροι του Κεντρικού – Δυτικού και του Βόρειου – Δυτικού Πηλίου, στις οποίες η γνώση, η επαφή με τη φύση και η αναψυχή κατανέμονται όσο το δυνατό πιο ισοδύναμα. Επ’ ευκαιρίας των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών εκδρομών ενισχύονται οικονομικά οι τοπικές μεταφορές, καθώς και οι συναφείς δραστηριότητες, ενώ αναδεικνύεται η ταυτότητα των προορισμών και η σχέση τους με το περιβάλλον και τη μάθηση, χωρίς να αναλώνονται αποκλειστικά στην ψυχαγωγία, αλλά εστιάζοντας στη βιωματική γνώση και την κατανόηση του τόπου υποδοχής.

Στα ερωτήματα, που τέθηκαν αρχικά, η έρευνα απαντά με σαφήνεια. Έτσι, στο πρώτο ερώτημα αν ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να συμβάλλει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου από τα δεδομένα, που συλλέχθηκαν από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι ναι μπορεί να γίνει, καθώς οι εκπαιδευτικές εκδρομές γίνονται, συνήθως, σε περιόδους με μικρή τουριστική ζήτηση. Δεν είναι τυχαίο ότι οι επιχειρήσεις, που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη έρευνα λειτουργούν καθ’ όλη τη διάρκεια της χρονιάς και όλες έχουν αναπτύξει εκπαιδευτικά προγράμματα. Επιπλέον, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι όλες οι επιχειρήσεις είναι επισκέψιμες από σχολεία και μάλιστα, τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα υλοποιούνται κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, δηλαδή, Οκτώβριο με Ιούνιο. Με αυτόν τον τρόπο «γεφυρώνονται» τα κενά της σεζόν και επιμηκύνεται η τουριστική περίοδος, γεγονός, που βοηθά όχι μόνο τις επισκέψιμες επιχειρήσεις, αλλά και την τοπική κοινωνία, η οποία γίνεται τουριστικά βιώσιμη.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά στο αν ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της περιοχής του Πηλίου. Αυτό το ερώτημα απαντήθηκε επίσης θετικά μέσα από τις συνεντεύξεις, καθώς ο εκπαιδευτικός τουρισμός αποτελεί έναν βιωματικό μηχανισμό μάθησης με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικές διαδρομές να αφηγούνται το Πήλιο ξεκινώντας από τη φύση, τις διάφορες μορφές των πολιτιστικών μνημείων, τη γαστρονομία, αλλά και την επαφή με την ενδημική πανίδα και χλωρίδα της περιοχής, τη γνωριμία με τους παραδοσιακούς και τους σύγχρονους τρόπους παραγωγής των τοπικών προϊόντων, όπως το κρασί και το λάδι, που γνωρίζουν, ήδη, από την καθημερινότητά τους, αλλά δεν έχουν επίγνωσή της διαδικασίας με την οποία παράγονται. Επιπλέον, με αυτόν τον

τρόπο δημιουργείται συγκεκριμένη ταυτότητα/brand name του Πηλίου και η βιωματική εμπειρία οδηγεί στην επιστροφή των μαθητών στην περιοχή σε δεύτερο χρόνο είτε σύντομα με την οικογένειά τους είτε μεταγενέστερα ως ενήλικες. Ακόμα, ο εκπαιδευτικός τουρισμός οδηγεί τους συμμετέχοντες στη βαθύτερη «ερμηνεία» μέσα από την επαφή με τους παραγωγούς, τα μουσεία και τη φύση, ενισχύοντας την αναγνωρισιμότητα και κάνει την εμπειρία περισσότερο ποιοτική.

Το τρίτο ερώτημα διερευνά το εάν ο εκπαιδευτικός τουρισμός είναι δυνατόν να βοηθήσει στη βιωσιμότητα μιας επιχείρησης. Ξεκινώντας από την ευρύτερη περιοχή του Πηλίου, τα δεδομένα δείχνουν ότι η συμβολή του εκπαιδευτικού τουρισμού είναι θετική και πολυδιάστατη, καθώς ενισχύεται η περιβαλλοντική και η κοινωνική ευαισθητοποίηση για την περιοχή, αυξάνει την αξία της βιωματικής εμπειρίας, χωρίς να ασκεί ιδιαίτερες πιέσεις στους φυσικούς και τους πολιτιστικούς πόρους, ενδυναμώνει την τοπική ταυτότητα και τη διατήρηση των τοπικών ηθών και εθίμων, γεγονός, που δημιουργεί οικονομικά μακράς ουράς σε όλη την περιοχή, όπως επαναληπτικές επισκέψεις, αγορές, κ.α. Ειδικότερα, αναφορικά με τη συνεισφορά του εκπαιδευτικού τουρισμού στη βιωσιμότητα μιας επιχείρησης, οι συνεντεύξεις έδωσαν θετική απάντηση και επικεντρώνονται σε τρεις πυλώνες στη διαφοροποίηση των εσόδων, εφόσον οι εκπαιδευτικές επισκέψεις πραγματοποιούνται εκτός αιχμής, στην «ουρά» πωλήσεων, με επιστροφή στην επιχείρηση ή με διαδικτυακές αγορές έπειτα από την επίσκεψη και τέλος, στην κοινωνική διάδοση και την ενίσχυση της φήμης της επιχείρησης, με θετική αξιολόγηση και προβολή στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Όπως είναι εύλογο, κάτι τέτοιο προϋποθέτει την ποιότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων κάθε επιχείρησης, την εξασφάλιση της ασφάλειας των συμμετεχόντων, την προϋπόθεση ότι θα σχηματίζονται μικρές ομάδες συμμετεχόντων και τη ψηφιακή υποστήριξη αυτών των προγραμμάτων πριν και έπειτα από την υλοποίησή τους.

Το τέταρτο ερώτημα ασχολείται με τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα του Πηλίου, που ασκούν με θετικό ή αρνητικό τρόπο τη βιωσιμότητα του τουρισμού της περιοχής. Το ερώτημα απαντήθηκε πλήρως, καθώς όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα αναφέρθηκαν σε πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της περιοχής του Πηλίου, που μπορούν να επηρεάσουν τη βιωσιμότητά της. Από τις συνεντεύξεις αποδεικνύεται ότι στα πολύ ισχυρά πλεονεκτήματα της εν λόγω περιοχής εντάσσονται το ισχυρό φυσικό και πολιτιστικό κεφάλαιο, η πλούσια βιοποικιλότητα, η παράδοση, η γαστρονομία και η παραγωγή τοπικών

προϊόντων, το δίκτυο μονοπατιών του Πηλίου, τα οποία έχουν διαβαθμισμένη δυσκολία από επίπεδο αρχάριων έως και ιδιαίτερα αυξημένης δυσκολίας για εξειδικευμένους και έμπειρους περιπατητές, καθώς και η δυνατότητα δημιουργίας αυθεντικών εμπειριών, που σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον. Όλα τα παραπάνω μπορούν να εξελιχθούν σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού, που μπορούν να βελτιώσουν την ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού στην περιοχή.

Αντίστοιχα, υπάρχουν και σημαντικά μειονεκτήματα, τα οποία εμποδίζουν την ανάπτυξη της βιώσιμης ανάπτυξης του συγκεκριμένου προορισμού, όπως οι ελλείψεις σήμανσης και πιστοποίησης των διαδρομών και των μονοπατιών, οι σημαντικές ελλείψεις σε υποδομές και ήπιες υποδομές, οι ελάχιστες υποδομές με προσβασιμότητα για άτομα με ειδικές ανάγκες, η απουσία θεσμικής στήριξης και branding, η μεγάλη γραφειοκρατία και ιδιαίτερα στους παραδοσιακούς οικισμούς, γεγονός, που να μην επιτρέπει την αλλοίωση του τοπικού χρώματος και της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, αλλά, ταυτόχρονα, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο και μηχανισμό καθυστέρησης της ανάπτυξης της περιοχής.

Επιπλέον, οι περιβαλλοντικές πιέσεις, που τα τελευταία χρόνια με τα προβλήματα, που δημιουργούν τα έκτακτα καιρικά φαινόμενα, όπως οι πλημμύρες, οι κατολισθήσεις και η μικρή και χαμηλή χιονόπτωση, δημιουργούν κλίμα ανασφάλειας στον επισκέπτη, πόσο μάλλον, όταν αυτοί οι επισκέπτες είναι παιδιά. Τέλος, ένας από τους ανασταλτικούς παράγοντες είναι η ανισοκατανομή του ανθρώπινου δυναμικού και των δεξιοτήτων, εφόσον οι νέοι άνθρωποι, που γνωρίζουν την περιοχή, την εγκαταλείπουν με αποτέλεσμα να αναζητούνται αλλού εργατικά χέρια, γεγονός, που μαζί με την έντονη εποχικότητα γίνονται τροχοπέδη στη ανάπτυξη βιώσιμου τουρισμού στο Πήλιο.

Προκειμένου να λειτουργήσει ο εκπαιδευτικός τουρισμός ως μηχανισμός ανάπτυξης της βιωσιμότητας στην περιοχή του Πηλίου θα πρέπει να γίνεται συγκεκριμένος σχεδιασμός εμπειριών, οι οποίες θα πρέπει να θέτουν σαφείς μαθησιακούς στόχους και να εξασφαλίζεται η ασφάλεια. Ακόμα, θα πρέπει να γίνει πιστοποίηση και σήμανση των διαδρομών, των μονοπατιών και των χώρων επίσκεψης και να αναπτυχθούν δίκτυα συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων, των φορέων και των σχολείων. Επίσης, θα πρέπει να οριστούν και να καθοριστούν με εμφανή τρόπο οι κανόνες συμπεριφοράς των επισκεπτών και ιδιαίτερα όσον αφορά στο περιβάλλον και τον πολιτισμό και να εκπαιδευτούν από νεαρή ηλικία σε βασικά θέματα «τουριστικής παιδείας». Επιπρόσθετα, ιδιαίτερα χρήσιμος θα είναι

και ο ψηφιακός μετασχηματισμός, όχι μόνο των επιχειρήσεων, αλλά και των φορέων, ώστε να υπάρχει διαδικτυακή ενημέρωση, να γίνονται κρατήσεις και να υπάρχει ψηφιακό υλικό πριν και έπειτα από την επίσκεψη και να χρησιμοποιηθούν εκτενώς τα εργαλεία ψηφιακής διάχυσης. Τέλος, ιδιαίτερα χρήσιμη θα ήταν και η παρακολούθηση των δεικτών βιωσιμότητας όχι μόνο των επιχειρήσεων ή μεμονωμένων κοινοτήτων, αλλά και ολόκληρης της περιοχής.

Επομένως, εξάγονται τα συμπεράσματα ότι ο εκπαιδευτικός τουρισμός αποτελεί πραγματικό μηχανισμό επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου και ανάδειξης της περιοχής, υπό την προϋπόθεση ότι κάθε εκπαιδευτική εκδρομή θα σχεδιάζεται με σαφείς μαθησιακούς στόχους, θα τηρούνται δεδομένα πρωτόκολλα ασφάλειας και θα λαμβάνεται υπόψη η φέρουσα ικανότητα της περιοχής. Κάτι τέτοιο, εύλογα, προϋποθέτει τη μελέτη και την ορθή επιλογή του μεγέθους των ομάδα επίσκεψης, την ιδιαιτερότητα των οικισμών, όπως για παράδειγμα σε ορισμένα χωριά του Πηλίου δεν είναι δυνατόν να φιλοξενηθούν ταυτόχρονα πολλά άτομα και δεν υπάρχει χώρος στάθμευσης για περισσότερα από ένα λεωφορεία, όποτε είναι σημαντικό να δοθεί ιδιαίτερη σημασία και στον χρόνο άφιξης και αποχώρησης από την περιοχή.

Σε επιχειρηματικό επίπεδο, ο εκπαιδευτικός τουρισμός ενισχύει και σταθεροποιεί τα έσοδα, ειδικότερα των επιχειρήσεων, που οργανώνουν εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία σχετίζονται με το αντικείμενό τους, παραδείγματος χάρη ελαιοτριβείο → εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την παραγωγή του ελαιόλαδου. Επιπλέον, ενισχύει το brand των επιχειρήσεων αυτών και δημιουργεί επανάληψη στην επισκεψιμότητα και ιδιαίτερα, όταν αυτές οι επισκέψεις συνοδεύονται από ψηφιακό follow-up, δηλαδή προβολή στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, αγορές από το e-shop και εξερεύνηση της επιχείρησης μέσω του διαδικτύου από παρόμοιους φορείς, όπως άλλα σχολεία, που στοχεύουν σε μελλοντική επίσκεψη στην ίδια περιοχή και στην ίδια επιχείρηση.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η ύπαρξη συνεργασιών μεταξύ σχολείων, παραγωγών, επιχειρήσεων, μουσείων και ξενοδοχείων και η δημιουργία «συνδυαστικών εμπειριών» πολλαπλασιάζουν τα οφέλη και για τους συμμετέχοντες στις εκπαιδευτικές εκδρομές, αλλά και για τους επιχειρηματίες και την κοινωνία, εφόσον υπάρχει υψηλότερη ικανοποίηση, μεγαλύτερη διάχυση στην τοπική οικονομία και καλύτερη ροή επισκεπτών σε περιόδους με χαμηλή τουριστική ζήτηση. Επιπλέον, τα κεντρικά προβλήματα, που

αντιμετωπίζει ο εκπαιδευτικός τουρισμός στο Πήλιο είναι κυρίως θεσμικά και όχι βασικά και τα έχουμε αναφέρει επαρκώς πιο πάνω (π.χ. σήμανση/πιστοποίηση διαδρομών, ήπιες υποδομές, κ.λπ.).

Στην παρούσα διπλωματική μελέτη δημιουργήθηκε, αρχικά, ένα θεωρητικό πλαίσιο, που συνέδεσε τη βιωσιμότητα, τη φέρουσα ικανότητα μιας περιοχής και συγκεκριμένες μορφές εναλλακτικού τουρισμού με τον εκπαιδευτικό τουρισμό, που υλοποιείται σε συγκεκριμένη περιοχή, δηλαδή στο Πήλιο και αναδείχθηκαν οι μηχανισμοί εκείνοι και οι συνιστώσες, που εξηγούν το πότε είναι δυνατό η εκπαίδευση εν γένει και ειδικότερα ο εκπαιδευτικός τουρισμός να «παράγουν» βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Ακόμα, επιχειρήθηκε τεκμηριωμένη αποτύπωση αντιλήψεων και πρακτικών των επιχειρήσεων και των φορέων, που συμμετείχαν όσο αφορά στα ερωτήματα, που τέθηκαν για τον εκπαιδευτικό τουρισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη, ενώ χαρτογραφήθηκαν ορισμένα από τα θεσμικά και τα πολιτικά κενά. Ταυτόχρονα, προτείνεται συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης, όπως εκπαιδευτικές διαδρομές, συνέργειες, πρότυπα ασφάλειας, κ.α., τα οποία μπορούν να υιοθετηθούν όχι μόνο από τους θεσμικούς και τους τοπικούς φορείς, αλλά και από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, ώστε να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη ροή επισκεπτών σε περιόδους μικρής τουριστικής ζήτησης.

Όπως είναι φυσικό η συγκεκριμένη έρευνα αντιμετώπισε ορισμένους περιορισμούς, καθώς η περίοδος διεξαγωγής της έθεσε τον περιορισμό της αυξημένης τουριστικής ζήτησης και τη μικρή ανταπόκριση από πλευράς των επαγγελματιών να συμμετέχουν. Έτσι, αν και είδαμε διαφορετικές απόψεις μεταξύ των συμμετεχόντων, ένα μεγαλύτερο δείγμα θα μπορούσε να δώσει πιο αντιπροσωπευτικά αποτελέσματα, ενώ δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας μας ακριβή, καθώς δεν υπάρχει μακροχρόνια παρακολούθηση των αποτελεσμάτων και των επιπτώσεων. Σε επόμενη έρευνα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μικτή ερευνητική μέθοδος, στην οποία θα συμπεριληφθούν και ποσοτικά ερωτηματολόγια, τα οποία μπορούν να απευθύνονται σε επισκέπτες και εκπαιδευτικούς. Ακόμα, θα ήταν καλό σε μεταγενέστερη έρευνα να γίνεται διπλή αξιολόγηση των αποτελεσμάτων, καθώς και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ενώ χρήσιμη θα ήταν και μια πιλοτική μέτρηση KPIs (Key Performance Indicators = Μέτρηση Βασικών Δεικτών Επίδοσης), ενώ θα μπορούσαν να γίνουν συγκρίσεις και με μελέτες, που αφορούν άλλους ή παρόμοιους προορισμούς.

Βιβλιογραφία.

Αδαμακόπουλος, Τ. (χ.χ.). «Τα Μουσεία του Πηλίου: Μουσείο Βυζαντινής Τέχνης και Πολιτισμού» στο *topguide.gr*. Διαθέσιμο στο: https://www.topoguide.gr/mountains/thessaly/adv_s_pelion/pelion_central/pois/pelion_central_Makrinitza_Byzantine_Museum.php.

Agarwal, S. & Busby, G. & Huang, R. (2018). «Special Interest Tourism: An Introduction» στο *Special Interest Tourism: concepts, contexts and cases*. Oxford: CABI. DOI: 10.1079/9781780645667.0001. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/323390654_Special_Interest_Tourism_An_Introduction.

Ακριβούλη, Ζ. (2022). *Μοναδικότητα προϊόντων ποιότητας αγροδιατροφικού τομέα που παράγονται στην Περιφέρεια Θεσσαλίας. Καταγραφή, αγορές και στρατηγικές προώθησής τους*. Αθήνα: Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας. Διαθέσιμο στο: https://imegsevee.gr/wp-content/uploads/2022/10/meleti_thessalia.pdf.

Alexandrou, E. (2010). «Thermal Comfort in the Vernacular Structures of the Traditional Settlements of Pelion-Greece» στο *Sustainable Architecture and Urban Development*, Vol. I. Amman: CSAAR Press. σ. 267 – 281. Διαθέσιμο στο: <https://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB22611.pdf>.

Anastasiou, A. & Pasiopoulou, M. (2020). «Sustainable Development at the Frames of the Strategy “Europe 2020”» στο *Theoretical Economics Letters*, 10, σ. 443 – 457. DOI: 10.4236/tel.2020.103028. Διαθέσιμο στο: https://www.scirp.org/pdf/tel_2020052014463232.pdf.

Ανδριώτης, Κ. (2005). «Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του» στο *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 20 – 21, σ. 139 – 154. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/2829029/O_%CE%B5%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82_%CE%BA%CE

[%B1%CE%B9_%CF%84%CE%B1_%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CF%87%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CF%84%CE%BF%CF%85.](#)

Αποστολόπουλος, Κ. Δ. & Σδράλη, Δ. Β. (2009). *Εναλλακτικός και Ήπιος Τουρισμός Υπαίθρου: Θεωρητική Προσέγγιση & Εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

Αρναούτη, Σ. (2022). *Η Παγκόσμια Εκπαίδευση στο σύγχρονο μαθησιακό περιβάλλον. Ένα εγχειρίδιο για εκπαιδευτές και εκπαιδευτικούς στην Κύπρο*. Λευκωσία: Κέντρο Στήριξης ΜΚΟ. Διαθέσιμο στο: https://www.pi.ac.cy/pi/files/epimorfosi/antiratsistiki/H_____.pdf.

archaiologia.gr. (2013). «Μια επίσκεψη στο Μουσείο Ελιάς και Λαδιού Πηλίου» στο *archaiologia.gr*. Διαθέσιμο στο:

<https://www.archaiologia.gr/blog/2013/01/03/%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%88%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BB%CE%B1%CE%B4/>.

Atkinson, P. & Hammersley, M. (2007). *Ethnography: Principles in Practice*. New York: Routledge. Διαθέσιμο στο:

file:///C:/Users/User/Downloads/MartynHammersleyPaulAtkinson-Ethnography_PrinciplesinPractice-Routledge2007.pdf.

Bank, M. & Weiner, R. (2011). «Determinants of weather derivatives usage in the Austrian winter tourism industry» στο *Tourism Management*, Vol. 32, (1), σ. 62 – 68. DOI: 10.1016/j.tourman.2009.11.005. Διαθέσιμο στο:

<https://www.researchgate.net/publication/222922235>

[Determinants of weather derivatives usage in the Austrian winter tourism industry.](#)

Βαρβαρέσος, Σ. (2000). *Τουρισμός, Έννοιες, Μεγέθη, Δομές: Η Ελληνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: Προπομπός.

Βασιλείου, Θ. (2009). *Πήλιο, Το όνομα του παραδείσου*. Αθήνα: Μίλητος.

- Βασσάλου, Κ. (2021). «Πώς είναι η ζωή ενός ξενοδόχου στο Πήλιο;» στο *travel.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.travel.gr/experiences/pos-einai-i-zoi-enos-xenodochoy-sto-pili/>.
- Beech, J. & Chadwick, S. (2005). *The Business of Tourism Management*. New York: Prentice Hall.
- Βενετσανοπούλου Μ. (2006). *Η Κρατική συμβολή στον τουρισμό. Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού. Ιστορική εξέλιξη – Θεσμικό πλαίσιο*. Αθήνα: Interbooks.
- Beskow, L. M. & Check, D. K. & Ammarell, N. (2014). «Research Participants' Understanding of and Reactions to Certificates of Confidentiality» στο *AJOB Empirical Bioethics*, Vol. 5, (1), σ. 12 – 22. DOI: 10.1080/21507716.2013.813596. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/260376509_Research_Participants'_Understanding_of_and_Reactions_to_Certificates_of_Confidentiality.
- Bodger, D. (1998). «Leisure, Learning, and Travel» στο *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(4), σ. 28 – 31. DOI: 10.1080/07303084.1998.10605532. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07303084.1998.10605532>.
- Boniface, P. & Fowler, P. (1993). *Heritage and Tourism in The Global Village*. London: Routledge. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/heritagetourismi0000boni>.
- Βουζαξάκης, Κ. & Αδρύμη – Σισμάνη, Β. & Μακρή – Σκοτινιώτη, Θ. & Μαλαकाσιώτη, Ζ. & Γεωργίου, Ρ. & Γιαννούλου, Ε. (2002). «Ανάδειξη της αρχαίας πόλης πάνω στον λόφο της Γορίτσας. Πρόταση για τη δημιουργία ενός κόμβου πληροφόρησης για το ευρύτερο οικοπολιτιστικό δίκτυο της Μαγνησίας» στο *Πρακτικά Συνεδρίου: Μνημεία της Μαγνησίας*. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/profile/Konstantinos-Vouzaxakis/publication/285769765_Anadeixe_tes_archaias_poles_pano_sto_lopho_tes_Goritsas_Protase_gia_te_de_mourgia_enos_kombou_plerophoreses_gia_to_eurytero_oikopolitistiko_diktyo_tes_Magnesias_The_ancient_city_on_the_top_of_the_Gori/links/5663335908ae192bbf8eed4/Anadeixe-tes-archaias-poles-pano-sto-lopho-tes-Goritsas-Protase-gia-te-demiourgia-enos-kombou-plerophoreses-gia-to-eurytero-oikopolitistiko-diktyo-tes-Magnesias-The-ancient-city-on-the-top-of-the-Gori.pdf.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). «Using thematic analysis in psychology» στο *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), σ. 77 – 101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp063oa>.

Brutland, G. H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. New York: World Commission on Environment and Development. Διαθέσιμο στο: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

Butler, R. W. (1980). «The concept of a tourism areas cycle of evaluation: Implications for management of resources» στο *Canadian Geographer*, 24(1), σ. 5 – 12. DOI: 10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/228003384_The_Concept_of_A_Tourist_Area_Cycle_of_Evolution_Implications_for_Management_of_Resources.

Γαλάνη – Μουτάφη, Β. (2002). *Ερευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Προπομπός.

Carpio, N. M. & Napod, W. & Do, H. W. (2020). «Gastronomy as a factor of tourists' overall experience: a study of Jeonju, South Korea» στο *International Hospitality Review*, 35(1), σ. 70 – 89. DOI: 10.1108/IHR-08-2020-0031. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/352639357_Gastronomy_as_a_factor_of_tourists'_overall_experience_a_study_of_Jeonju_South_Korea.

Cater, E. (1993). «Ecotourism in the Third World: Problems for sustainable tourism development» στο *Tourism Management*, 14(2), σ. 85 – 90. DOI: 10.1016/0261-5177(93)90040-R. Διαθέσιμο στο:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/026151779390040R>.

Chang, R. C. Y. & Kivela, J. & Mak, A. H. N. (2010). «Food preferences of Chinese tourists» στο *Annals of Tourism Research*, 37(4), σ. 989 – 1011. DOI: 10.1016/j.annals.2010.03.007. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/215559727_Food_Preferences_of_Chinese_Tourists.

- Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory*. Los Angeles: Sage. Διαθέσιμο στο: https://afshinsafae.ir/wp-content/uploads/2022/10/Introducing-qualitative-methods-Charmaz-Kathy-Constructing-grounded-theory-2014-SAGE-Publications-libgen.li_.pdf.
- Choi, H. C. & Sirakaya, E. (2006). «Sustainability indicators for managing community tourism» στο *Tourism Management*, 27(6), 1274 – 1289. DOI: 10.1016/j.tourman.2005.05.018. Διαθέσιμο στο: <https://franciscodosanjos.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/01/choi-2006.pdf>.
- Choudhary, L. R. & Srivastava, P. & Panwar, L. K. (2022). «Educational Tourism: A New Concept of Sustainable Development of Tourism» στο *Specialusis Ugdyimas/Special Education*, 1(43), σ. 4684 – 4689. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/362278465_EDUCATIONAL_TOURISM_A_NEW_CONCEPT_OF_SUSTAINABLE_DEVELOPMENT_OF_TOURISM.
- Christaller, W. (1963). «Some considerations of tourism location in europe: the peripheral regions-underdeveloped countries-recreation areas» στο *Papers in Regional Science*, 12(1), σ. 95 – 105. DOI: 10.1111/j.1435-5597.1964.tb01256.x. Διαθέσιμο στο: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1435-5597.1964.tb01256.x?saml_referrer.
- Cohen, L. & Manion, L. & Morrison, K. (2018). *Research Methods in Education*. London: Routledge. Διαθέσιμο στο: https://staibabussalamsula.ac.id/wp-content/uploads/2024/03/Louis-Cohen-Lawrence-Manion-Keith-Morrison-Research-Methods-in-Education-Routledge-2018-staibabussalamsula.ac_.id_.pdf.
- Ćorluka, G. (2019). «Tourism seasonality – An overview» στο *Journal of Business Paradigms*, 4(1). Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/336085306_TOURISM_SEASONALITY_-_AN_OVERVIEW?enrichId=rgreq-3fe5668c9342331c130952bdbd8d47b5-XX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMzNjA4NTMwNjtBUzo4MDc2NTE0NjYyODA5NjNAMTU2OTU3MDUyMzMzOA%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing Among Five Approaches*. Los Angeles: Sage. Διαθέσιμο στο:

https://repositorio.ciem.ucr.ac.cr/bitstream/123456789/501/1/Qualitative%20inquiry%20%26%20research%20design.%20design%20_%20Choosing%20among%20five%20approaches.%20%281%29.pdf.

Creswell, J. W. & Creswell, J. D. (2018). *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles: Sage. Διαθέσιμο στο:

https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/510378/mod_resource/content/1/creswell.pdf.

Dale, N. F. & L'Esperoir Decosta, P. J. – N. & Kelly, L. (2022). «Transformative Experiences on School Excursions: Students as Catalysts for Sustainable Tourism» στο *Children in Sustainable and Responsible Tourism*. DOI: 10.1108/978-1-80117-656-920221007.

Διαθέσιμο στο: <https://www.emerald.com/books/edited-volume/15214/chapter-abstract/86408502/Transformative-Experiences-on-School-Excursions?redirectedFrom=PDF>.

Dale, R. G. & Powell, R. B. & Stern, M. J. & Garst, B. A. (2020). «Influence of the natural setting on environmental education outcomes» στο *Environmental Education Research*, 26(5), σ. 613 – 631. DOI: 10.1080/13504622.2020.1738346. Διαθέσιμο στο:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13504622.2020.1738346>.

Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Los Angeles: Sage. Διαθέσιμο στο:

https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/1143325/mod_resource/content/1/Norman%20K.%20Denzin%2C%20Yvonna%20S.%20Lincoln%20-%20The%20SAGE%20Handbook%20of%20Qualitative%20Research-SAGE%20Publications%2C%20Inc%20%282017%29.pdf.

Dernoi, L. (1988). «Alternative or community-based tourism» στο *Tourism – A vital Force for Peace*, σ. 89 – 94. Vancouver, Canada: D'Amore and Associates.

Diener, E. & Crandall, R. (1978). *Ethics in Social and Behavioral Research*. Chicago: University of Chicago Press.

discovergreece.com. (χ.χ.). «Οι 14 καλύτερες παραλίες στο Πήλιο» στο *discovergreece.com*. Διαθέσιμό στο : <https://www.discovergreece.com/el/travel-ideas/best-of/14-best-beaches-pelion>.

Δημοπούλου, Ε. (2020). «Ο γάμος του Πηλέα με τη Θέτιδα (μέρος 3ο)» στο *artviews.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://artviews.gr/o-gamos-tou-pilea-me-ti-thetida-meros-3o/>.

Δήμος Βόλου. (2021). *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα. Α' Φάση. Στρατηγικός Σχεδιασμός 2020 – 2023*. Βόλος: Δήμος Βόλου. Διαθέσιμο στο :

https://dimosvolos.gr/sites/default/files/%CE%95%CE%A0%CE%99%CE%A7%CE%95%CE%99%CE%A1%CE%97%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%9F_%CE%91_%CE%A6%CE%91%CE%A3%CE%97_16_12_2021.pdf.

Δήμος Βόλου. (2015). *Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης. Α' Φάση. Στρατηγικός Σχεδιασμός 2015 – 2019*. Βόλος: Δήμος Βόλου. Διαθέσιμο στο :

<https://dimosvolos.gr/sites/default/files/%CE%A3%CE%A4%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%97%CE%93%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%20%CE%A3%CE%A7%CE%95%CE%94%CE%99%CE%91%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3%20%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%9F%CE%A5%20%CE%92%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A5%202015%20%E2%80%93%202019.pdf>.

Δήμος Νοτίου Πηλίου. (2024). *Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Νοτίου Πηλίου, Α' Φάση*.

Διαθέσιμο στο: https://dnpiliou.gov.gr/wp-content/uploads/2024/12/%CE%91-%CE%A6%CE%AC%CF%83%CE%B7-%CE%95.%CE%A0.%CE%9D.%CE%A0%CE%B7%CE%BB%CE%AF%CE%BF%CF%85_Final-2.pdf.

Douglas, N. & Douglas, N. & Derrett, R. (2001). *Special Interest Tourism*. New York: Wiley.

Διαθέσιμο στο: https://archive.org/details/specialinterestt0000unse_z8d1/mode/2up.

Durovic, M. & Lovrentjev, S. (2015). «Measuring sustainability in development of cultural tourism in Dubrovnik» στο *The Macrotheme Review*, 4(2), σ. 160 – 166. Διαθέσιμο στο:

http://www.researchgate.net/publication/378006459_MEASURING_SUSTAINABILITY_IN_DEVELOPMENT_OF_CULTURAL_TOURISM_IN_DUBROVNIK#fullTextFileContent.

Eagles, P. F. (1992). «The Travel Motivations of Canadian Ecotourists» στο *Journal of Travel Research*, 31(2), σ. 3 – 7. DOI: 10.1177/004728759203100201. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/240703605_The_Travel_Motivations_of_Canadian_Ecotourists.

ΕΛΣΤΑΤ. (2023). *Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού Κατοικιών ΕΛΣΤΑΤ 2021*. Αθήνα:

ΕΛΣΤΑΤ. Διαθέσιμο στο: https://elstat-outsourcers.statistics.gr/Census2022_GR.pdf.

enikos.gr. (2022). «Οι 15 πιο μαγευτικές παραλίες στο Πήλιο» στο *enikos.gr*. Διαθέσιμο στο :

<https://www.enikos.gr/travel/oi-15-pio-mageftikes-paralies-sto-pilio/1820565/>.

enjoythessaly.gr. (χ.χ.). «Λαογραφικό Μουσείο και Βιβλιοθήκη | Μηλιές Πήλιο» στο *enjoythessaly.gr*. Διαθέσιμο στο : <https://enjoythessaly.com/laografiko-mouseio-vivliothiki-milies-pilio/>.

Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. (2002). *Ειδική έκθεση: Το LEADER και η τοπική ανάπτυξη με πρωτοβουλία των τοπικών κοινοτήτων διευκολύνουν μεν την τοπική συμμετοχή, τα πρόσθετα οφέλη όμως δεν αποδεικνύονται ακόμη επαρκώς*. Λουξεμβούργο: Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. Διαθέσιμο στο:

https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR22_10/SR_Leader_EL.pdf.

European Commission. (2020). *Communication from the Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: European Commission.

European Court of Auditors. (2022). *Special Report: LEADER and community-led local development facilitates local engagement but additional benefits still not sufficiently demonstrated*. Luxembourg: European Court of Auditors. Διαθέσιμο στο: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR22_10/SR_Leader_EN.pdf.

European Union. (2019). *Tourism Satellite Accounts in Europe*. Luxembourg: European Union. DOI: 10.2785/78529. Διαθέσιμο στο:

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/10293066/KS-FT-19-007-EN-N.pdf/f9cdc4cc-882b-5e29-03b1-f2cee82ec59d?t=1575909526000>.

Falk, M. (2010). «A dynamic panel data analysis of snow depth and winter tourism» στο *Tourism Management*, Vol. 31, (6), σ. 912 – 924. DOI: 10.1016/j.tourman.2009.11.010. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/222002271_A_dynamic_panel_data_analysis_of_snow_depth_and_winter_tourism.

Farsari, I. (2022). «Pedagogy for sustainable tourism: reflections on the curriculum space of a master programme in Sweden» στο *Journal of Tourism and Sustainability Education*, 22(1), σ. 6 – 35. DOI: 0.1080/15313220.2021.1978127. Διαθέσιμο στο:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15313220.2021.1978127>.

filoiperiigites.com. (2020). «Ιερός Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μηλεών, Πήλιο Μαγνησίας» στο *filoiperiigites.com*. Διαθέσιμο στο:

<https://filoiperiigites.com/2020/09/24/ieros-naos-taxiarxon-milies/>.

Fotopoulos, C. & Krystallis, A. (2003). «Quality labels as a marketing advantage: The case of the “PDO Zagora” apples in the Greek market» στο *European Journal of Marketing*, 37(10), σ. 1350 – 1374. DOI: 10.1108/03090560310487149. Διαθέσιμο στο: [http](http://www.researchgate.net/publication/243460316_Quality_labels_as_a_marketing_advantage_The_case_of_the_PDO_Zagora_apples_in_the_Greek_market)

[s://www.researchgate.net/publication/243460316_Quality_labels_as_a_marketing_advantage_The_case_of_the_PDO_Zagora_apples_in_the_Greek_market](http://www.researchgate.net/publication/243460316_Quality_labels_as_a_marketing_advantage_The_case_of_the_PDO_Zagora_apples_in_the_Greek_market).

Frankel, J. R. & Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: MacGraw – Hill. Διαθέσιμο στο:

https://saochhengpheng.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/03/jack_fraenkel_norman_wallen_helen_hyun-how_to_design_and_evaluate_research_in_education_8th_edition-mcgraw-hill_humanities_social_sciences_languages2011.pdf.

Getz, D. (1986). «Models in tourism planning» στο *Tourism Management*, 7(1). σ. 21 – 32. DOI: 10.1016/0261-5177(86)90054-3. Διαθέσιμο στο:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0261517786900543>.

Gios, G. & Goio, I. & Notaro, S. & Raffaelli, R. (2006). «The value of natural resources for tourism: A case study of the Italian Alps» στο *International Journal of Tourism Research*, Vol. 8, (2), σ. 77 – 85. DOI: 10.1002/jtr.552. Διαθέσιμο στο: [http](http://www.researchgate.net/publication/229945178_The_Value_of_Natural_Resources_for_Tourism_a_Case_Study_of_the_Italian_Alps)

[s://www.researchgate.net/publication/229945178_The_Value_of_Natural_Resources_for_Tourism_a_Case_Study_of_the_Italian_Alps](http://www.researchgate.net/publication/229945178_The_Value_of_Natural_Resources_for_Tourism_a_Case_Study_of_the_Italian_Alps).

Goeldner, R. C. & Ritchie, J. R. (2009). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. Canada: John Wiley & Sons.

Gough, S. & Scott, W. (1999). «Education and Training for Sustainable Tourism» στο *Canadian Journal of Environmental Education*, 4, σ. 193 – 212. Διαθέσιμο στο: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ590344.pdf>.

[greekgastronomyguide.gr](http://www.greekgastronomyguide.gr). (χ.χ.). «Gastronomy & – Wine Tourism: Πήλιο – Βόλος» στο *greekgastronomyguide.gr*. Διαθέσιμο στο:

<https://www.greekgastronomyguide.gr/pilio/paradosiaki-kouzina/>.

Grimaccia, E. (2021). «Europe 2020 strategy for a smart, inclusive and sustainable growth: A first evaluation» στο *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*, Volume LXXV n. 1, σ. 65 – 76. Διαθέσιμο στο:

https://www.sieds.it/listing/RePEc/journal/2021751P065_077_Grimaccia.pdf.

Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1994). «Competing paradigms in qualitative research» στο *Handbook of Qualitative Research*, σ. 105 – 117. Los Angeles: Sage. Διαθέσιμο στο:

<https://ethnographyworkshop.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/11/guba-lincoln-1994-competing-paradigms-in-qualitative-research-handbook-of-qualitative-research.pdf>.

Guest, G. & Namey, E. E. & Mitchell, K. M. (2012). *Applied thematic analysis*. Los Angeles: Sage Publications. Διαθέσιμο στο:

https://books.google.com.cy/books/about/Applied_Thematic_Analysis.html?id=VuWrexznC7sC&redir_esc=y.

Guillemin, M. & Gillam, L. (2004). «Ethics, Reflexivity, and “Ethical Literacy”» στο *The Australian and New Zealand Journal of Public Health*, Vol. 28, (3). σ. 198 – 202. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/235930722_Ethics_Reflexivity_and_Ethically_Important_Moments_in_Research.

Hall, D. R. (1998). «Tourism development and sustainability issues in Central and South – Eastern Europe» στο *Tourism Management*, 19(5), σ. 423 – 431. DOI:10.1016/S0261-5177(98)00039-9. Διαθέσιμο στο:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517798000399>.

Harrington, R. & Herzog, C. (2007). «Chef John Folse: A Case Study of Vision, Leadership & Sustainability» στο *Journal of Hospitality and Tourism Education*, 19(3), σ. 5 – 10. DOI: 10.1080/10963758.2007.10696892. Διαθέσιμο στο:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10963758.2007.10696892>.

Hashemkhani – Zolfani, S. & Sedaghat, M. & Maknoon, R. & Zavadskas, E. K. (2015). «Sustainable tourism: a comprehensive literature review on frameworks and applications» στο *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, 28(1), σ. 1 – 30. DOI:10.1080/1331677x.2014.995895. Διαθέσιμο στο:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1331677X.2014.995895?>.

- Heath, (1992). «The Legacy of Peleus: Death and Divine Gifts in the Iliad» στο *Hermes*, 120, σ. 387 – 400. Διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org/stable/4476918?seq=1>.
- Hennink, M. & Hutter, I. & Bailey, A. (2020). *Qualitative Research Methods*. London: Sage.
- hellenictrain.gr. (χ.χ.). «Το τρένο του Πηλίου, μια μυθική διαδρομή» στο *hellenictrain.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenictrain.gr/mia-mythiki-diadromi>.
- Hermes, F. (2005). *Alternative forms on Gran Canaria: The Diversification of Tourism Products as an Alternative to Mass Tourism*. Hambourg: Diplomarbeiten Agentur diplom.de.
- Holden, A. (1984). «Alternative Tourism: Report on the Workshop on Alternative Tourism with Focus in Asia» στο *Conference proceedings: Alternative tourism with a focus on Asia. Proceedings of a workshop, Chiang Mai, Thailand, April 26-May 8, 1984*. Bangkok: ECTW.
- Huang, W. – J. & Haller, W. & Ramshaw, G. (2013). «Diaspora Tourism and Homeland Attachment: An Exploratory Analysis» στο *Tourism Analysis*, 18(3), σ. 285 – 296. DOI: 10.3727/108354213X13673398610691. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/270016839_Diaspora_Tourism_and_Homeland_Attachment_An_Exploratory_Analysis.
- Hunziker, W. & Krapf, K. (1942). *Grundriss der allgemeinen Fremdenverkehrslehre*. Zurich: Verlag.
- Ίκκος, Α. & Κουτσός, Σ. (2025). *Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2024*. Αθήνα: Insete Intelligence. Διαθέσιμο στο: https://insete.gr/wp-content/uploads/2025/05/25_05_Tourism_and_Greek_Economy_2023-2024-1.pdf.
- Ίκκος, Α. & Κουτσός, Σ. (2022). *Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2021*. Αθήνα: Insete Intelligence. Διαθέσιμο στο: https://insete.gr/wp-content/uploads/2022/06/23_05_Tourism_and_Greek_Economy_2020-2021.pdf.
- ΙΝΣΕΤΕ. (2024). *Περιφέρεια Θεσσαλίας. Ετήσια έκθεση ανταγωνιστικότητας και διαρθρωτικής προσαρμογής στον τομέα του τουρισμού για το 2023*. Αθήνα: ΙΝΣΕΤΕ. Διαθέσιμο στο: https://insete.gr/wp-content/uploads/2024/12/24-12_Thessaly-1.pdf.
- ΙΝΣΕΤΕ. (2023). *Περιφέρεια Θεσσαλίας. Ετήσια έκθεση ανταγωνιστικότητας και διαρθρωτικής προσαρμογής στον τομέα του τουρισμού για το έτος 2022*. Αθήνα: ΙΝΣΕΤΕ. Διαθέσιμο στο: https://insete.gr/wp-content/uploads/2020/05/23-12_Thessaly.pdf.

ΙΝΣΕΤΕ. (2021). *Ελληνικός Τουρισμός 2030. Σχέδια δράσης. Προορισμός «Βόλος, Πήλιο & Σποράδες» Επιτελική Σύνοψη*. Αθήνα: ΙΝΣΕΤΕ. Διαθέσιμο στο: <https://insete.gr/wp-content/uploads/pdf/proorismoi/executive-summary-bolos-pilio-and-sporades.pdf>.

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/msvbev75>.

Israel, M. & Hay, I. (2006). *Research Ethics for Social Scientists*. London: Sage Publications.

IUCN & UNEP & WWF. (1980). *World Conservation Strategy*. Switzerland: International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources. Gland: IUCN. Διαθέσιμο στο: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>.

Jovicic, D., & Dragin, A. (2008). «The Assessment of Carrying Capacity – A Crucial Tool for Managing Tourism Effects in Tourist Destinations» στο *Turizam - International Scientific Journal*, 12. σ. 4 – 11. DOI: 10.5937/Turizam0812004J. Διαθέσιμο στο: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1450-6661/2008/1450-66610812004J.pdf>.

Καρβούνης, Σ. & Γεωργιάκελλος, Δ. (2003). *Διαχείριση του περιβάλλοντος – Επιχειρήσεις & Βιώσιμη ανάπτυξη*. Αθήνα: Σταμούλη Α.Ε.

Καλοπαίδι, Ν. (χ.χ.) «Πήλιο: Εκκλησιαστικό Μουσείο Αγ. Γεωργίου Νηλείας» στο *golden-greece.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://golden-greece.gr/museums/thesalia/pilio/mouseio-ekklisiastiko-ag-georgiou-nilias>.

Καραγιαννιώτη, Μ. «Οικία Κοντού - Μουσείο Θεόφилου στην Ανακασία (Πηλίου) Μαγνησίας» στο *odysseus.culture.gr*. Διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=16223.

Katapidi, I. (2021). «Heritage policy meets community praxis» στο *Journal of Rural Studies*, 81, σ. 47 – 58. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2020.09.012. Διαθέσιμο στο: https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/134387745/1_s2.0_S0743016719314457_main.pdf.

Kim, Y. G. & Eves, A. & Scarles, C. (2009). «Building a Model of Local Food Consumption on Trips and Holidays: A Grounded Theory Approach» στο *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), σ. 423 – 431. DOI: 10.1016/j.ijhm.2008.11.005. Διαθέσιμο στο:

<http>

[s://www.researchgate.net/publication/223788118_Building_a_Model_of_Local_Food_Consumption_on_Trips_and_Holidays_A_Grounded_Theory_Approach](https://www.researchgate.net/publication/223788118_Building_a_Model_of_Local_Food_Consumption_on_Trips_and_Holidays_A_Grounded_Theory_Approach).

Κοκκώσης, Χ. (2000). «Τουριστική Ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα στα Νησιά» στο *Τουριστική Ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εξάντας. σ. 81 – 97.

Κοκκώσης, Χ. & Τσάρτας, Π. (2001). *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*. Αθήνα: Κριτική.

Κοκκώσης, Χ. & Τσάρτας, Π. & Γκρίμπα, Ε. (2020). *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Ζήτηση και πρόσφορα νέων προϊόντων τουρισμού*. Αθήνα: Κριτική.

Κοντοβάς, Ν. (2021). «Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Πορταριάς» στο *Σύλλογος Νέων Πορταριάς*. Διαθέσιμο στο: <https://portaria-pelion-sn.com/mouseio-portarias/>.

Κουργιαντάκης, Μ. & Κουκάκης, Γ. & Μαραγκάκη, Σ. & Αποστολάκης, Α. (2023). «Προοπτική ανάπτυξης εκπαιδευτικού τουρισμού – Η περίπτωση της εκπαίδευσης ενηλίκων» στο *traveldailynews.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.traveldailynews.gr/ekpaideysi/prooptiki-anaptyxis-ekpaideytikoy-toyrismoy-i-periptosi-tis-ekpaideysis-enilikon/>.

Κρίθαρη, Ε. (2024). «Το πρώτο ορεινό σανατόριο, ο «Άγιος Καραμάνης» και ο κύκλος του Παλαμά» στο *kathimerini.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/562974085/to-proto-oreino-sanatorio-o-agios-karamanis-kai-o-kyklos-toy-palama/>.

Kuenzi, C. & McNeely, J. (2008). «Nature-Based Tourism. In: Renn, O., Walker, K.D. (eds) *Global Risk Governance*» στο *Global Risk Governance*, Vol. 1. Dordrecht: Springer. Διαθέσιμο στο: https://irgc.org/wp-content/uploads/2018/09/Chapter_8_Nature_Tourism_final.pdf.

Kurmanaliyeva A. & Rysbekova, S. & Duissenbayeva, A. & Izmailov, I. (2014). «Religious Tourism as a Sociocultural Phenomenon of the Present “The Unique Sense Today is a Universal Value Tomorrow. This is the Way Religions are Created and Values are Made”» στο *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 143. σ. 958 – 963. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.07.534. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/280289174_Religious_Tourism_as_a_Sociocultural_Phenomenon_of_the_Present_The_Uni

que Sense Today is a Universal Value Tomorrow This is the Way Religions are Created and Values are Made.

Κωνσταντινίδης, Γ. & Λαμπρόπουλος, Α. (2003). *Πήλιο*. Αθήνα: Explorer.

Λαγός, Δ. Γ. (2018). *Τουριστική Οικονομική*. Αθήνα: Κριτική.

Leiper, N. (1990). *Tourism Systems. An Interdisciplinary Perspective*. New Zealand: Massey University.

Li, Z. & Bai, M & Deng, H. & Wu, Y. & Cui, R. (2024). «Exploring children's experiences on school field trips from children's perspectives» στο *Tourism Management Perspectives*, 51. DOI: 10.1016/j.tmp.2024.101220. Διαθέσιμο στο:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211973624000035>.

Liro, J. (2020). «Visitors' motivations and behaviours at pilgrimage centres: push and pull perspectives» στο *Journal of Heritage Tourism*, 16(1), σ. 1 – 21. DOI: 10.1080/1743873X.2020.1761820. Διαθέσιμο στο:

[https://www.researchgate.net/publication/](https://www.researchgate.net/publication/341344601)

[341344601](https://www.researchgate.net/publication/341344601)

Visitors' motivations and behaviours at pilgrimage centres push and pull perspectives

.

Liu, Z. (2003). «Sustainable Tourism Development: A Critique» στο *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), σ. 459 – 475. DOI: 10.1080/09669580308667216. Διαθέσιμο στο: <https://strathprints.strath.ac.uk/4105/6/strathprints004105.pdf>.

Lodico, M. G. Spaulding, D. T. & Voegtler, K. H. (2010). *Methods in Educational Research: From Theory to Practice*. London: John Wiley & Sons. Διαθέσιμο στο:

<http://stikespanritahusada.ac.id/wp-content/uploads/2017/04/>

[Marguerite_G_Lodico_Dean_T_Spaulding_KatherinBookFi.pdf](http://stikespanritahusada.ac.id/wp-content/uploads/2017/04/Marguerite_G_Lodico_Dean_T_Spaulding_KatherinBookFi.pdf).

Mac Cannell, D. (1992). *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. London: Routledge.

Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/emptymeetinggrou0000macc/mode/2up>.

Macleod, D. V. L. (2004). *Tourism, Globalization and Cultural Change: An Island Community Perspective*. Frankfurt: Channel View Publications.

Μαμαλούδη, Ι. (2023). «Η άγνωστη αρχαία πόλη του Πηλίου, με σπήλαιο του Μειλχίου Διός, και τα αρχαία στα Τσιμέντα ΑΓΕΤ και τις δεξαμενές της BP! Τείχη με 33 πύργους,

τρία νεκροταφεία!» στο *Αρχαίον Πολιτισμού*. Διαθέσιμο στο: <https://arxeion-politismou.gr/2023/10/goritsa.html>.

Manning, R. & Wang, B. & Valliere, W. & Newman, P. & Lawson, S. R. (2002). «Research to Estimate and Manage Carrying Capacity of a Tourist Attraction: A Study of Alcatraz Island» στο *Journal of Sustainable Tourism*, 10(5). σ. 388 – 404. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/249023916_Research_to_Estimate_and_Manage_Carrying_Capacity_of_a_Tourist_Attraction_A_Study_of_Alcatraz_Island.

Manga, A. A. & Nicolau, P. E. (2018). «Conceptualizing Educational Tourism and the Educational Tourism Potential (evidence from ASEAN countries)» στο *Advances in Economics, Business and Management Research (AEBMR)*, 39, σ. 343 – 348. DOI: 10.2991/cssdre-18.2018.72. Διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/User/Downloads/25896377.pdf>.

Mantecon, A. & Huete, R. (2008). «The value of authenticity in residential tourism: The decision-maker's point of view» στο *Tourist Studies*, 8(3). σ. 359 – 376. DOI: 10.1177/1468797608100656. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/249631301_The_value_of_authenticity_in_residential_tourism_The_decision-maker's_point_of_view.

Martínez – Yáñez, C. (2023). «ICOMOS International Cultural Tourism Charters 1976-2021: Evolution, Contributions and Trends in Cultural Heritage Protection» στο *Protection of Cultural Heritage*, 14, σ. 33 – 46. DOI: 10.35784/odk.2825. Διαθέσιμο στο: <https://ph.pollub.pl/index.php/odk/article/view/2825/3030>.

Mason, J. (2017). *Qualitative Researching*. London: Sage. Διαθέσιμο στο: https://books.google.com.cy/books?id=8JM4DwAAQBAJ&pg=PA21&hl=el&source=gbv_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false.

Mason, J. (2011). *Η Διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Πεδίο.

Mason, R. & O'Mahony, B. (2007). «On the Trail of Food and Wine: The tourist search for meaningful experience» στο *Annals of Leisure Research*, 10(3 – 4), σ. 498 – 517. DOI: 10.1080/11745398.2007.9686778. Διαθέσιμο στο:

<https://www.researchgate.net/publication/254237494>

On the Trail of Food and Wine The tourist search for meaningful Experience.

Matarazzo, A. & Zerbo, A. & Arfo, S. (2022). «Environmental Sustainability Indicators Applied to Tourism Sector in Sicily» στο *Journal of Biomedical Research & Environmental Sciences*, 3(4), σ. 465 – 472. DOI: 10.37871/jbres1466. Διαθέσιμο στο:

<https://www.jelsciences.com/articles/jbres1466.pdf>.

Metaxas, T. & Kallioras, D. (2004). « Medium sized – cities' economic development and regional competitiveness: the case of Larissa – Volos dipole in Thessaly region of Greece» στο *Discussion Paper Series*, 10(7), σ. 161 – 200. Διαθέσιμο στο:

<https://www.researchgate.net/publication/228806682>

Medium sized oe cities 'economic development and regional competitiveness the case of Larissa oe Volos dipole in Thessaly region of Greece.

Michie, M. « Factors influencing secondary science teachers to organise and conduct field trips» στο *Australian Science Teachers Journal*, 44(4), σ. 43 – 50. DOI: 10.3316/aeipt.92801. Διαθέσιμο στο: <https://search.informit.org/doi/10.3316/aeipt.92801>.

miliesmuseum.gr. (2025). «Ιστορικό ίδρυσης» στο *miliesmuseum.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://miliesmuseum.gr/>.

Mill, R. C. & Morrison, A. M. (1998). *The tourism system: an introductory text*. Iowa: Kendall/Hunt.

Milman, A. & Pizam, A. (1988). «Social impacts of tourism on central florida» στο *Annals of Tourism Research*, Vol. 15, (2). σ. 191 – 204. DOI: 10.1016/0160-7383(88)90082-5. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0160738388900825>.

Mir, A. M. & Sheley, B. & Ooi, C. – S. (2024). «Uses of tourism resources for educational and community development: A systematic literature review and lessons» στο *Tourism Management Perspectives*, 53 (2024) 101278. DOI: 10.1016/j.tmp.2024.101278. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211973624000618?>.

Mirtaghiyan, M. R. & Gharibi, N. & Akbarnataj, H. (2013). «A Study of Factors Influencing Food Tourism Branding: The Case of Iranian Tourism» στο *American Journal of Tourism Management*, 2(3), σ. 63 – 68. DOI: 10.5923/j.tourism.20130203.01. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/263329198_A_Study_of_Factors_Influencing_Food_Tourism_Branding_The_Case_of_Iranian_Tourism.

Moira – Mylonopoulou, P. & Mylonopoulos, D. & Kontoudaki, A. (2015). Gastronomy As a Form of Cultural Tourism. a Greek typology. *TIMS Acta*, 9, σ. 135 – 148. DOI: 10.5937/TIMSACT9-8128. Διαθέσιμο στο:

<https://www.researchgate.net/publication/>

[281365776_Gastronomy_as_a_form_of_cultural_tourism_A_Greek_typology](https://www.researchgate.net/publication/281365776_Gastronomy_as_a_form_of_cultural_tourism_A_Greek_typology).

Μοίρα – Μυλωνοπούλου, Π. (2009). *Θρησκευτικός τουρισμός*. Αθήνα: Interbooks.

Μολώνη, Π. & Σαρρή, Ν. (2022). «Στρατηγικό Προσχέδιο Μάρκετινγκ για Γαστρονομικό Τουρισμό στο Πήλιο» στο *Πρακτικά 6^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, σ. 854 – 866. Διαθέσιμο στο: http://www.prd.uth.gr/uth-6prd_conference-proceedings/.

Moreno – Gené, J. & Sánchez – Pulido, L. & Cristobal – Fransi, E. & Daries , N. (2018). «The Economic Sustainability of Snow Tourism: The Case of Ski Resorts in Austria, France, and Italy» στο *Sustainability*, Vol. 10 (9), σ. 1 – 20. DOI: 10.3390/su10093012. Διαθέσιμο στο: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/9/3012>.

Μπορμπόλη, Ε. (2025). «Πήλιο: Χειμωνιάτικη βόλτα σε 10 πανέμορφα χωριά. Δέκα πανέμορφα χωριά του Πηλίου για αξέχαστες χειμωνιάτικες βόλτες» στο *larissanet.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.larissanet.gr/2025/01/05/pilio-cheimoniatiki-volta-se-10-panemorfa-choria/>.

Navarro Jurado, E. & Tejada Tejada, M. & Almeida García, F.& Cabello González, J. & Cortés Macías, R. & Delgado Peña, J. & Fernández Gutiérrez, F. & Gutiérrez Fernández, G. & Luque Gallego, M. & Málvarez García, G. & Marcenaro Gutiérrez, O. & Navas Concha, F. & Ruiz de la Rúa, F. & Ruiz Sinoga, J. & Solís Becerra, F. (2012). «Carrying capacity assessment for tourist destinations. Methodology for the creation of synthetic indicators applied in a coastal area» στο *Tourism Management*, 33(6), σ. 1337 – 1346. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517711002822>.

Νικολοπούλου, Ε. (2018). «Χιονοδρομικό Κέντρο Πηλίου: Ο απόλυτος προορισμός για τους λάτρεις των χειμερινών σπορ» στο *eirinika.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.madeingreece.news/nea/video/xionodromiko-kentro-phliou-o-apolyto/>.

OECD. (2024^a). *OECD Tourism Trends and Policies 2024*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/80885d8b-en. Διαθέσιμο στο:

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/07/oecd-tourism-trends-and-policies-2024_17ff33a3/80885d8b-en.pdf.

OECD. (2024^b). «Creating economic prosperity through inclusive and sustainable tourism: G7/OECD policy priorities paper» στο *OECD Tourism Papers, 2024/01*, Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/f0a49ca9-en. Διαθέσιμο στο:

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/12/creating-economic-prosperity-through-inclusive-and-sustainable-tourism_2f5ca915/f0a49ca9-en.pdf.

OECD. (2020). *Strengthening Governance of EU Funds under Cohesion Policy: Administrative Capacity Building Roadmaps*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/9b71c8d8-en. Διαθέσιμο στο:

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/01/strengthening-governance-of-eu-funds-under-cohesion-policy_079de45d/9b71c8d8-en.pdf.

O.H.E. (2015). *Οι 17 στόχοι, που απαρτίζουν την Ατζέντα 30*. Διαθέσιμο στο:

<https://unric.org/el/17-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%BF%CE%B9-%CE%B2%CE%B9%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BC%CE%B7%CF%83-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7%CF%83/>.

Page, S. (2006). *Εισαγωγή στον Τουρισμό – Το τουριστικό μάνατζμεντ στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Παπαζήση.

Παπαδημητρίου, Α. – Μ. (2025). «Δελτίο Τύπου: Λήξη χιονοδρομικής περιόδου 2024 – 2025» στο pelionskicentre.gr. Διαθέσιμο στο:

<https://pelionskicentre.gr/%ce%b4%ce%b5%ce%bb%cf%84%ce%af%ce%bf-%cf%84%cf%8d%cf%80%ce%bf%cf%85-%ce%bb%ce%ae%ce%be%ce%b7-%cf%87%ce%b9%ce%bf%ce%bd%ce%bf%ce%b4%cf%81%ce%bf%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%ae%cf%82-%cf%80%ce%b5%cf%81%ce%b9/>.

Παρταλίδου, Μ. & Ιακωβίδου, Ο. «Η ποιότητα ως προϋπόθεση ανάπτυξης του αγροτικού τουρισμού» στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 108 – 109, σ. 325 – 345. Διαθέσιμο στο:

<https://epublishing.ekt.gr/el/10350/%CE%95%CF%80%CE%B9%CE%B8%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE>

<https://aulasvirtuales.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/02/qualitative-research-evaluation-methods-by-michael-patton.pdf>.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Los Angeles: Sage. Διαθέσιμο στο:

<https://aulasvirtuales.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/02/qualitative-research-evaluation-methods-by-michael-patton.pdf>.

Παυλόπουλος, Π. (2001). *Ο χειμερινός τουρισμός στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων. Διαθέσιμο στο:

<https://www.itep.gr/wp-content/uploads/2020/11/itep-winter-tourism-2001-summary.pdf>.

Pearce, D. G. (1989). *Tourist Development*. Essex: Longman Scientific & Technical.

Διαθέσιμο στο: https://archive.org/details/touristdevelopme0000pear_d6v2/page/n7/mode/2up?q=carrying+capacity.

Pearce, D. G. (1987). *Tourism today: a geographical analysis*. Essex: Longman Scientific & Technical. Διαθέσιμο στο:

<https://archive.org/details/tourismtodaygeog0000pear/page/206/mode/2up>.

Peeters, P. & Gossling, S. & Klijs, J. & Milano, C. & Noveli, M. & Dijkmans, C. & Eugelaar, E. & Hartman, S. & Heslinga, J. & Mitas, O. & Moretti, S. & Nawijn, J. & Papp, B. & Postma, A. (2018). *Overtourism: impact and possible policy responses*. Brussels: European Parliament. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/330502264_Overtourism_Impact_and_possible_policy_responses.

platosplate.gr. (χ.χ.). «Zagora Apples of Pelion» στο *platosplate.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://platosplate.gr/en/products/zagora-apples-of-pelion/>.

Pope, C. & Mays, N. (2020). *Qualitative Research in Health Care*. Oxford: Willey & Sons.

Διαθέσιμο στο: <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-13425668-797c1344ff.pdf>.

Π.Δ. 6-4-1980/1980 - ΦΕΚ Δ 374/04.07.1980. (1980). «Προεδρικό Διάταγμα ορισμού ως παραδοσιακών των οικισμών του Πηλίου» στο *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/738008/p.d.-6-4-1980-1980>.

Προκοπίου, Δ. (2023). «Έρευνα στον τουρισμό στο Βόλο και στο Πήλιο» στο *traveldailynews.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.traveldailynews.gr/column/arthro/ereyna-ston-toyrismo-sto-volo-kai-sto-pilio/>.

- Prosser, R. (1994). «Societal change and the growth in alternative tourism» στο Cater, E. & Lowman, G. *Ecotourism: A Sustainable Option?*. Chichester: John Wiley, σ. 19 – 37.
- Rafat, A. (2016). «Exploring the coming perils of Overtourism» στο *skift.com*. Διαθέσιμο στο: <https://skift.com/2016/08/23/exploring-the-coming-perils-of-overtourism/>.
- Reisinger, Y. (2009). *International Tourism: Cultures and Behavior*. Oxford: Butterworth – Heinemann.
- Resnik, D. B. (2015). *What is Ethics in Research & Why is it Important?* USA: National Institute of Environmental Health Sciences. Διαθέσιμο στο: <https://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis>.
- Richards, G. (2011). «Creativity and tourism: The state of the art» στο *Annals of Tourism Research*, 38(4), σ. 1225–1253. DOI:10.1016/j.annals.2011.07.008. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738311001204>.
- Richards, G. (2003). «What is Cultural Tourism?» στο van Maaren, A. *Erfgoed voor Toerisme*. Weesp: Nationaal Contact Monumenten.
- Richards, G. & Munsters, W. (2010). *Cultural Tourism Research Methods*. Oxford: CABI. Διαθέσιμο στο: <https://library.wbi.ac.id/repository/cultural-tourism-research-methods.pdf>.
- Ritchie, B. W. & Carr, N. & Cooper, C. P. (2003). *Managing Educational Tourism*. Clevedon: Channel View Publications. Διαθέσιμο στο: https://books.google.com.cy/books?d=ptdXNo2l3D0C&printsec=frontcover&hl=el&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Robson, C. & McCartan, K. (2011). *Real World Research*. Oxford: Blackwell Publishing. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/86033008/Real_World_Research.
- Salerno, F. & Viviano, G. & Manfredi, E. C. & Caroli, P. & Thakuri, S. & Tartari, G. (2013). «Multiple Carrying Capacities from a management-oriented perspective to operationalize sustainable tourism in protected areas» στο *Journal of Environmental Management*, 128, σ. 116 – 125. DOI: 10.1016/j.jenvman.2013.04.043. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301479713002934?via%3Dihub>.

Santos, P. L. A. (2023). «A review of the carrying capacity concept and the most common methods used to assess the carrying capacity in tourist destinations» στο *Geoheritage*, 47, σ. 1 – 14. DOI: 10.1007/s12371-023-00810-3. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/369384782_A_Review_on_Tourism_Carrying_Capacity_Assessment_and_a_Proposal_for_Its_Application_on_Geological_Sites.

Savelides, S. & Georgousis, E. & Fasouraki, R. & Papadopoulou, G. & Drinia, H. (2021). «“Storm Tossed Sea Rocks in Pelion” an environmental synchronous online education program» στο Proceedings of 13th Conference on Informatics in Education 2021, σ. 577 – 593. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/355407178_Storm_Tossed_Sea_Rocks_in_Pelion_an_environmental_synchronous_online_education_program.

Saveriades, A. (2000). «Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus» στο *Tourism Management*, 21(2), σ. 147 – 156. Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/85803756/Establishing_the_social_tourism_carrying_capacity_for_the_tourist_resorts_of_the_east_coast_of_the_Republic_of_Cyprus.

Scarce, R. (1997). «Field Trips as Short-Term Experiential Education» στο *Teaching Sociology*, 25(3), σ. 219 – 226. DOI: 10.2307/1319398. Διαθέσιμο στο:

<https://www.jstor.org/stable/1319398>.

Seidman, I. (2013). *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. New York: Teachers College Press.

Σεμεργέλης, Χ. (2020). «Τουρίστες από όλες τις ηπείρους στο Πήλιο» στο e – thessalia.gr Διαθέσιμο στο: <https://e-thessalia.gr/toyristes-apo-oles-tis-ipeiroyis-sto-pilio/>.

Šimková, E. & Kořínková, B. & Obršálová, K. (2023). «Environmental Education of Tourists for Sustainable Tourism Development» στο *Czech Journal of Tourism*, 12(1-2), σ.1 – 19. DOI: 10.2478/cjot-2023-0001. Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/378283890_Environmental_Education_of_Tourists_for_Sustainable_Tourism_Development.

Smith, J. A. & Flower, P. & Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. London: Sage. Διαθέσιμο στο: [https://books.google.com.cy/books?](https://books.google.com.cy/books?d=WZ2Dqb42exQC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

[d=WZ2Dqb42exQC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.cy/books?d=WZ2Dqb42exQC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false).

Σπιλάνης Γ. & Βαγιάνη Ε. (2002). «Βιώσιμος τουρισμός και φέρουσα ικανότητα σε ευαίσθητα νησιωτικά οικοσυστήματα» στο Συνέδριο «Φέρουσα Ικανότητα και Διαχείριση Επισκεπτών στις Προστατευόμενες Περιοχές». Αθήνα: Οργάνωση WWF, σ. 11.

Συμβουλίδης, Χ. (2020). «Άγιος Γεώργιος Νηλείας: Χειμερινή εκδρομή στο «Ησυχαστήριο του Πηλίου», 20 λεπτά έξω από τον Βόλο» στο *travel.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.travel.gr/experiences/agios-georgios-nileias-cheimerini-ekd/>.

Σφακιανάκης, Μ. Κ. (2000). *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: Έλλην.

Swarbrooke, J. (1998). *Sustainable tourism management*. New York: CABI Publications. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/sustainabletourism0000swar>.

taxydromos.gr. (2022). «Εγκαίνια στο Μουσείο Κώστας Λιάπης» στο *taxydromos.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.taxydromos.gr/magnesia/volos/898025/egkainia-sto-moyseio-kostas-liapis/>.

Tomasi, S. & Paviotti, G. & Cavicchi, A. (2020). «Educational Tourism and Local Development: The Role of Universities» στο *Sustainability*, 12(17), 6766, σ. 1 – 15. DOI: 10.3390/su12176766. Διαθέσιμο στο: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/17/6766>.

Touloupa, S. (2010) «Casting identity in the cultural tourism industry: Greek tourist guides in a “Mission” of heritage interpretation» στο *Public Archaeology*, 9, (1). σ. 4 – 33.

Διαθέσιμο στο: http://www.academia.edu/2046600/Casting_Identity_in_the_Cultural_Tourism_Industry_Greek_Tourist_Guides_in_a_Mission_of_Heritage_Interpretation.

Trajkov, A. & Biljan, J. & Andreeski, C. (2016). «Overview and Characteristics of Tourism Seasonality in Ohrid» στο *Economic Themes*, Vol. 54, (4), σ. 485 – 498. DOI: 10.1515/ethemes-2016-0024. Διαθέσιμο στο:

[https://www.researchgate.net/publication/](https://www.researchgate.net/publication/314151712_Overview_and_Characteristics_of_Tourism_Seasonality_in_Ohrid)

[314151712_Overview_and_Characteristics_of_Tourism_Seasonality_in_Ohrid](https://www.researchgate.net/publication/314151712_Overview_and_Characteristics_of_Tourism_Seasonality_in_Ohrid).

Triarchi, E. & Karamanis, K. (2017). « Alternative Tourism Development: A Theoretical Background» στο *World Journal of Business and Management*, 3(1), σ. 35 – 54. DOI: 10.5296/wjbm.v3i1.11198. Διαθέσιμο στο:

[https://www.researchgate.net/publication/](https://www.researchgate.net/publication/316844681_Alternative_Tourism_Development_A_Theoretical_Background)

[316844681_Alternative_Tourism_Development_A_Theoretical_Background](https://www.researchgate.net/publication/316844681_Alternative_Tourism_Development_A_Theoretical_Background).

Triarchi, E. & Karamanis, K. (2016). «The evolution of alternative forms of Tourism: a theoretical background» στο *2rd International Conference of development and economy (ICODECON)*. Thessaloniki, σ. 1 – 15. Διαθέσιμο στο:

[https://www.researchgate.net/publication/](https://www.researchgate.net/publication/327112363_The_evolution_of_alternative_forms_of_Tourism_a_theoretical_background)

[327112363_The_evolution_of_alternative_forms_of_Tourism_a_theoretical_background](https://www.researchgate.net/publication/327112363_The_evolution_of_alternative_forms_of_Tourism_a_theoretical_background).

Τσάρτας, Π. & Ζαγκότση, Σ. & Κυριακάκη, Α. (2020). *Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό*. Αθήνα: Κριτική.

Τσιμπλούλης, Γ. (2007). «Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Πηλίου» στο *Τουριστικές διαδρομές στη φύση και στην παράδοση του Πηλιορείτικου χωριού*. Μακρινίτσα: Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας. σ. 52 – 76.

Tsiotas, D. & Polyzos, S. (2024). «Transportation networks and regional development: the conceptual and empirical framework in GREECE» στο *Sustainable Regional Development Scientific Journal*, Vol. I, (1), σ. 15 – 39. Διαθέσιμο στο:

[https://www.researchgate.net/publication/](https://www.researchgate.net/publication/382048489_TRANSPORTATION_NETWORKS_AND_REGIONAL_DEVELOPMENT_THE_CONCEPTUAL_AND_EMPIRICAL_FRAMEWORK_IN_GREECE)

[382048489](https://www.researchgate.net/publication/382048489_TRANSPORTATION_NETWORKS_AND_REGIONAL_DEVELOPMENT_THE_CONCEPTUAL_AND_EMPIRICAL_FRAMEWORK_IN_GREECE)

[_TRANSPORTATION_NETWORKS_AND_REGIONAL_DEVELOPMENT_THE_CONCEPTUAL_AND_EMPIRICAL_FRAMEWORK_IN_GREECE](https://www.researchgate.net/publication/382048489_TRANSPORTATION_NETWORKS_AND_REGIONAL_DEVELOPMENT_THE_CONCEPTUAL_AND_EMPIRICAL_FRAMEWORK_IN_GREECE).

Turčinović, M. & Vujko, A. & Stanišić, N. (2025). «Community-Led Sustainable Tourism in Rural Areas: Enhancing Wine Tourism Destination Competitiveness and Local Empowerment» στο *Sustainability* 2025, 17, 2878 σ. 1 – 23. DOI: 10.3390/su17072878.

Διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/User/Desktop/%CE%A6%CF%81%CE%BF%CE%BD%CF>

[%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B1%20%CE%A0%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CE%BA%CE%B1/Turcinovic%20et%20al%202025.pdf](#).

Tylor, E. (1920). *Primitive culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*, Vol. 1. London: J. Murray. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/primitiveculture01tylouoft/page/n7/mode/2up>.

UNESCO. (2017). *Education and sustainable development*. Paris: UNESCO. Διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444>.

UNESCO. (2009). *Criteria for Sustainable Tourism for the three Biosphere Reserves Aggtelek, Babia Góra and Šumava*. Bonn: Ecological Tourism in Europe (ETE). Διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/User/Downloads/activity-1324-15.pdf>.

United Nations. (2015). *A/RES/70/1. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015*. New York: United Nations. Διαθέσιμο στο: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.

UNWTO. (2021). *Sustainable Development*. Διαθέσιμο στο: <https://www.unwto.org/sustainable-development>.

UNWTO. (2019^a). *International Tourism Highlights*. Madrid: UNWTO. DOI: 10.18111/9789284421152. Διαθέσιμο στο: <https://www.e-unwto.org/pb-assets/unwto/9789284420483.pdf>

UNWTO. (2019^b). *UNWTO Tourism Definitions*. Madrid: UNWTO. DOI: 10.18111/9789284420858. Διαθέσιμο στο: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/unwto-tourism-definitions.pdf>.

UNWTO. (2018). *'Overtourism'? – Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions*. Executive Summary. Madrid: UNWTO. DOI: 10.18111/9789284420070. Διαθέσιμο στο: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420070>.

USDA. (2014). *Fresh Deciduous Fruit Annual 2014 – Greece*. Rome: USDA. Διαθέσιμο στο: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Fresh+Deciduous+Fruit+Annual+2014_Rome_Greece_10-28-2014.pdf.

- Valentine, P. S. (1992). «Review: nature-based tourism» στο Weiler, B. & Hall, C. M. (Eds.) *Special interest tourism*, σ. 105 – 127. London: Belhaven. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/specialinterestt0000unse>.
- Vandana, N. R. & Padmalatha, N. A. (2024). «A Study on the Economic Contributions of Student Educational Tourism to Local Communities and Tourism Development» στο *Library Progress International*, 44(3), σ. 17712 – 17719. DOI: 10.48165/bapas.2024.44.2.1. Διαθέσιμο στο: <https://bpasjournals.com/library-science/index.php/journal/article/view/1163>.
- visitthessaly.gr. (χ.χ.^α). «Αρχαιολογικοί θησαυροί της Μαγνησίας» στο *visitthessaly.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://visitthessaly.gr/protaseis/arhaiologikoi-thisayroi-tis-magnisias>.
- visitthessaly.gr. (χ.χ.^β). «Η Πηλιορείτικη Αρχιτεκτονική» στο *visitthessaly.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://visitthessaly.gr/protaseis/i-pilioreitiki-arhitektoniki>.
- Walker, C. & Carr, N. (2013). *Tourism and Archaeology: Sustainable Meeting Grounds*. Walnut Creek: Left Coast Press Inc.
- Wearing, S. & Neil, J. (1999). *Ecotourism: impacts, potentials, and possibilities*. Oxford: Butterworth-Heinemann. Διαθέσιμο στο: https://archive.org/details/ecotourismimpact0000wear_w2y0.
- Weaver, D. B. (2001). *Ecotourism*. Hoboken: Wiley.
- Weaver, D. (2006). *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. Amsterdam: Butterworth Heinemann. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/sustainabletouri0000weav>.
- Wen, J. & Wu, M. – Y. (2020). «How special is special interest tourism – and how special are special interest tourists? A perspective article in a Chinese context» στο *Current Issues in Tourism*, 23(16): Current Issues in Asian Tourism. σ. 1968 – 1972. DOI: 10.1080/13683500.2020.1750575. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13683500.2020.1750575?>.
- Williams, M. (1998). «Aid, Sustainable Development and the Environmental Crisis» στο *International Journal of Peace Studies*, 3, (2). σ. 19 – 33. Διαθέσιμο στο: https://www3.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol3_2/Williams.htm.
- WTTC. (2025). *Travel & Tourism Economic Impact Research (EIR)*. London: WTTC.
- ΦΕΚ 456/τ.Β' / 20883 /ΓΔ4/13.02.2020. (2020). «Εκδρομές-Εκπαιδευτικές επισκέψεις και μετακινήσεις μαθητών/τριών Δημόσιων και Ιδιωτικών σχολείων Δευτεροβάθμιας

Εκπαίδευσης εντός και εκτός της χώρας» στο *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*. Διαθέσιμο στο: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2020/%CE%A6%CE%95%CE%9A_456%CE%92-13.02.2020.pdf.

ΦΕΚ 1707/τ.Β'/14.08.2015. (2015). «Τροποποίηση της υπ' αριθμ. ΕΥΣΕΥΤ/Β/Ε02.01/126/14.02.2014 κοινής Υπουργικής απόφασης (ΦΕΚ Β' 445/2014), όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, και παράταση του χρόνου υλοποίησης έργων του Προγράμματος «Εναλλακτικός Τουρισμός» του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα (ΕΠΑΕ) του ΕΣΠΑ 2007–2013» στο *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*. Διαθέσιμο στο: https://www.efepae.gr/files4users/files/%CE%A6%CE%95%CE%9A1707%CE%92_14-8-2015.pdf.

Χιωτοπούλου, Ν. (2021). «Βόλος – Πήλιο: Εξωστρέφεια και 12μηνος τουρισμός – Η Αντιδήμαρχος Τουρισμού στο GRTimes.gr» στο *GRTimes.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.grtimes.gr/ellada/volos-pilio-exostrefeia-kai-12minos-toyrismos-i>.

Χρήστου, Ε. (1999). *Έρευνα Τουριστικής Αγοράς*. Εκδόσεις Interbooks.

Xypolias, S. & Astara, O. – E. «The Contribution of Special and Alternative Forms of Tourism to the Sustainable Development of Tourist Destinations: Case Studies» στο *Economics World*, 10, (4), σ. 157 – 177. DOI: 10.17265/2328-7144/2023.04.001. Διαθέσιμο στο: <https://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/6594d909ca298.pdf>.

Yfantidou, G. & Nikou, M. & Matsouka, O. (2018). «Winter tourism in Greece: An approach to tourists' behavior and needs» στο *GeoJournal of Tourism and Geosites* Vol. 1(21), σ. 74 – 87. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/323389899_Winter_tourism_in_Greece_An_approach_to_tourists'_behavior_and_needs.

Ψυχούλη, Ε. (2024). «Τοπικές κουζίνες: Τι γεύση έχει το Πήλιο;» στο *cookout.skai.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://cookout.skai.gr/articles/to-pilio-kai-i-kouzina-tou>.

Zayed, T. M. (2024). «Educational Value Analysis Of Study Tours: A Mere Formality Or A Meaningful Learning Experience?» στο *Journal Of Creative Writing*, 8(3), σ. i – iii. DOI: 10.70771/jocw.136. Διαθέσιμο στο: <https://www.researchgate.net/publication/389018280>

Educational Value Analysis Of Study Tours A Mere Formality Or A Meaningful Learning Experience.

Παράρτημα Ι. Παραχωρητήριο.

Ονομάζομαι Στυλιανή Πλιάκα και είμαι υποψήφια για Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης του Τμήματος Γεωπονίας Ιχθυολογίας και Υδάτινου Περιβάλλοντος και Παιδαγωγικού Τμήματος Ειδικής Αγωγής Δια τμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Εκπαίδευση για την Αειφορία και το Περιβάλλον του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ο τίτλος της διπλωματικής μου εργασίας είναι «Εκπαιδευτικός Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Η Περίπτωση του Πηλίου – Μαγνησίας». Στόχος της εργασίας αυτής είναι να διερευνήσει κατά πόσο ο εκπαιδευτικός τουρισμός μπορεί να ενισχύσει τη βιωσιμότητα της περιοχής του Πηλίου. Η δική σας μαρτυρία είναι καίριας σημασίας για τη διερεύνηση των παραπάνω θεμάτων και θα αξιοποιηθεί για ερευνητικούς, εκπαιδευτικούς, μη κερδοσκοπικούς σκοπούς. Εκτιμώντας την αξία της μαρτυρίας σας, σας παρακαλώ να μου παραχωρήσετε τη συνέντευξή σας, υπογράφοντας το παρακάτω παραχωρητήριο.

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟ

Παραχωρώ στην κ. Στυλιανή Πλιάκα την συνέντευξή μου, η οποία θα αξιοποιηθεί στο πλαίσιο της διπλωματικής της εργασίας με το ως άνω θέμα. Επιτρέπω την αρχειοθέτηση και τη χρησιμοποίησή της για ερευνητικούς, εκπαιδευτικούς και μη κερδοσκοπικούς σκοπούς, με αναφορά στην πηγή και την επιφύλαξη των περιορισμών που αναφέρονται παρακάτω.

Περιορισμοί

- ☐ Επιθυμώ να διασφαλιστεί η ανωνυμία μου
- ☐ Επιθυμώ να διασφαλιστεί η ανωνυμία μου σε συγκεκριμένα τμήματα της συνέντευξης (παρακαλώ διευκρινίστε)

.....
.....

☐ Άλλο.....

(παρακαλώ διευκρινίστε)

Όνομα συνεντευξιαζόμενου/νης:

Υπογραφή

Όνομα ερευνητή: Στυλιανή Πλιάκα

Υπογραφή

Ημερομηνία

Παράρτημα Π. Ερωτηματολόγιο.

Ερωτηματολόγιο.

Α΄ Μέρος

Δημογραφικά Στοιχεία.

1. Φύλο

- ☐ Άνδρας
- ☐ Γυναίκα
- ☐ Άλλο
- ☐ ΔΞ/ΔΑ

2. Ηλικία

- ☐ 18 - 25
- ☐ 26 - 35
- ☐ 46-55
- ☐ 55 -60
- ☐ 60 και άνω

3. Επίπεδο εκπαίδευσης

4. Είστε ιδιοκτήτης ή εργαζόμενος στην επιχείρηση, που εργάζεσθε;

5. Τι είδους επιχείρηση είναι;

6. Ποιος είναι ο ρόλος σας στην επιχείρηση αυτή;

Β' Μέρος

Χαρακτηριστικά του Πηλίου και Βιωσιμότητα του Τουρισμού.

7. Ποια κατά τη γνώμη σας είναι τα σημαντικότερα προτερήματα του Πηλίου;

8. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα μειονεκτήματα του Πηλίου;

9. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα κυριότερα φυσικά χαρακτηριστικά του Πηλίου;

10. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα σημαντικότερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του Πηλίου;

11. Γνωρίζετε τι είναι η βιώσιμη ανάπτυξη;

12. Μπορεί το Πήλιο να γίνει βιώσιμο τουριστικά;

13. Ποια χαρακτηριστικά του Πηλίου το κάνουν ανταγωνιστικό σε σχέση με άλλους κοντινούς προορισμούς;

14. Η επιχείρησή σας παραμένει ανοιχτή καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου;

15. Πως σχετίζεται η επιχείρησή σας με τη βιώσιμη ανάπτυξη;

16. Τι γνώμη έχετε για τις εκπαιδευτικές εκδρομές;

17. Θεωρείται ότι μπορούν να ενισχύσουν τη βιωσιμότητα της επιχείρησής σας

18. Η τοπική κοινότητα βοηθάει στη βιωσιμότητα των τοπικών επιχειρήσεων

19. Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει για να ενισχυθεί η βιωσιμότητα της περιοχής και κατ' επέκταση της επιχείρησής σας

20. Θεωρείτε ότι οι εκπαιδευτικές εκδρομές βοηθούν αειφορικά τον τόπο και τις επιχειρήσεις, που επισκέπτονται;

21. Θεωρείτε ότι ο εκπαιδευτικός τουρισμός συμβάλει στην βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη του Πηλίου;

22. Θεωρείτε ότι η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη συμβάλλει στην περιβαλλοντική εκπαίδευση;

23. Πιστεύετε ότι οι επισκέπτες του Πηλίου είναι ευαισθητοποιημένοι σε σχέση με τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη;

Παράρτημα ΙΙΙ. Υπόμνημα κάλυψης ερωτήσεων ερωτηματολογίου.

Υπόμνημα: ✓ = καλύφθηκε/απαντήθηκε (ρητά ή εμμέσως) · — = δεν προκύπτει/δεν απαντήθηκε.

Πίνακας 5: Υπόμνημα κάλυψης ερωτήσεων. Σύνταξη επεξεργασία: Στυλιανή Πλιάκα.

#	Σύνοψη ερώτησης	Ιππασία στο Πήλιο	Εταιρεία Δραστηριοτήτων και Εμπειριών στο Πήλιο	Ελαιοτριβείο, Ιστορικό & Λαογραφικό Μουσείο	Ελαιοτριβείο	Πρότυπο Κέντρο Αυτοφρούς Ορχιδέας	Οινοποιείο	Φάρμα
Q1	Φύλο	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q2	Ηλικία	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q3	Επίπεδο εκπαίδευσης	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q4	Ιδιοκτήτης ή εργαζόμενος;	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q5	Τι είδους επιχείρηση;	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q6	Ρόλος στην επιχείρηση	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q7	Προτερήματα Πηλίου	✓	✓	✓	✓	—	✓	—
Q8	Μειονεκτήματα Πηλίου	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q9	Φυσικά χαρακτηριστικά Πηλίου	✓	✓	✓	✓	—	✓	—
Q10	Πολιτιστικά χαρακτηριστικά Πηλίου	✓	✓	✓	✓	—	✓	—
Q11	Γνώση όρου «βιώσιμη ανάπτυξη»	—	✓	✓	—	✓	✓	✓
Q12	Μπορεί το Πήλιο βιώσιμο τουριστικά;	✓	✓	✓	—	—	✓	✓
Q13	Ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά Πηλίου	✓	✓	✓	—	—	✓	—
Q14	Επιχείρηση που λειτουργεί όλο τον χρόνο;	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q15	Πώς σχετίζεται με βιώσιμη ανάπτυξη	✓	✓	✓	—	✓	✓	✓
Q16	Γνώμη για εκπαιδευτικές	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

εκδρομές									
Q17	Ενισχύουν οι εκπαιδευτικές εκδρομές τη βιωσιμότητα της επιχείρησης;	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q18	Βοηθά η τοπική κοινότητα;	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	—
Q19	Τι πρέπει να γίνει για βιωσιμότητα περιοχής/επιχείρησης	✓	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓
Q20	Εκπαιδευτικές εκδρομές βοηθούν αειφορικά τον τόπο;	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q21	Ο εκπαιδευτικός τουρισμός βοηθά βιώσιμη ανάπτυξη Πηλίου;	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Q22	Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη → περιβαλλοντική εκπαίδευση;	✓	✓	✓	—	✓	✓	—	✓
Q23	Οι επισκέπτες είναι ευαισθητοποιημένοι;	—	✓	✓	—	—	✓	—	✓

Παράρτημα IV. Υπόμνημα κάλυψης ερωτήσεων εκτός ερωτηματολογίου.

Υπόμνημα: Θέματα συνεντεύξεων εκτός ερωτηματολογίων (✓ / —)

✓ = καλύφθηκε/αναφέρθηκε (ρητά ή εμμέσως) · — = δεν αναφέρθηκε

Πίνακας 6: Υπόμνημα κάλυψης ερωτήσεων. Σύνταξη επεξεργασία: Στυλιανή Πλιάκα.

#	Σύνοψη θέματος/ερώτησης (που ΔΕΝ υπάρχει στο ερωτηματολόγιο)	Ιπαασία στο Πήλιο	Εταιρεία Δραστηριοτήτων και Εμπειριών στο Πήλιο (Α – Γ)		Ελαιοτριβείο, Ιστορικό & Λαογραφικό Μουσείο	Ελαιοτριβείο	Πρότυπο Κέντρο Αυτοφυσούς Ορχιδέας	Οινοποιείο	Φάρμα
N1	Έλλειψη θεσμικής στήριξης/πολιτικών & ανάγκη για στρατηγική/branding/υποδομές	✓	✓	✓	—	✓	—	—	—
N2	Περιβαλλοντικές πιέσεις/απειλές	✓	—	—	—	—	✓	—	✓
N3	Ψηφιακός μετασχηματισμός	—	—	—	—	✓	—	—	—
N4	Έλλειψη εργατικών χεριών/δεξιοτήτων – ανάγκες κατάρτισης	—	✓	✓	—	✓	—	—	✓
N5	Δίκτυα συνεργασίας – Συνδυαστικές εμπειρίες	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
N6	Συγκεκριμένες πολιτικές/κανόνες συμπεριφοράς επισκεπτών	—	—	—	—	—	✓	—	✓
N7	Πιστοποιήσεις διαδρομών/μονοπατιών & ήπιες υποδομές	✓	—	—	—	—	—	—	—
N8	Αξιοποίηση κληρονομιάς/θρησκευτικού τουρισμού	—	—	—	—	—	✓	—	—
N9	Κυκλικότητα πόρων/απόβλητα	✓	—	—	—	✓	—	✓	✓
N10	Προφίλ τουριστών	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Παράρτημα V. Φωτογραφίες από τους χώρους των επιχειρήσεων.

